A NŐNEVELÉSRŐL.

*Csengery Antaltól.**

Ha az államférfi egy és más tekintetben sajnálattal tekint is vissza a mult (1872—75) országgyülés mulasztásaira: a kor művelődésének történetirója a tanügy terén is mutathat föl előhaladást. Megemlíti bizonyára a Ludovica Akadémiát, a mely feladatául tüzte, alkalmas tiszteket képezni a honvédségnek. Megemlíti, hogy a szegény vakok intézetét ez időben vette az ország gondjai alá. Rámutat a díszes könyvtári épületre, az egyetemi ifjuság és tanári kar önmüvelésének e kényelmes csarnokára. Mig a fővárosban az egyetemi épitkezésekkel a fensőbb elméleti és gyakorlati oktatás alkalmasabb helyiségeket nyert: tul a Királyhágón a tudományoknak egy uj magyar egyeteme kezdette meg üdvös müködését, versenytársa egykor, hasonló viszonyok közé állítva a fővárosi magyar királyi egyetemnek. És ha nem létesült a középoktatás teljes szervezése, az a határozat, mely megengedte, hogy az eddig hatosztályu reáliskola két uj osztálylyal toldassék meg, nagy reformot

* Valóban hasznos és hálára kötelező szolgálatot teljesitett a tanügy emberei irányában az *Olcsó könyvtár* szerkesztője, Gyulay Pál ur, és kiadója a Franklin társulat, midőn közoktatásügyünk egyik legkitünőbb férfiának, *Csengery Antalnak a „Magyar közoktatás és közmüvelődés némely főbb kérdéseiről" tartott* beszédeiből egy 15 íves füzetre valót összegyüjtött és közrebocsájtott A 241 lapnyi füzetben kilencz czikk foglaltatik: 1. *A népoktatási törvény* (képviselői jelentés 1872-ből). 2. *A közoktatási költségvetés tárgyalásakor* (orsz. gyül. beszéd, 1873). 3. *A középoktatásról és a nőnevelésről* (képviselői jelentés 1875-ben. Ezen czikknek a nőnevelésro vonatkozó részét adjuk mutatványképen). 4. *Gymnasium és reáliskola* (nyilatkozat egy 1879-ben tartott miniszteri szakértekezleten). 5. *A régi remekirók és ellenei.* (Töredék egy 1853-ban megjelent czikksorozatból). 6. *A polgári iskolákról.* 7. *A szakoktatásról.* 8. *A jogi és államtudományi kar reformja.* (Nyilatkozatok 1879-ben tartott miniszteri enquêteken). 9. *A tud. akadémiák, különösen a m. tud. akadémia.* (A m. tud. akadémia 1878-ki nagygyülésén tartott elnöki beszéd).

jelöl e középiskolánk tantervében. Lehetővé lőn azzal téve mind a tudományoknak, az ifjak tulterhelése nélkül, alaposabb tanítása, mind az irodalmi képezés fejlesztése. Elmondja továbbá a történetiró, hogy bármily súlyosak voltak a pénzügyi viszonyok, a népoktatásra megajánlott összegek számos uj iskola keletkezését és fölszerelését tették lehetségessé; s *hogy a midőn a létezőnek föntartása is annyi gonddal járt, midőn egyéb téren a föntartás költségei is alászállittattak: tanítónők képezésére két új intézet költségei minden ellenmondás nélkül ajánltattak meg.* Sőt e pénzügyi tekintetben oly válságos időben, s az országos pénztár hozzájárulásának biztosításával keletkezett a néptanitók és azok özvegyeinek és árváinak nyugdíjintézete. Följegyzi végre, *hogy ez országgyülés tette az első ajánlatot egy fensőbb nőiskolára.*

Csekély kezdemény egy nagy irányban.

Nem kisebb dologról van szó, mint hazánk népessége felének nagyobb műveltségéről. Mi, az erősebb fél, kizárólag magunkról gondoskodtunk eddig a közép és fensőbb oktatás terén; leányaink alig részesültek ezelőtt közköltségen magában a fővárosban is eleminél magasabb oktatásban. A leány polgári iskolák ugyan ma már nagy hiányt pótolnak e részben: de hány vagyonos, nagy községben találjuk azokat máig felállitva? A magasabb nőoktatás a családok körében még mindig idegen gouvernante-ok, s a családon kivül költséges magánintézetek kezében van, a melyek közül vajmi kevés felel meg egy középiskola föladatának.

A nőnevelés e nagy elhanyagolása szintoly esztelen, mint igazságtalan dolog.

A helyzet, a melyet a nők egy nemzet társadalmában elfoglalnak, biztos ismertetője a nemzet műveltségének. Nem egy iró jegyezte meg, Amerika viszonyairól szólván, hogy az amerikai demokráczia ereje a nőben van, attól nyeri erkölcsi és vallásos tartalmát. «Világositsd fel a nőt, irja csak nem rég egy jeles franczia iró, s az egész nép kikel tudatlanságából, mert ő képezi a gyermeket, foglald el elméjét komoly dolgokkal és kevesebbet ad az öltözékre, a hiuság kielégítésére, s a helyett, hogy a házas- és társaséletben pazarlásra, rendetlenségre keresne alkal-

mat, ez egyszerüség és takarékosság eszméit terjeszti, az erkölcsi és értelmi haladást mozdítja elő». S ha ez így van: nem mondhatni-e viszont, hogy a nőnevelés elhanyagolása családi és társaséletünkben boszulja meg magát; s hogy ennélfogva az elhanyagolás sajnos félreismerése minérdekeinknek, a legnagyobb dőreség.

Egyszersmind kiáltó igazságtalanság.

Nem vagyok a nőemanczipatió apostola, nem kivált azon értelemben, mely a nemi viszonyokat s a nő állását a családban sem véve tekintetbe, a nők és férfiak egyaránt alkalmazását hirdeti minden hivatásra. De a tények előtt sem szabad szemet hunynunk. Északamerika népiskoláinak kétharmadában nők tanítanak «Társadalmunk jövője, mondja egy amerikai, a tanitónők kezében van.» — «Szellemök, jegyzi meg egy másik, egy newyorki tanfelügyelő, kevésbbé elfoglalva anyagi érdekekkel, könnyebben felfoghatókká teszi növendékeiknek az erkölcsi érdekeket. Több képességök, mondhatni ösztönük behatni a gyermeki lélek rejtelmeibe. Szeretetök jobb fegyelmező rideg szigorunknál; rokonszenv sugallta intésök hatásosabb, mint okoskodásunk vagy fenyegetésünk. A kit nő nevel, gyöngédebb erkölcsi érzelemmel bir, jobban megválogatja szavait, ízlése kiválóbb, természete szelidebb s kevésbbé hajlandó durva vétségekre, pórias szokásra.» Nem csuda, hogy ily tapasztalások után, az elemi oktatás terén a nők mind nagyobb foglalást tesznek Angol-, Franczia-, Olasz- és Németországban is. S a tanítói pálya mellett hány foglalkozás van az államban és társadalomban, a melyre a nők is kiváló hivatással birnak, a melyet más országokban már rendre el is foglalnak! Rendszeretetök, élénk szellemök, éber figyelmök, ügyességök a számolásban, könyvvitelben, mindenesetre tért nyit számukra a kereskedésben is. Említsem-e, hány iparág van, a melyhez nagy kézi ügyesség, könnyüség kitartás, s az ízlés finomsága kivántatik.

Mennyi szép tulajdon, melyet a művelt külföld kimüvel és hasznosít, míg minálunk parlagon hever. Az állam alig tett többet ez ideig ezen irányban a tanitónők képezésénél. S miért ne foglaljanak el a mi nőink egyéb hivatásokat is, a melyeket nemök és képességök másutt elfoglalni enged? Csak értelmi fejlődésök hiá-

nya vonhatja meg tőlük a megélhetés ez új tisztességes forrásait. Egyaránt veszteség erkölcsi és közgazdasági tekintetben. Egyszersmind méltatlanság, hogy ne mondjam, keleti barbárság.

Hogy megszüntessük e nagy igaztalanságot, a községeknek, felekezeteknek, társulatok utján a társadalomnak, s magának az államnak is közre kell működnie. Ott vannak mindenütt nagy községeink jobb módú gazdái, iparosai leányainak kimüvelésére a polgári iskolák. Franczia és németországban községek és társulatok mindig nagyobb számmal állítnak leányok számára ipar- és kereskedelmi, sőt műiskolát. S ha társadalmi szokásaink nem engedik követnünk Amerikát, hol a leányok az ifjakkal a kollégiumokban is együtt olvassák Homert és Horáczot, együtt hallgatják, és pedig vetekedve az élénk felfogásban, a mathezist és filozofiát: kövessük Német- sőt Oroszország példáját, külön intézeteket állitván, a nagyobb műveltség után törekvő leánygyermekek fensőbb oktatása végett!

Ez azon nagy irány, a mely felé, mint mondám, a mult törvényhozás szintén megtette az első lépést.

PEDAGOGIAI LEVELEK.

III.

N.... A.... nevelőnőnek Gyarmaton.

Noha azt tartják, hogy divatjukat multák már a hosszú levelek, mégis szives készséggel teljesítem kivánságokat és megkisértem nehány levélben ama főbb szabályok kifejtését, a melyeket magyar nevelőnőlétedre növendékeid körül követned kell.

Jól tudom, hogy e levelekben soha, sehol sem hallott, ismeretlen, új dolgokat nem tárhatok eléd, a ki magad is eleged hallottál és sokat tanulhattál kiképeztetésed ideje alatt az efféle elméletekből; de nem is az a czélom, hogy új dolgokra oktassalak. Azt szeretném elérni, hogy megóvjalak, megmentselek attól a hibától, a melynek a tanítók és nevelők nagyrésze előbb-utóbb rabjává lesz, — attól a hibától, hogy a gyakorlat terén félre lökik maguktól az elméletet s napszámos munkává alacsonyítják a legnehezebb művészetet, a nevelést.

Be fogod látni, be kell látnod, ha soraimat figyelemmel olvasod végig, hogy az ily nevelők és tanítók hasonlítanak az olyan orvoshoz, a ki keservesen szerzett tudományát szögre akasztva, teljesen a gyakorlatra bizza magát, sötétben tapogat, s a kuruzslóktól lesi el a csudaszereket. Örülni fogok ha megjelölhetem számodra az útat arra nézve, hogy mi módon kell a gyakorlat terén az elméletet érvényesítened.

Az a nevelő a ki a gyakorlat terén nem tartja folytonosan szeme előtt az elméletet, nem teljesítheti öntudatosan hivatását; nem tud beszámolni arról, hogy mit miért tesz s nincs tisztában

azzal, hogy mit, hogyan és mikor kell tennie. Az ilyen nevelő csak bitorolja azt a nevet, a melylyel hivalkodik. De hát vannak-e ilyen nevelők? Több mintsem hinnéd.

Ismertem nevelőnőt, a ki sehogy sem volt megelégedve növendékeinek haladásával, de azért a mamának egyetlen kérő tekintetére mégis azonnal készségesen beleegyezett abba, hogy növendékei a vendég tiszteletére egy-két napi oktatást elmulasszanak. Ugyanezen nevelőnő, — ha a szülők gyermekeik előmeneteléről kérdezősködtek, — még a gyermekek füle hallatára is csak immel-ámmal felelt s nem mondta ki a valót, holott a leczkék alatt folytonosan és méltán korholta növendékeit. Hova tette ez a nevelőnő a neveléstani elméletek *abc*-jét? A lomtárba. Mire ment? Semmire! De valamennyire mégis csak eljutott: oda, hogy a mama később a gyermekek felügyelete alá helyezte őt s a kisasszonykákat kérdezte meg, hogy meg vannak-e elégedve a nevelőnővel. Szegény nevelőnő! Szegény szerencsétlen növendékek! Ha meg nem mondom is, kitalálhatod, hogy hol keresd a baj kútforrását.

Van nevelőnő, a ki egyik-másik növendékének, mivel hízelegni tud vagy bizonyos tantárgyakban «parádézhat» vele, mindent elnéz, míg a többieket a legjelentéktelenebb apróságokért is megrója. A növendékek észreveszik ám ezt! s ritkán mulasztják el a nevelőnő gyöngéjét kizsákmányolni. A kedvencznövendék lesz aztán a kényes természetü ügyek előadója a nevelőnő előtt, ő lesz a jó szellem megrontója a társak között s az első követ is, melyet az elmélettől elszakadt nevelőnőre saját növendékei dobnak, bizonyos, hogy az ily kedvencz «parádézni» való növendék emeli föl reá. Későn veszi észre szegény tanító, hogy szenvedései, kellemetlenségei természetes következményei ama hibának, mely az elméletnek elvetésében áll. Maga gyüjtötte fejére az eleven szenet; kit okolhat mást a seb égető fájdalmáért?

Számos nevelőnő, megfelejtkezvén a neveléstan egyik főszabályáról, folytonosan fenyegetődzik, pattog, büntet avagy igéreteket tesz. «A ki csak egyetlen egy hibát ejt, büntetésképen huszonötször irja újra a feladványt!» «A ki nem tanulja meg az egész, tizenöt szakaszból álló költeményt, nem eszik ebédet!» «A ki nem készíti

el kézi munka feladványát egyszer, addig nem mehet ki a szobából, mig ötször meg nem csinálja azt!»

Aztán mi végre jut a nevelőnő az ilyen fenyegetőzésekkel és mi a hasznuk? A növendékek csakhamar belátják, hogy a dajka mumusai és a nevelőnő ijesztgetései egy fán, a nevelői tehetetlenség vagy meggondolatlanság fáján teremnek. Elejénte talán szepegnek tőlük, de ha megszokták, nem sokat törődnek velük; végre ügyet se vetnek rájuk. Mert ha a nevelőnő egyszer-másszor csakugyan meg is kisérli elhirtelenkedett fenyegetéseinek végrehajtását; ha valóban le is iratja a hibás szót *ezerszer*, a hibás mondatot *ötvenszer*; ha be is zárja egyszer-kétszer a gyermeket azért, mivel a teremtő nem adott neki valami kitünő emlékező tehetséget: láthat-e egyéb eredményt bosszúja töltésénél és nincs-e igaza a gondos szülének, ha ily esetben gyermeke pártját fogja az elméletlettől elszakadt s a józan elvekkel nem törődő nevelőnővel szemben? — Mit mondanának az ilyen nevelőnők s tanítók, ha áldástalan munkájuk közben a tanfelügyelő rájuk nyitná az ajtót s nehányszor leiratná velük a neveléstan azon szakaszait, melyek ellen oly könnyelmüen és kegyetlenül vétkeznek? Bizony nem ártana nekik s nem is volna tán oly káros reájok nézve, mint a szülőknek elitélő, sujtó nyilatkozatai.

E nehány példából is eléggé meggyőződhettél róla, kedves gyermekem, hogy igen is sokan vannak a nevelők és tanítók között, a kik az elméletet a gyakorlat terén semmibe sem veszik, a kik azt gondolják, hogy a neveléstan csak arra való, hogy legyen miből felelniök a képesítő vizsgán s utóbb értekezéseket tarthassanak, irhassanak — mások okulására. Ők ellehetnek a nélkül is: az élet adja meg nekik a mire szükségük van. Gyönge sajkájukban kiszállanak a tengerre s szegények — az evezőt a parton hagyják.

Ha azt tapasztalod, hogy valamelyik iskolában nincs fegyelem, biztos lehetsz felőle, hogy ott a tanító nem törődik a nevelés elméletével. Ha észreveszed, hogy valahol nincs sikere az oktatásnak, biztosra foghatod, hogy a tanító csak tudja az oktatástant, de nem érti. Ha a nevelőnő avagy tanítónő szerencsétlenségnek tartja hivatalát, biztos lehetsz a felől, hogy szakított az elmélettel

s nem tudja mit, mikor, miért és hogyan kell tennie. Nem csuda! Hisz a nevelés és oktatás még akkor is nehéz munka marad, ha az elmélet világánál öntudatosan végezzük; hogy ne keserithetne el bennünket, ha nemes gyönyörrel nem végezhetjük. S kérdem, lehet-e öntudat nélkül végezett munkában szellemi élvezet? — Csak az a nevelő, csak az a tanító ismerheti, élvezheti állásának magasztos voltát, ki azt öntudatosan, a pedagogiai igazságok szellemében birja betölteni. Mert ha az ily nevelő körében megtörténik is az, hogy növendékeinek lelkére általa nem ismert tényezők hatnak s a nevelő jó hatását megsemmisitik; ha megesik is, hogy az egyik-másik növendékben rejlő hatalmas lélek a közönséges lelkek számára készült elméletet hiúnak bizonyítja, a nevelő nem fog kétségbe esve hideg szemlélője maradni a rendkívüli tüneményeknek, hanem gyönyörrel kutatja, vizsgálja azokat, míg mesterükké nem válik. Minél nehezebb helyzetbe sodorják a körülmények, annál nagyobb óvatossággal jár el; minél erőteljesebb egyéniséggel áll szemben, annál inkább résen áll s nem találomra, hanem higgadt megfontolás után teljes öntudattal teszi meg intézkedéseit.

Akármit beszélnek is bizonyos körökben arról, hogy a nevelés végezésére minden tanult ember képes, az élet mégis csak azt mutatja, hogy nem minden ember tud oktatni, annál kevésbé nevelni s hogy a mint elmélete van a virág-tenyésztésnek, úgy megvan a maga elmélete az emberi lélekkel való bánásmódnak is. S a ki ezen elméletet akár könyvekből, akár tapasztalás útján birtokába nem ejtette, nem lehet az sem nevelő, sem tanitó. Minél több ember jónak tapasztalt s helyesnek ismert el valamely nevelési elméletet, minél többször, minél többféle körülmények között sikerre vezetett az: annál méltóbb is a tanulmányozásra s arra, hogy a gyakorlat terén működők úgy szem előtt tartsák, mint a hajósok az iránytűt.

Minél jobban s helyesebben birja a nevelő az általános elméletet növendékeire alkalmazni, annál inkább méltó a nevelői nevezetre. Látod ezekből gyermekem, hogy nem lesz haszontalan időfecsérlés sem reád nézve, sem reám nézve, ha a magyar nevelőnő számára szóló utasitásokkal foglalkozunk. Ámde vannak-e ilyen

utasítások készen, megirva? Volt idő, a midőn tudós embereink közül is sokan azt hitték, hogy magyar irodalmunk fölötte szegény nevelési művekben, hogy a legegyszerűbb neveléstani igazságokért is a szomszéd népek irodalmához kell fordulnunk. Azonban mióta figyelemre méltatjuk a mink van s kezdjük gyüjtögetni magyar elméink nevelésről szóló műveit: azóta látjuk, hogy oly igen szegények még sem vagyunk. Pedig a gyüjtés még korán sincs bevégezve.

E levelekben foglalt utasítások lényegét gróf Teleki Józsefnek gyermekei nevelőjéhez irt utasításából merítem, mely utasítás a Döbrentei Gábor által szerkesztett „Erdélyi Muzeum" 1818. évi X-dik füzetében jelent meg egész terjedelmében.

Méltónak tartom gróf Teleki József* művét arra, hogy ma is foglalkozzunk vele, hogy tüzetes tanulmányunk tárgyává tegyük, mivel minden egyes sorából a mély elmével párosúlt bölcs atyai szeretet tükröződik vissza, mivel oly férfiúnak műve, kit magas

* Teleki József gróf az irodalom-történelemből ismeretes József grófnak és Királyfalvi Roth Johannának fia 1777-ben született decz. 13-án Szirákon, Nógrád-megyében. 15 éves koráig házi nevelésben részesült, nevelői voltak Saator János és Sipos Pál. A házi nevelésből előbb a debreczeni, később a pozsonyi iskolába, majd a pesti egyetemre került. 1796-ban atyja elhalálozván, anyja vette az ifjú nevelésének vezetését kezeibe. Miután hazáját beútazta s megismerte, 1797-ben a göttingai egyetem hallgatói közé vétette fel magát. Harmadfél esztendeig tanult itt. Szünidejét útazgatásokkal töltötte el, Saator Jánossal együtt meglátogatta Németországnak minden nevezetes városát és tanintézetét. 1800. tavaszán Angolországba útazott, hol az udvarnál is igen szíves fogadtatásban részesült. Haza térve, szépismereteit a haza szolgálatában érvényesítette, első ízben az erdélyi udvari kanczelláriánál szolgált. 1804-ben az erdélyi királyi tábla mellé neveztetett ki táblabíróvá, 1809-ben részt vett a nemesi fölkelésben. 1816-ban erdélyi kormányszéki tanácsossá neveztetett ki. Hivatalában mindig pontos és szigorú férfiú volt. Az 1816-iki inséges időben jobbágyainak valóságos tápláló atyjuk volt. Részt vett minden nemzetünk javát czélzó mozgalomban. Sokat fáradozott egy magyar nemzeti színház létesítésén, egy olyan tudós társaság felállításán, mely a két magyar haza statisztikáját elkészítse s nevelés, gazdaság és ipar terén javításokat eszközöljön, erélyesen támogatta a magyar vaskereskedő-társaságot. Munkás életét korán félbeszakította 1817. április 7-én bekövetkezett halála. Elhúnyta Erdélyt gyászba borítá, halála fölött így fakadt ki Kemény Miklós gróf: «Sir a haza, siratathatja őtet is, de siratathatja magát, hogy egy emberért így kell sirnia. Hát oly ritkák a hazafiak, hogy egynek kihalása, az egészet megrázza!» Nyolcz gyermekét özvegye, Teleki Zsófia grófnő növelte azon útasítások szerint, melyeket a bölcs férfiú hátra hagyott. A nevelő, kinek a fent ismertetett útasítás készült, Tompa Ádám volt; őt a gróf, mielőtt házi nevelőjévé fogadta, előbb Németországba, majd Svájczba Pestalozzihoz küldötte kiképeztetés végett.

műveltsége, lángoló hazaszeretete, s nemes emberbaráti érzülete legtöbb kortársának föléje helyeztek. És ő teljesen magyar s a mit ír eredeti; rólunk szól, nekünk szól s ép ezért még fogyatkozásaiban is becsesebb előttünk, mint a külföldi nagy elmék, habár eme fogyatkozások nélkül valók. Nem méltányolhatjuk eléggé ama férfiú tapasztalatainak és elmélkedéseinek eredményét, a ki már 1816-ban kimondá: „*Sajnálom e naggra képes nemzetet, hogy az idegen neveltetés módja által, annyira kivetközteti magát nemzetiségéből!*“ a ki tehát már évtizedekkel ezelőtt *nemzeti irányt* óhajtott adni nevelésünk ügyének.

„*Szükséges — úgymond Teleki József gróf a gyermekei nevelőjéhez intézett utasításban — hogy a nevelés czélja meghatároztassék és azután ahhoz képest az elvek, követni való törvények, rendszabályok megállapíttassanak. Az én czélom a nevelésben, hogy gyermekeimből 1. egészséges ép, 2. jó keresztény, 3. jó erkölcsű, 4. tanult, 5. kellemes társalgású, 6. jó polgárokat, 7. engedelmes jó fiukat, jó férjeket, jó apákat, jó atyafiakat, jó háztartó gazdákat neveljek.*“

A mit ezen utasítás a czélra nézve felsorol, a 7-dik pont kellő módosításával minden nevelőnőnek irányadóul szolgálhat. Legyen a helyesen kitűzött czél a te szemeid előtt is szüntelen s ne feledkezzél meg a felsoroltak egyikéről se, midőn nevelői tisztedben szorgalmatoskodol; mert csak ez esetben teljesítheted híven kötelességedet, ha a czélt mindig figyelemmel tartod. Azt gondolod, hogy nem is lehet ez másként! Nézzük csak meg a dolgot a gyakorlat terén.

E levélben, a mely — tartok tőle — amúgy is hosszúra fog nyúlni, csak a testi nevelésre vonatkozó utasításokat kísérem megjegyzésekkel, példákkal és magyarázattal. A tanítók és nevelők egytől-egyig tudják ugyan, hogy miben áll feladatuk; de azért növendékeikben mégis csak a tanítványt, a növendéket nézik, s nem sokat törődnek azzal, *hogy ép és egészséges embert kellene a gyermekből nevelniök.* Avagy törődnek-e a nevelők, tanítók azzal, hogy a szellem túlterhelése a test szervezetének megrontásával jár?

Nem látjuk-e számtalanszor, hogy nem a gyermek szellemi fejlettségéhez mért tankönyvekből tanítanak, hogy az emlékező

tehetséget terhelik, hogy a könnyebb tantárgyak délelőtt, a nehezebbek délután vétetnek elő?

Mit törődik azzal a zongora-mester, hogy a gyenge, 7—8 éves leánykának valóságos veszedelem az órákig való skálázás? — neki sikert kell felmutatnia, erélyesen hozzá is lát a dologhoz, szép is lesz a siker, — de a leányka hátgerincze belegörbül . . . . . Mit törődik a nevelőnő azzal, hogy a finom himzés, kötés megerőlteti a mellet s szemet, elég, hogy a munka elkészítése után a nevelőnőre is dicséret sugárzik. Meg kell tehát lenni, habár talán a kézimunkának elkészítése alatt terem is meg növendékében a később veszedelmesen kitörő betegségek csírája.

A húsz-harmincz éves nevelőnő számára épen alkalmas székeken, s a szülők számára épen kényelmes asztalok mellett ülnek, írnak, rajzolnak, dolgoznak a 6—8 éves leánykák naponként órák hosszat. A nevelőnő látja, hogy a szegény kis leánynak az orráig ér az asztal lapja, melyen írnia kell; észre veszi, hogy írás közben az egyik vállát mindig fel kell húznia a gyermeknek, s az elméletből tudja is a nevelőnő, hogy ezen ferde helyzet ferde testtartást idéz elő, de azért a nevelőnő nem szól, nem hívja segítségül az orvost s nem kényszeríti a szülőket arra, hogy a szegény gyermekeknek kényelmes író, dolgozó asztalt készíttessenek. Oh be szeretném az ily nevelőnőket egy hétig olyan magas székekre ültetni, melyekről a lábuk úgy lógna le a levegőbe, mint kis növendékeié, melyről ép oly kényelmetlenül esnék nekik is az írás és a rajzolás, mint a gyermekeknek — a felnőttek számára készült asztaloknál. Próbálnák csak meg: mit tesz a testnek rendellenes tartása mellett figyelni s szellemileg foglalkozni; tudom egy-két hét mulva lenne az asztalosoknak országszerte keresetük!

Látod, gyermekem, nem elég ám a nevelés elméletét csupán csak tudni; az ilyen tudás meddő marad s gyümölcsöt csak akkor terem, hogyha hivatásunk gyakorlásában minduntalan, következetesen és éber figyelemmel alkalmazzuk. Másfelől a nevelés minden legapróbb mozzanatát általánosabb szempontból kell felfognunk, elmélkednünk kell szüntelen, hogy cselekvésünk öntudatos legyen, s minden részletet összhangzásba kell hoznunk egymással s a

nevelés czéljával, hogy munkásságunkat siker és áldás jutalmazza. Ha ezt nem teszszük, elalszik bennünk a nevelő, a kit eszmények vezetnek és lelkesítenek; *tanító-géppé* válunk, melyet a szükség hajt s a mely többet zakatol mint a mennyit használ.

Kövesd azért a Teleki-féle utasításnak a testi nevelésre vonatkozó következő szabályait pontosan, s hogy ellenük ne vétkezhessél, gondolkozzál felettük minél gyakrabban, hosszasabban és mélyebben.

„Hogy egészséges és ép legyen a gyermek, azt úgy eszközölhetjük, ha a gyermek azt a mi egészségének, épségének árthat, elkerüli s a mi egészségét és épségét fentarthatja, teljesíti, követi . . .

„Ne társalogjon a gyermek oly gyermekekkel, kiknek jó erkölcséről meggyőződve nem lehetünk.“

„Ne engedjük meg, hogy a növendék külön szögletbe, sötét helyre húzódjék.“

„Szoktassuk a gyermekeket a legnagyobb szemérmetességhez.“

„Mellőzzenek a növendékek mindenféle erősen fűszeres hevítő ételt és italt. Óvjuk meg őket a cselédség vagy másféle egyének sikamlós, kétértelmű beszédének veszedelmes hatásától, a képzelődést felcsigázó könyvek és képek befolyásától.“

„Foglalkoztassuk a gyermekeket szüntelen, soha se engedjük meg, hogy tétlenül heverjenek, hogy az unalom elérje őket; vagy tanuljanak vagy mulassanak a gyermekek. Ébreszszünk fel bennük valamely foglalkozás iránt hajlamot, mely őket a tanulás idején kívül lekösse s a haszontalan gondolatoktól elvonja.“

„Eszközöljük mértékletes ital és elegendő és illendő mozgás által, hogy életvidorak maradjanak, életnedveiket fölhasználják s egészségük jó maradjon. Ágyuk ne legyen puha és meleg, köntösük pedig ne szorítsa a testet és az időjáráshoz mért szövetből álljon. Ne engedjük meg, hogy a növendékek ébren is az ágyban időzzenek, kivéve a betegség idejét.“

„Szerezze meg a nevelő a gyermekek szeretetét és bizalmát oly mértékben, hogy előtte semmit el ne titkoljanak. Legyen a növendék a nevelő előtt nyitott könyv, melylyel a nevelő a legnagyobb óvatossággal és szeretettel bánjék.“

A bölcs atya, a mint láthatod e szakaszokból, mindenekelőtt arra kéri, figyelmezteti a nevelőt, hogy védje meg gyermekeit a korai, öntudatlan némi tévedések átkos mételyétől. E kérelem, e kívánság minden szülőnek kérelme, minden szülőnek jogos kívánsága a nevelővel szemben s e kérelemnek eleget tenni, e kívánságot teljesíteni emberi szent kötelessége is minden egyes nevelőnek. De nehéz és kényes e kötelesség teljesítése. Legtöbb hatása van az óvó, a védő intézkedéseknek, melyeket a nemes gróf is felsorol. A nevelés tízparancsolatjának főbb ágazatait képezik ezen pontok, melyeknek elhanyagolásáért a nevelő egykor isten itélőszéke előtt is felelősséggel tartozik.

Teleki József gróf a testi nevelést bővebben is fejtegetvén, a következőket mondja:

„*Mivel a nyavalyák nagyobb része vagy a táplálkozástól vagy a meghüléstől származnak, szükséges a gyermekek ételére vigyázni. Némely ételek nem minden gyermeknek egyformán ártván, azokat nem is mind egyformán és egyenlő mértékben kell a gyermekektől megtiltani, hanem a gyermek természetét a nevelő kitanulván, szabja ahhoz az életrendi szabályokat. Arra azonban mindegyiknél egyformán ügyeljen, hogy a gyermekek tisztán, jóizüen készült és tápláló ételekkel éljenek, hogy sokfélét, sok édest és mohón ne egyenek, magokat meg ne terheljék s a szokott reggelin, ebéden, vacsorán és ozsonnán kívül semmit se egyenek. A meghüléstől óvja növendékeit. A gyermekek szobái mód felett melegek ne legyenek, ruházatuk a légmérséklethez legyen alkalmazva, erős mozgás után a mozgástól hirtelen meg ne szünjenek, hideg, nedves helyre le ne üljenek, felhevült állapotban se ne igyanak, se ne egyenek. Az időjárás változataihoz hozzá szokjanak s mindig fris, egészséges levegőt szívjanak.*“

A nevelőnőnek ugyan ritka helyen van oly nagy befolyása, hogy a növendékek táplálkozás-módja fölött is intézkedhetnék; de többnyire csak azért, mivel e befolyást nem is igényli. Látja ugyan, hogy a felbomló házirendnek mily rossz hatása van a növendékek egészségére; de azért még sem emeli fel tanácsadó szavát az anyánál s nem fejti ki előtte, hogy mily káros az, ha a gyermekek egyik nap két, másik nap három s a harmadik nap 6 órakor ebédelnek.

Hallgatva nézi el, miként engedik meg a gyermeknek, hogy időn kívül jól lakjék nyalánksággal, úgy hogy végre nem is eszik az erőt adó ételekből. A ruházatot illetőleg is ritkán van a nevelőnek irányadó véleménye a családi körökben; de csak azért, mivel ilyenre szert nem tesz. A nevelőknek kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy a gyermek ruházatáról beszéljenek a szülőkkel. Ez a divatlap s a varrónő dolga. Ha aztán a szülő a varrónőnek s a divatlapnak tanácsára hallgatva, divatbabát csinál gyermekéből: a nevelőnő legfölebb bölcs mosolygással fogadja a neveléstan ellen elkövetett téves lépéseket. Talán tesz is egy-két csípős megjegyzést, még pedig a gyermek hallatára, a badar öltözék ellen; de bölcsen hallgat az anyával szemben, mivel különben annak tenné ki magát, hogy a mama is megjegyzéseket koczkáztatna a nevelőnő divathajsza ellen . . .

Meg kell jegyeznem itt, hogy a testi nevelés körében, nevezetesen a táplálkozást és a ruházatot illetőleg igen kényes helyzete van minden egyes nevelőnőnek s ezért e tekintetben a legnagyobb óvatossággal s finom tapintattal kell befolyását megindítani, s ez óvatosság kivált a fiatalabb, kevésbbé tapasztalt nevelőnőnek ajánlatos. Az idősebbek, kivált ha külföldiek, könnyebben boldogulhatnak; de a magyar nevelőnőnek még előbb meg kell szereznie a tekintélyt. Hogy állításomra példát szolgáltassak, közlöm veled, hogy egy igen előkelő magyar főrangú családban évek hosszú során át ősi szokás szerint kétkézre fogva ették a főtt tejes kukoriczát, mindaddig, míg egy idősebb franczia párisi kisasszony nem került a házba. Ez villával kezdte leszedni a torzsáról a kukoriczaszemeket. A nevelőnőt aztán követte a ház asszonya, azt az egész család, ezóta divatba jött a kukoriczának villával evése. Csudálam, hogy e szabályt nem vették még föl az „*illemtanba*“. Mit nem tesz, hogy ha a külföldi nevelőnőnek csinált fogai vannak! Próbálná meg csak az ily újítást a magyar nevelőnő — alig sikerülne neki.

Ha valami módosítást akarsz nevelési szempontból a házirenden eszközölni, akkor ne toppanj be ajtóstól a házba, hanem kerülj óvatosan messziről a dolognak, példázódjál s tanácskozzál a mamával s a tervet világért se mond ki magad, hanem intézd a dolog

rendjét úgy, hogy a mama lépjen fel az általad tervezett javaslattal. Különösen kezdetben, míg a bizalmat nem bírod, ne lábatlankodjál újításokkal; mert semmire se oly hiúk a mamák, mint az ő házirendjük helyességének elismerésére. A miniszteréknek nem esik rosszabbul az ellenzék támadása, mint a mamának, ha gáncsolják leánykája ruházatát, hajdíszét. Tudok esetet rá, hogy egy különben derék nevelő-intézet csak azért bukott meg, mivel a nyilvános vizsgálatra felöltöztetett kisasszonykákat a nevelő-intézet igazgatónője ízléstelen öltözködésük miatt megkorholta. Minő háborúság lett e meggondolatlan eljárásból! Ízléstelenséggel vádolni a mamákat akkor, a midőn mindegyik a legszebben föl akarta gyermekét ékesíteni — bizony szentségtörés volt. A gyermekek sirtak, a mamák haragudtak, a nevelő-intézet pedig csakhamar kongott az ürességtől. Pedig hát nem is volt ám oly alap nélküli a nevelőnő kifakadása, habár eszélyesnek legkevésbbé nevezhetnők. Ebből láthatod, gyermekem, hogy minő kényes helyzetbe jutunk, ha a neveléstan szabályainak, utasításainak keresztülviteléhez tapintat nélkül fogunk. Még az is megeshetik, hogy épen akkor betegszik meg a gyermek, a midőn a mi intézkedésünk szerint rendezik be a háztartást s a ruházatot. Jaj akkor nekünk! Mi a legtanácsosabb tehát ily kényes ügyben? Iparkodjál a mamát a neveléstan iránt való érdeklődésre késztetni s tanácskozzál vele a jó idő meg a divatlap helyett néha nevelési kérdésekről is. Tereld oda a szülők véleményét, hová a czél érdekében tanácsosnak véled, jól ügyelj rá, hogy tetteid teljes összhangzásban álljanak szavaiddal. Légy lelkes, odaadó munkásságodban, őszinte beszédedben s bizalmat fogsz kelteni magad iránt; ez a legmegbizhatóbb s legkevésbbé veszélyes út, a mely legtöbb esetben sikerhez is vezet. Hogy azonban boldogulhass, tudd meg, hogy a testi nevelés iránt csak az kelthet érdeklődést, a ki nem csak otthonos az antropologia és fiziologia fontosabb részleteiben, hanem a ki azokat a részleteket ügyesen és érthetően elő is tudja adni. E nélkül bajosan nyerhetsz meg valakit nézeteid, terveid számára. Tanulj tehát, gyermekem folytonosan, hogy tisztedet betölthesd, és a testi nevelésre nézve kérd ki a házi orvos véleményét is.

Teleki József gróf felsorolja utasításában azon körülményeket is, a melyek a test épségének árthatnak.

Szerinte óvni kell a gyermekeket az oly játékoktól, melyekből félszegség következhetnék. Megköveteli a gyermekek nevelőjétől, hogy mindenkor tudomással bírjon arról, hogy hol és miféle játékot játszanak a gyermekek, sőt azt is, hogy a mikor csak lehet, maga is részt vegyen a játékba"; olyankor pedig, a midőn a gyermekek idegen helyen vagy több gyermekkel együtt játszanak, okvetlenül megkívánja a nevelő jelenlétét.

Hogy a gyermekekre nézve a játék életszükség, ezt minden nevelőnő jól tudja; azonban csak ritkán akad közülök egy-egy, ki a játékot kellőleg méltányolná s nevelési szempontból komolyan foglalkoznék ezen ügygyel. Pedig mily boldogokká tehetné növendékeit, ha észszerű játékokra tanítaná őket; mennyire megkedveltethetné magát a kicsinyekkel s mennyire előmozdítaná bennök a tanulási kedvet, ha közéjük vegyűlvén, apró örömeiket megosztva s fokozva gyöngéden, ügyesen vezetné a játékot! — Az igazi nevelői tehetség akkor tűnik ki, ha növendékeivel játszik a nevelőnő. Ekkor látszik-e meg, hogy bele tudja-e élni magát a gyermekek lelki világába, gondolkozásába. Miért nem szeretik a gyermekek a mogorva természetű, ügyetlen nevelőnőt, legyen bár a tudományokban a legjártasabb? Nem tudja őket mulattatni, nincs kedélye, nem tud velük érezni, nem tud játszani. A játszani tudó s szerető nevelőnő növendékei vidámak, jókedvüek, elevenek s mégis csak elvétve czivakodnak; az ilyen gyermekeket szerencsétlenség is csak nagy ritkán éri játékuk közben. — A játszani nem tudó tanító növendékei ellenben esetlenek, czivódók, mogorvák s minden szüntelen bíró után kiáltanak, a ki igazságot tegyen köztük; az ily gyermekek féktelenségre hajlandók s gyakran szomorú véggel fizetik meg rakonczátlanságuk árát.

A leánykák játékai szelidek, természetüknek megfelelők s jövendő életczéljukhoz mértek legyenek. Mindenkor szem előtt tartsa a nevelőnő, hogy oly játékokat kerüljenek, a melyek testük épségét koczkáztathatnák. A régi magyar játékokat, «a pünkösdi királyné» játékát, az énekkel és tánczczal összekapcsolt játékokat gondoznunk

kellene, a helyett, hogy csaknem teljesen elhanyagoljuk azokat. Nem árt a babákkal való játszást, a háztartási foglalkozásokat, sütést, főzést, mosást, kertészkedést utánoztatni játék közben; de attól óvnunk kell a gyermekeket, hogy mindig csak babaruhákkal, vagy csak főzéssel mulassanak, mivel az örökös babaruházás divatbábokká változtatja őket, kiknek nincs is másban gyönyörüségök mint a czifrálkodásban; az örökös főzés pedig a testi érzelmeket fejleszti ki túlságos mértékben s a gyermekeket nyalánksághoz szoktatja.

Hogy a nevelőnőnek miért nem szabad a gyermekeket játék közben egészen magukra hagyni, azt talán fölösleges is lesz előtted hosszabban fejtegetnem. Elég ha egy-két példával utalok rá, minő következményei lehetnek annak, ha a nevelőnő szeme elől bocsátja növendékeit.

Jó kedvvel mulattak a kertben a gyermekek — megúnták a karikavetést, meglátták a hajóalakú hintát, kettejük beleült s a másik három a kötélnél fogva megindította. A hintálás javában folyt, a kettőhöz bekivánkozott a hajóba a harmadik is. Oda fut s a még erősen ingó hajót meg akarja állítani; de ehhez gyenge volt, a lóbálodzó kötél nyakára tekerődött s a kis leányt a levegőbe kapta. Sebzett nyakkal, elaléltan vitték szegényt szepegő társai a nevelőnőhöz. — Minő érzés lehetett ekkor a szerencsétlen gyermek nevelőnőjében? A baj komolyabb következmények nélkül múlt el, de a muló baj helyett nem származhatott volna-e belőle a kisded egész életére kiható szerencsétlenség?

A kis leánykák sütöttek-főztek s takaréktűzhelyükben borszeszes lámpa égett. A borszeszt még a nevelőnő töltötte a kis lámpába, de azután magukra hagyta a gyermekeket, s nem zárta el a borszeszes üveget. A leánykák egyike tartván attól, hogy a nevelőnő által fukarúl mért borszesz nem lesz elegendő s idejekorán kialszik: felhasználja a kedvező alkalmat, az égő lámpát kiveszi a kis tűzhelyből s el sem oltva azt, a kün felejtett üvegből meg akarja szaporítani az égő borszeszt. Alig fogott a töltögetéshez, az üvegben levő borszesz is lángolni kezdett, a kis leány megijedt, elvetette az égő palaczkot. Az égő szesz elömlött a szobában; szegény gyermekek csak lángoló ruhával, égő sebekkel birtak megmenekülni.

— Ime mennyi veszélynek van kitéve a gyermek, ha felügyelet nélkül marad. Igaz ugyan, hogy a szerencsétlenség akkor is megeshetik, ha a nevelőnő szeme előtt játszik a gyermek; de ilyenkor azért még ha baj történnék is nyugodtabb lehet a lelkiismeretünk, mivel tisztünk ellen nem követtünk el olyan hibát, a melyet sem magunknak meg nem bocsájthatunk, sem mások előtt ki nem menthe'ünk.

Hogy mily alaposan gondolkozott Teleki József gróf a testi nevelés felől, arról a következő pont tanúskodik:

„Árt a test épségének, ha a gyermekek az író- és ebédlő-asztal mellett avagy akárhol egyebütt nem egyenesen ülnek, ha az ágyban rossz fekvéshez szoktatják magukat, ha gyakorta valamely olyan egyforma mozgást tesznek, mely valamely tagnak más tag felett való tökéletesítését vagy elgyengülését vonja maga után, vagy a mely a hátnak, gerincznek, avagy a mellnek kinövését okozza.“

Hogy a természetellenes testtartásnak mily káros következményei lehetnek, ezt minden neveléstan bőven tárgyalja, egész könyvek foglalkoznak már azon kérdésekkel: milyenek legyenek a padok, milyenek legyenek az asztalok, milyen legyen a papiros színe, milyen a könyv betűje, az iskola falának színe, a világítás stb. — ámde még minálunk senki sem tartja szükségesnek, hogy a neveléstan hirdette igazságokat figyelembe is vegye. Mivel a szülők közvetlenül nem veszik, nem vehetik észre, hogy miféle bajok származnak az alkalmatlan székektől és asztaloktól, mivel az orvosok nagy többsége csak a meglevő bajt gyógyítja s keveset törődik azzal, hogy czélszerű intézkedések által a bajnak elejét vegye: azért azoknak a bölcs könyveknek tartalma még mindig csak «holt tudomány», melynek az élethez semmi köze; fölöslegesnek, hiábavalónak tartják. Csak mondaná meg az orvos, hogy azt a gerinczgörbülést czélellenesen készült pad, a rövidlátást és golyvát ama pad esetlen, gonosz indulatú asztal-testvére idézte elő; csak ne titkolná el az orvos azt sem, hogy a szerencsétlen szülések is nagyobbára a test gondatlan neveléséből származnak: akkor talán a szülők is ügyet vetnének rá, s nem sajnálnák tőle idejüket, hogy a testi nevelés elméletébe is betekintsenek s aggodalmas gondot

fordítsanak az ott talált elvek, utasítások, intések foganatosítására.

A leánynevelésnél azonban nemcsak a test épsége, hanem a test szépsége miatt is nagy gondot kell fordítanunk a testi nevelésre. És ezt igen komolyan mondom; a nevelőnő sokat tehet arra nézve, hogy a gyermek teste széppé fejlődjék. A fogak és a haj ápolása a gyermekkorban sokkal fontosabb nemcsak az épség, hanem a szépség szempontjából is, hogysem azt a nevelőnő elhanyagolhatná.

A lelkiismeretes nevelőnő nem csak azt veszi észre, hogy a gyermek görbén ül, hogy a csipeje ferdül, hanem azt is, hogy csak az egyik fogsorral rág — s ekkor azonnal figyelmeztesse a gyermeket arra, hogy ha ezt folytatja, az egyik arcz izmai jobban ki fognak fejlődni, mint a másikéi s eltorzul arcza. A nevelőnek észre kell venni, ha a gyermek arczán fekszik s figyelmeztetnie kell őt a pisze, felgyürt orra. Nem szabad meg nem látnia a szájszélrágást, melyből az idomtalan ajkak származnak, sőt komolyabb bajok is. Le kell szoktatni a gyermeket a szopogatásról is, mivel a szopás buta kifejezés bélyegét süti az arczra. Nem kell megengednie, hogy írás közben nyelvükkel irányozgassák a betűalakokat, mivel e szokás az ajkak szabályosságát, szép formáját megrontja, eltorzítja. Figyelmeztetnie kell a felelő s a számoló tanítványokat, hogy homlokukat össze ne ránczolják, hogy mindig vidám tekintetet mutassanak. A test szépségének megóvására az énekoktatásnál különösen kell ügyelnünk. Ne türjük meg, hogy éneklés közben erőlködjenek. Szóval a nevelőnő folyton szemmel tartsa növendékének mozdulatait és arczvonásait; s a ferdére, a nem szépre azonnal figyelmeztesse és szoktassa kellemetes külsőhöz. Természetes, hogy mindezt vigyázva, tapintatosan kell tennie, s végzetesen tévedett, ha félszeg eljárása által azt a hitet gyökereztette meg növendékében, hogy legelső s mindenekfelett való dolog a test szépsége,

Ime előadtam azon főbb szabályokat, melyeket a testi nevelés körében szem előtt kell tartanod, s azzal zárom be soraimat, a

mivel Teleki József utasításának a testi nevelésre vonatkozó szakaszát berekeszti.

„A testi nevelésre vonatkozó szabályokat az értelmes nevelő nem betű szerint, hanem a gyermek testének alkata és a körülményekhez képest, a józan okosság, a maga és mások tapasztalásának figyelembe vételével alkalmaztatja, úgy hogy a növendék teste el ne puhuljon, félszeggé ne váljék, vigyázatlanságból veszedelemnek ki ne tétessék. Legfőbb kötelessége a nevelőnek a szüntelen való vigyázat, a gyermek testének és egészségének vizsgálása s a gyermekek teljes bizalmának megnyerése, hogy a külsőképen észre nem vehető bajokat nevelőjöknek minden tartózkodás nélkül jelentsék. Ha a kellő vigyázat mellett a gyermekek mégis megbetegülnének, vagy testükön valamely félszegségre való hajlandóság tapasztaltatnék, azt az orvos közbejöttével, annak rendszabása szerint, minden halogatás nélkül alapos gyógyítás alá kell vetni. Egyébként a testi nevelés mindazon apróbb szabályait is, melyek szakszerű művekben részleteztetnek, vegye a nevelő figyelembe s kövesse azokat pontosan s ne felejtse el soha azon bölcs mondást: Csak egészséges testben lakhatik ép lélek! Mit ér a világ minden tudománya és bölcsesége a növendékre nézve, ha míg azokat megszerezhetné, tönkre teszszük testének épségét és egészségét!“

Szívedre kötöm, hogy Teleki József értekezését, ha alkalmad nyílik rá, megszerezd. Sokat vesztesz vele, ha elmulasztod; mert a mint a levelemben közlött mutatványokból is meggyőződhettél, benne tapasztalt vezetőt, nemesérzésű barátot és bölcs tanácsadót fogsz bírni. Azért írtam levelem, hogy megismertesselek vele, s ha soraim értelmét jól felfogod, kezedben a kulcs, mely megértéséhez és bizodalmához vezet. Hidd el, édes gyermekem, nagy örömömre fog szolgálni, ha ezzel is könnyítenem sikerült ama nehézségeken, melyek ifjú pályádon hivatásod teljesítésében eléd gördülnek.

Isten velünk!

*

VERES PÁLNÉ BENICZKY HERMIN

ÉS AZ ORSZÁGOS NŐKÉPZŐ-EGYLET.

Élever une fille, c'est élever la société elle-même.

J. Michelet.

«Leányt nevelni annyi mint magát a társadalmat nevelni!» — *Michelet*-nek e szavaiban ki van fejezve azon nagy igazság, mely napról napra meggyőzőbb hatalommal hódít, mely századunk művelt népeinek legüdvösebb társadalmi mozgalmait s törvényhozási tényeit életre hozta.

Jól esik tudnunk, hogy az öntudatosan haladó nemzetek e nemes versenyétől mi sem maradtunk el. Kormányunk s országgyülésünk, habár nem volt könnyü ezer bajunk és mulasztásunk közől kitalálni a legfőbbet, melynek orvoslása s helyrepótlása nélkül a legjobb intézmények sem biztosíthatnák a szebb jövendőt, sietett meghozni a népoktatási törvényt. E törvényben a hat évre terjedő mindennapi s három évre terjedő ismétlő iskolai oktatás a leánygyermekekre is kötelezővé tétetett; nagyobb községekben pedig a hat osztályt végzett leánynövendékek számára két éves tanfolyamú felső népiskola vagy négy éves tanfolyamú polgári iskola állítása határoztatott el; egyszersmind kimondatott, hogy az állam az ország különböző vidékein tanítónőket képező intézeteket fog nyitni. Azóta a szépen felszaporodott elemi tanítónő-képzőkön kívül gondoskodva van olyan intézetről is, melyben a felső nép- és polgári leányiskolák számára képeztessenek tanítónők s tekintettel a közép- és felső osztály műveltségi igényeire, Budapesten egy női középtanoda állíttatott s hasonlók állítása a vidéken is kezdetét vette.

A ki nem felejtette még el, mily kevés (s az is mily hézagosan) történt nálunk ezelőtt a nők iskolázatására, a ki elfogulatlanul tudja megitélni a még alig tizenkét éves közoktatási reform eredményeit s közelébb a női értelmiség átalános emelkedését hazaszerte: annak lehetetlen megtagadnia elismerését e változás kezdeményezőitől s a legszebb reményeket nem táplálnia azon következmények iránt, melyek a nők szellemi erejének értékesítéséből, a nők munkaképességének fokozásából a családokra s az egész hazára hárulni fognak.

De vétenénk a történeti igazság ellen, s társadalmunk érettségét hamis világításban mutatnók be, ha azt állítanók, hogy mindezen eredmény kormányi intézkedéseknek köszönhető s felsőbb gyámkodás nélkül a nők műveltségének előmozdításában nem történt volna és nem fog történni semmi. Sőt inkább az válik becsületünkre, hogy a nők korszerű képeztetésének szükségét mi magunk éreztük, a nők felsőbb oktatása érdekében magában a társadalomban indult meg a lelkes mozgalom, mely sok tekintetben megelőzte s ösztönözte a kormányt törvényhozási javaslataiban s oktatásügyi intézkedéseiben. Az államhatalomnak nem egy kiskoru társadalommal van dolga, de olyannal, mely fel tudja fogni helyzetét, eleven érzékkel bír a közérdekek iránt, kész minden áldozatra a közjóért s egész erővel támogatja a központi hatalmat minden jó törekvéseiben. A társadalom szive: a nők csodás buzgalommal teljesítették nálunk emberbaráti s honleányi kötelességüket. Ez idő szerint több mint 150 nőegylet terjeszti a hazában a jótékonyság s közművelődés áldásait. Működésük körébe tartozik egyebek közt a nevelés, illetőleg a nőnevelés. Hogy mit kezdeményeztek s mit teljesitettek ez ügyben: fényesebb példát keresve sem választhatnánk az *Országos Nőképző-egyletnél*, élén a közbecsülés gloriájától övezett *Veres Pálné Beniczky Hermin* asszonynyal.

A 60-as években, midőn a magára hagyott nemzetnek nagyjai és kicsinyei érezték, mennyire szükségünk van egyetértésre, összetartásra, s mily hatalom van egy népnek közakaratában, alkotmányos jogaihoz való állhatatos ragaszkodásában: a hazaszeretet

több komoly tüntetéseiben élénk részt vettek a magyar hölgyek is. Nem egy nemes női lélekben fogamzott meg az elhatározás, hogy a férfiakat hazafias feladataik teljesítésében támogatni fogják

VERES PÁLNÉ BENICZKY HERMIN.

s e czélra egymással szövetkeznek. Csak az irány megjelölésére volt szükség. Veres Pálné, ki régóta figyelemmel kisérte a külföld törekvéseit, melyek a nők értelmi és erkölcsi emanczipácziójára irá-

nyultak, mig nálunk a leányok kiképezésében teljes közöny, léha felületesség s legjobb esetben idegen szellem uralkodott, engedve lelke sugallatának s nem törődve a nyilvános fellépésre váró előítéletekkel, 1865-ben egy széles körben elterjedt napilap hasábjain felhívta a haza hölgyeit, hogy a nőnevelés elhanyagolt ügyét karolják fel. Szavainak viszhangot kelle költeni, mert azokból a meggyőződés ereje beszélt. «A hiányos nőnevelésnek — mint ezt pár évvel később «*Nézetek a női ügy érdekében*» czim alatt megjelent röpiratában ismételte — természetes következése, hogy a nő csak ritka esetben van képesítve az élet sokoldalu feladatának megoldalására, mely rá mint feleségre, gyermekei legvalódibb nevelőjére, háztartásának vezetőjére s gyakran mint apátlan árvák egyedüli fentartójára várakozik.» Aztán az anyákhoz fordul. «Ne vonjuk el — ugy mond — serdülő leányainkat oly korán tanulmányaiktól, de tekintsük őket legkevesebb 18 éves korukig tanulóknak s csak akkor lépjék át a társadalom küszöbét, midőn kedély és értelem tekintetében kellően ki vannak művelve s képesítve vannak egy család értelmes központjává válni s annak boldogságán sikeresen munkálni.»

Midőn e sorok napvilágot láttak, már testesülőben volt az eszme. Veres Pálné levélbeli magán- s hirlapi nyilvános felszólítására 1867. május 24-én 22 nő jött össze egy értekezletre a fővárosból s az ország különböző vidékeiről, melyen elhatároztatott, hogy mihelyt a tagok száma százra szaporodik, meg fogják alakítani a «Nőképző-egylet»-et, melynek czélja leend a hazai nőnem műveltségének fokozatos emelése. Nem telt bele egy év s a jelentkező tagok száma meghaladta a százat. Ugyhogy a minisztériumhoz felterjesztett megerősített alapszabályok leérkeztével, 1868. márczius 23-án, az alakuló közgyülés megtartathatott. E közgyülésen megválasztattak: elnökül *Veres Pálné*, alelnökül *gróf Teleki Sándorné*, — ugyanaz, ki társának mindjárt első bizalmas közlésére szivesen nyujtott kezet a nemes vállalathoz s széles ismeretségi körében a legtöbbet tette az eszme népszerüsítésére — pénztárnokul *Szathmáry Károlyné*, kit egy év mulva e hivatalában *Gönczy Pálné* váltott fel. Azóta e

három nő egyetértő vezetése alatt szerencsésen halad az egylet nagy feladatainak megvalósítása felé.

A Nőképző-egylet megalakulása óta, kétféle irányban folytatta munkásságát: hatni akart a jelenre s elő akarta készíteni a jövőt. Távol volt tőle a szándék: monopolumot csinálni a nőképzés ügyéből. Igen jól tudta azt, hogy itt igen sok teendő van, melyre nem egyetlen egylet, de az egyletek szövetsége sem elegendő. Készen volt az akadályokra, melyeket törekvései elé a fásult közöny, a rövidlátó elfogultság, a féltékeny kicsinylés gördíteni fognak. De bízott a jó ügy természetében s tagjainak buzgóságában. Egyikben sem csalódott. A nőnevelés eszméjének meg kellett nyerni a sajtót, meg a vidéket, bevonni a már fennáló nőegyesületeket az érdekközösségbe, példát adni a közvélemény meghódításában s az egyesek hideg közönyének leolvasztásában. Mindez szerencsésen sikerült. Az egylet nem annyira az igen csekély belépti díjra számítva, mint inkább a társasélet élénkítése s a szellemi élvezetek iránti fogékonyság ébresztése végett felolvasási estélyeket rendezett. Megnyerte erre az elsőrendü irók közreműködését: egy Jókai Mórét, Pulszky Ferenczét, Greguss Ágostonét, Szász Károlyét, Falk Miksáét stb.

Messzebbre ható volt az egylet föllépése, midőn az 1868. év november 9-én elhatározta a nőnevelés ügyének országos pártolása végett kérvényt intézni a képviselőházhoz s abban sürgetni egy női mintafőtanoda felállítását államköltségen. A kérvény szövege közöltetett a vidéki egyletekkel s a haza legnevesebb hölgyeivel, s 9000 magyar nő aláírásával nyujtotta azt be az országgyülésen a pestbelvárosi képviselő, Deák Ferencz, kit arra egy díszes női küldöttség kért fel. A kérvényező bizottság nem sokára tárgyalta a kérvényt s «intézkedés és használat végett» a közoktatásügyi miniszterhez utasította.

Fő és sajátképeni eszköznek azonban czéljának elérésére eleitől fogva egy nevelőintézet felállítását tekintette az egylet. Ez intézet olyannak volt tervezve, melyben a leánynövendékek a kor igényeinek, *nemzeti egyediségünknek* s a modern pedagogia követelményeinek megfelelő *alapos* és *teljes* kiképeztetést nyerjenek. Ez

intézet feladata fogott lenni megadni a nőknek azon előnyöket, melyeket a központi s részben a felsőbb oktatás a férfiaknak nyujtani szokott: szélesebb szemkört az ismeretek világában, tisztább felfogást a természet tüneményeinek s az emberi élet történeteinek feltételéről s összefüggéséről, ezzel az itélet elfogulatlanságát, a gondolkozás erősségét; másfelől, a mi rendszeres oktatás nélkül ismét alig érhető el, a lélek fogékonyságát a társadalom magasabb érdekei iránt, az izlés tisztultságát, az érzület komolyságát, a kötelességek tudatosságát s a jellem szilárdságát. Oly nők nevelésére volt továbbá számítva ez intézet, kik a gyakorlati életre vonatkozó tanítás által felismervén a női szorgalom, találékonyság és ügyesség hatalmát, azt, valamint elméjük és szivük többi kincseit, *akarják* is, *tudják* is azon kör javára és boldogitására felhasználni, melyet betölteni rendeltetésük, magokkal vigyék oda s így terjeszszék tovább a társadalomban a valódi müveltség jótéteményeit.

Az intézet mindjárt a megalakulást követő évben (1869. okt. 17.) megnyilt, egyelőre csak egy osztálylyal s 12 növendékkel. Tanárai, kik az egyleti czél iránti tekintetből első évben díj nélkül adtak előadásokat, a fővárosi tanintézetek legjelesebb tanerőiből választattak. Első tanárkari igazgató *Gyulay Pál* volt. A tanterv készitésében *Gönczy Pál* ismert tanférfiu véleménye is kikéretett s már ekkor ott szerepeltek a tantárgyak közt a magyar, német és franczia nyelv mellett a számtan, természetrajz, természettan, lélek- és gondolkodástan, eszthetika, művelődéstörténet, könyvvitel és rajz. 1870-ben megnyilt a második osztály is, együtt véve 41 növendékkel. Aztán évről-évre szaporodott az osztályok száma. 1875-ben már tiz osztályt foglalt magában az intézet: négy elemi, négy polgári s két felső osztályt. A növendékek száma 1874-ben 84 volt, de már az 1876/7-ik tanévben — a rendkívüli hallgatókat is beleszámitva — 196. Azóta 170 és 200 közt ingadozik.

Tantervét illetőleg: az elemi és polgári tanfolyam alkalmazkodik az államéhoz, azon különbséggel, hogy tekintettel a társadalom magasabb osztályainak óhajtására, melyekből az intézet növendékei nagy része kerül, a német nyelv már az elem itanodában nyer nehány órát; a polgári négy osztályban pedig a franczia

nyelvre is hetenként 3—3 óra fordíttatik. A két éves felső tanfolyam tárgyai ismétlésül, kibővítésül és betetőzésül szolgálnak a nyolcz év alatt tanultaknak. Fel van továbbá véve ide mindazon tananyag, mely az elemi tanítónő-képzőben három év alatt előadatik, mire felbátoríthatta az egylet igazgatóságát azon körülmény, hogy a tanítónő-képzőkbe, ha 14-ik életévét betöltötte, törvény szerint befogadtatik bármely növendék, ki a 2-ik vagy 3-ik polgári avagy a felső elemi népiskola tárgyaiból sikeres vizsgálatot bír kiállani. A polgári tanfolyamot teljesen végzett növendék értelmi fejlettségétől annyival inkább várható, hogy két év alatt megbírja a preparandiában 3 év alatt tanultakat, mert kevesen lévén egy-egy osztályban a növendékek, a tanítás nagyobb közvetlenséggl és sikeresebben történhetik. De azért nem áldozta fel az egylet a tanítónő- vagy nevelőnő-képzés érdekének az intézet eredeti czélját: a magasabb általános műveltség megadását. Az oktatás tárgyai közt, eltérőleg az elemi preparandiák tantervétől, ezt képviselik az idegen nyelveken kívül az eszthetika, a művelődéstörténelem s a gondolkodástan.

A tananyaggal ilyen módon túlterhelt felső tanfolyam átalakítására az 1878-diki közgyülésen egy javaslat fogadtatott el, mely szerint, mihelyt az egylet pénzviszonyai engedik, a két felső osztályhoz még egy harmadik fog csatoltatni s akkor a *magyar nevelőnő* (gouvernante) *képző* külön választatik az átalános nőképző tanfolyamtól. Emez kilenczéves lesz (négy elemi, négy polgári, s egy felső) amaz kétéves (X-ik és XI-ik osztály), de rendes növendékekül csak azok vétetnek fel bele, kik az átalános nőképző tanfolyamot teljesen bevégezték. Tantárgyak közől az átalános tanfolyam felső osztályához megy át a test és egészségtan, lélektan, logika, neveléstan, eszthetika, magyar irodalom-történet s a német és franczia társalgásra már itt hetenként 3—3 óra fordíttatik; a gouvernante képzőnek specziális tárgyai lesznek az ismétlendő realtantárgyak mellett a német és franczia irodalom története, ének és zeneelmélet, átalános oktatástan, módszerten, nevelés és oktatás történet, a *házi nevelés elmélete*, a *nőnevelés története s irodalmaik ismertetése*.

Mikor fog e terv valósulni? mikor lesz az egylet azon helyzetben, hogy még egy tizenegyedik osztálynak legalább pár ezer forintra számítható évi költségét fedezheti? — ez a jövő titka. Nevelőnői pályára inkább szegény sorsu leányok szánják el magokat, kiknek számára tehát először is alapítványokról kellene gondoskodni. (1000 frtos alapítvány egy növendék ingyen taníttatására, 6000 frtos teljes ellátására.) Ily alapítványok tételére fel lett hívva a tehetősebb osztály áldozatkészsége.

Igy is csodával határos, hogyan bírta az egylet a semmiből megteremteni, s tíz éven át fentartani tanintézetét, melynek, mióta tíz osztályra kiegészült, csupán a nevelőnői személyzetre s tanárok fizetésére tett kiadásai évenkint meghaladják a 12,000 forintot. (1877/8-ban a tanintézet fentartása került 24,336 frt 81 krba.) S nemcsak fentartotta az intézetet, de egy az intézet czéljának megfelelő épület számára 40,000 frtért telket is vásárolt már s isten nevében s a nagy közönség pártfogásában bízva, lehetőleg még az évben hozzáfognak az építéshez. Csakis az egylet tagjainak, főleg az elnökségnek és választmánynak fáradhatlansága, ízlése, tapintata, leleményessége, a közönség méltó érdeklődése, a közoktatási kormány fejének s egyes tagjainak jóindulata magyarázzák meg e talányt. Bálok, tombolák, hangversenyek, felolvasások azon alkalmak, melyekben a közönséget az élvezetért megadóztatják a jó ügy javára. Emlékszünk egy sétahangversenyre (1873-ban), mely az egyletnek 7000 forint tiszta jövedelmet hozott. A közoktatási miniszter az 1870/1 s 1871/2 tanévben a rendelkezésére álló állami pénzből 1000—1000 forinttal segélyezé az intézetet; azóta pedig kiválólag a polgári tanfolyam fentartására évenkint 5000 forintot ad. Ugyan ő az elemi és polgári tanfolyamok részére (1875-ben) megadta a nyilvánossági jogot s 1877-ben az egyletnek «Országos Nőképző-egylet» czimét.

A vidéki családok érdekeire való tekintetből 1871-ik év őszén benlakhatással kötötte össze az egylet intézetét. Évenként 30—40 növendék nyer az intézetben teljes ellátást (400 frtért), kiknek a szintén benlakó, született német és franczia nevelőnők társaságában kiszabott órákon módjukban van magukat a német és franczia

beszélgetésben gyakorolni. A választmány tagjai közől időnként jelöltetnek ki egyesek, kiknek tisztök az intézetet naponta meglátogatni, ott a rendet, tisztaságot ellenőrizni. Maga az igazgatónő (jelenleg özv. Janisch Józsefné) valódi anyai gyöngéd bánásmódban részelteti a növendékeket.

Egészen vagyontalan szülék gyermekei vagy árvák közül minden 7 fizető növendék után egy dijmentesen részesül az oktatás jótéteményeiben. A benlakók s teljes ellátásban részesülők közül is minden hatodik ingyenes. Így az egylet áldásos működését azzal is tetézi, hogy évenkint 5—6 leányt egészen ingyen neveltet, 20—30-at ingyen taníttat.

Bihari Péter.

A LEÁNYOK NEVELÉSÉRŐL.*

Légouvé Ernőtől.

Az elméletnek legjobb tanítója a tapasztalat. A leányok nevelésének kényes kérdésével foglalkozva, egy gyakorlati bölcselő barátomhoz mentem el egy ízben, kiről tudtam, hogy falusi jószágán maga neveli gyermekeit. Megérkezésemkor a kertben sétált B . . . gróffal, egy körülbelől huszonnyolcz éves ifjúval, ki született ellensége minden reformnak, és társalgásába bizonyos gúnyt és felületességet vegyít, mit az emberek gyakorta nagy tárgyismeretnek tartanak. A társalgást azon kérdésre tereltem, mely engem legközelebbről érdekelt, és már beszélgetésünk tárgyát a leányok magán-nevelésének ki nem elégítő volta, nyilvános nevelésüknek pedig eredménytelensége képezé, midőn a fasor kanyarulatánál csengő, ifjú hang üté meg fülünket.

— Atyám! Atyám!

— Barátim — mondá házigazdánk nevetve — a komoly dolgok mindennél előbbre valók; leányom szólít, mennem kell. Ezzel fölkelt és elindúlt azon irányban, mely felől a hang jött.

Csakhamar ágak zörgése és sietö léptek zaja jelentette, hogy az előbbeni hang tulajdonosa közeledik; nem sokára a zöld boltozatot képező alsó ágak szétnyíltak és nyúlánk termetű, tizennégy éves leányka szökellett elénkbe.

— Atyám, mondd meg csak nekem . . .

De nem folytatta tovább, mert észrevett bennünket. E leányka épen azon korban volt, mely határvonalat képez a gyermek- és az

* Mutatvány *A nők erkölcsi története* cz. műből, melynek magyar fordítása már munkában van s nem sokára meg fog jelenni.

ifjúkor között; a leányok ama nevezetes korában, melyben a férfiak már tisztelettel üdvözlik, a mi aztán őket nagy zavarba hozza. Most is zavartan vesztegelt köszöntésünkre, szóhoz nem tudva jönni. Atyja, ki büszke volt szép leányára, büszke arra, hogy nekünk megmutathatta, épen nem igyekezett magához tériteni zavaráből, így szólitá meg:

— Nos, mit kívánsz tőlem, leányom?

— Semmit atyám.

— Tudtam, hogy ezt fogod felelni. Persze, semmiért szokott az ember úgy szaladni, hogy még lélekzete is eláll! Nos lássuk, mit kívánsz?

— Atyám, — felelt a leány, gyorsan feltalálva magát, — azt akartam tőled anyám megbizásából megkérdezni, hogy milyen távolságot kell fölvennünk Saturnus és Uranus között?

— Dolgozó szobámban, a festett égi térképen megtalálod a keresett számot. Menj gyermekem. — A fiatal leány gyorsan eltávozott.

— Barátom, — kérdé a gróf megdöbbenéssel, — miért tudakozta az ön leánya a Saturnus és Uranus közötti távolságot?

A házigazda (nevetve). Azért, mert tudni akarta, barátom.

A gróf. Kétségkívül azért. De hát mi czélból akarta tudni?

A házigazda. Hogy erkélyünkön helyes mérettel állítsa fel kis világrendszerét.

A gróf. Mit mond? Világrendszerét?

A házigazda. Nem említettem-e már önnek idevágó találmányomat? Mihelyt megtanítottam leányomat a csillagászat alapelveire . . .

A gróf. Az ön leánya tudja a csillagászatot?

A házigazda. Nem tudja, hanem csak most tanulja; az első részt nemsokára befejezzük. Azután következik a második. Ha ezzel is készen leszünk, reménylem, hogy képes lesz erkélyünkön . . . .

A gróf. Oh, ön gúnyolódik! Mit használ az ön leányának a csillagászat?

A házigazda. A mit a többi tudomány, történelem, fizika, khémia.

A gróf. Talán még khémiára is tanítja?

A házigazda. Miért ne tanítanám?

A gróf. Még csak az hiányzik, hogy a latin nyelvet is értse!

A házigazda. Ezt is elkezdte már és tud annyit belőle, hogy a vasárnapi istentiszteleti szertartást megérti.

A gróf. Latinul tanul! Latinul tud!

A házigazda. Nem tanulnak-e többi leánytársai olaszul, angolul?

A gróf. Ez egészen más, ezek élő nyelvek!

A házigazda. Nos?

A gróf. Ez egészen más. Hogy miért, nem tudom kimagyarázni, de könnyű megérteni. Angolul beszélünk, olaszul énekelünk, de mit csináljunk egy holt nyelvvel, az iskolák pedáns nyelvével a közéletben?! Hogyan! Egy szeretetre méltó fiatal leányka konjugáljon, deklináljon és szajkó módra ismételje az *ire* vagy *are* végzetű igéket! Gyönyörű szép ajkai infinitivust és supinust hangoztassanak! Nem gondolja-e meg, hogy ez által a természet legfinomabb művét kivetkőzteti eredeti alakjából? Hiszen miben áll a nő legsajátabb jelleme? miért annyira kedves? Azért, mert nem okoskodik.

A házigazda. Vagy mert helytelenül okoskodik!

A gróf. Azért, mert madár, mely énekel, gyermek, ki játszik; szív, mely szeret. Szerethet-e a nő, a ki latinul tud?

A házigazda. Nem szerethet, bizonyítja Heloise, ki Abeilarddal csak latinul levelezett!

A gróf. Ez mitsem dönt állításommal szemben. Ha Heloise tudott is latinul, de ennél tovább nem ment; csillagászat, khémia, bölcselet nem rontotta meg. Lehet-e szellemes a nő e szóhalmazok mellett?!

A házigazda. Nem lehet, bizonyítja Sevigné asszony, ki életét Nicole és Arnauld olvasásával tölté!

A gróf. Annál rosszabb rá nézve. Különben Sevigné asszony minden fényes tehetségével együtt nem egyéb, mint író anya Megírta anyai szeretetét és «post scriptumban» oda mellékelte.

szívét. Ide vezet az önök emelkedett nevelési rendszere. A nők nemcsak tudósok, de még írónők is lesznek!

A házigazda. Vajjon baj-e, ha egy-kettő az lesz közülök? Kivehetjük-e kezeikből a tollat, midőn oly sok ékesen szóló és gyöngéd költészettel teljes művet köszönhetünk nekik? Más oldalról, semmi sem fogja annyira mérsékelni írási viszketegüket, mint komoly kiképeztetésük. Hiszen a nők művei nem a komoly tanulmány és munka eredményei; náluk nem a tudomány, hanem a képzelődés vezeti a tollat; regényes utazásaikat festik a lélek mélységeiben. A nők fegyvertára a képzelődés, ez a mindenható hatalom a tevékeny és hatalmas lények kezében, de vészthozó, halálos ellenség a gyenge, tétlenségben élő lényekre nézve; ez a lázas tűz, mely az üres szívet, az elfoglaltatás nélküli lelket ábránddal táplálja és emészti azokat, kiket éltetni nem képes; a képzelődés, a munkátlan reggelek eme hűtelen tanácsadója, az unalom elválaszthatatlan társa; eme gonosz tündér, mely a valót megsemmisíti az ábrándért, és a melynek minden ábrándja lehetetlenség! Önt mint fiatal embert érdekelheti ez, mert élvezetről és csábításról ábrándozik, de engem mint atyát megborzaszt. Ha leányomon végig nézek és fiatal arczán a nők viharos lelkének villámait felcsillámlani látom; ha máris mély tekintetében ábrándozást, búskomorságot veszek észre: egész valómban megrázkódom és gyöngédségem ezt súgja: «fiatal, zavaros fejének táplálékot kell nyujtani, erőteljes, valódi táplálékot!» Mennél habozóbb, ingadozóbb, a jóra és rosszra hajlékonyabb teremtés a nő: mintegy ellensúlyozásul annál komolyabb és szilárdabb nevelést kell neki adni. Ez megmenti őt a képzelődés gyengítő hatalmától, ideges betegségétől és egészséges alapot ád neki.

A gróf. De hát miben áll végre a leányok nevelésének rendszere?

A házigazda. Abban, a mit Fenelon: *A leányok nevelése* című művében előadott, vagy Moliere *Tudós nők* című színművének eme szavaiban: «Elismerem, hogy a nőnek mindenre van tehetsége.» Mindenre van tehetsége! Ez mindent kifejez, lehetetlen többet hozzáadni!

A gróf. De ez által egybeolvasztjuk a nőt a férfival, és félremagyarázzuk a különbözőség törvényét, mely az élet kellemét és a teremtés gazdagságát képezi. Állíthatja-e, hogy két különböző lényhez egy ugyanazon tanulmány illik? Vegye csak vizsgálat alá őket: egy gyöngéd és kellemes női főben fészkelhet-e olyan agyvelő, mint a férfiúnak redős homloku és szakállas arczú fejében? Lehet-e rendeltetése a nő kellemes, ezüst csengésű hangjának, hogy ugyanazon érzelmeket fejezze ki, melyeket a férfiú durva, dörgő hangja kifejez? Két eset állhat fenn: vagy nem használ a nőnek a nevelés semmit, vagy használ; ha nem használ, elbutítja; ha használ, kivetkőzteti igaz valóságából. Tehát mindkét esetben vesztét okozza.

A házigazda. Sőt ellenkezőleg ujjászüli! Igazat adok önnek, hogy a különbözőség törvénye a teremtés alapját képezi; de ezen törvényt a maga valódi nagyságában semmi sem tünteti ki annyira, mint a nők erőteljes nevelése. Valamint a különböző növények egy ugyanazon földből különböző nedveket szívnak magukba; valamint két lény egy ugyanazon életből nem egy ugyanazon lényeget, hanem sajátlagos természetének megfelelőt fordít gyarapodására: épen úgy a férfi és a nő nevelése ellentétes eredményt fog felmutatni. Vezessük csak be a leányokat és a fiúkat egyaránt a történelembe és az irodalomba, mindegyik mást fog megtanulni belőle: a mi az egyiknél az értelmet és az erőt edzi, az a másiknál az érzelmet és az ügyességet fogja képezni; és ezáltal a tantárgyak azonossága a különböző természeti kifejlődést mozdítja elő. De értsük meg jól egymást. A tantárgyak azonosságát értem, nem pedig a tanítási módszerét. Ugyanazt kell tanítani a nőknek is, a mit a férfiaknak tanítunk, de nem ugyanazon módon. Nevelni kell, a mint minket férfiakat neveltek, de egészen másképen.

A gróf. Magyarázza meg, mit ért e szó alatt: másképen?

A házigazda. Két példa megadja a kívánt magyarázatot. A nők nevelésének legelső feltétele: a történelem, különösen a hazai történelem tanítása. De a helyett, hogy száraz kivonatokkal fárasztanók őket, vagy pedig harczi dolgokkal, politikai ármányok-

kal, kereskedelmi vagy pénzügyi tárgyalások részleteivel terhelnők emlékűket: be kell őket vezetnünk a tények, szokások, szenvedélyek világába, vagyis az erkölcsi, benső élet körébe. Ha a múlt arról fog nekik beszélni, a mi a jelenben érdeket költ bennök: könnyen hatolnak be a múlt legmélyebb titkaiba.

Van még egy másik tantárgy; melyet a nőknek különösen óhajtanék taníttatni, főképen magának a tantárgynak érdekében: ez a természetrajz.

Necker de Saussire asszony, a nevelésről írt szép könyvében már jelezte ama haladást, melyet a női szellem eszközölhet a természetrajzban; én még ennél is tovább megyek és azt mondom, hogy valóságos jótéteményt fejthetnének ki a különböző állati fajok meghonosítása által. Az állatvilágnak még nagyon kis részét hódítottuk meg magunknak; a nagy mindenséget elborító sok milliónyi fajú rovarok közűl csak egyetlen egy fajt értékesítettünk még eddig: a selyembogarakét, összes gazdaságunkat öt-hat négylábú, s nyolcz-tízféle szárnyas képezi. Csakis a nő minden kicsiséget megfigyelő tehetsége, modora, ügyessége, türelme, természettől nyert képező ösztöne volna képes szaporítani a házi állatok csendes birodalmát. Szegénynek, gazdagnak hasznára válnék ez; amaz anyagi hasznot húzna belőle, emez szórakozást nyerne általa a tétlenségben, és mindkettőnek egyéni fejlődése az emberiség haladását mozdítaná elő. Ha Jersey kántor leányait a természetrajzra tanították volna: a tehén-hímlő kétszáz évvel előbb ismeretes lesz vala!

A gróf. Jóságos Isten! Talán csak nem akarja, hogy a nők még az orvosi tudományt is tanulják?

A házigazda. Ennél többet akarok. Azt akarom, hogy az állam egészségtani tanfolyamot nyisson az anyák számára. Csakis így segíthetnének az anyák gyöngélkedő gyermekeiken, így vehetnék hamarjában elejét nagy bajoknak és tehetnék jól mindazt, a mit most rosszúl tesznek. Hány anya vesztette el gyermekét azért, mert a köhögést nem tudta megkülönböztetni a torokgyiktól?!

A gróf. És tudja-e, hogy mi történnék, ha terve valósulna, és

a nők fejét mindezen tudományokkal teletömnék? Számtalan élő és már nem élő példa bizonyítja, hogy a nő nem volna többé nő, hanem pedáns, okoskodó, szőrszálhasogató teremtés!

A házigazda. Lehetnek-e mértékadók e példák? Hát vajjon nő-e ma a nő? Hát vajjon tekintetbe veszi-e ön, hogy ezen alig nehány napja felszabadított szegény teremtés honnan emelkedett fel és miképen neveltetett? Öreg anyáink nem tudtak olvasni, és dicsőségöknek tartották! A mai kor női is magukban hordják még a megelőző századok értelmi szolgaságának nyomait és a hirtelen felszabadított népek gyarlóságaival bővölködnek. De mihelyt a szabadság és annak hatalmas lehellete érinteni fogja őket, és ujjá szüli; mihelyt a mai kivételes helyzet a holnap rendes szabálya lesz és a nők nevelése általános szükséget képez: akkor a nők és leányok mintegy öntudatlanul le fogják vetkőzni a pedántizmust és egyéb gyöngeségeiket, s képzettségükben szilárd, biztos alapot nyernek. Van még egy tudomány-ág, melyből véghetetlen sokat várok a női szellem emelésére: e tudomány-ág a csillagászat. Soha sem fogom elfelejteni, hogy milyen érdekes jelenetnek voltam egy ízben tanúja. Jelen voltam egy ismerősöm házánál, midőn a család két reményét: a fiút és a leányt először oktatá a tanító a csillagászatra.

A két gyermek a tanító előtt ült, ki felnyitotta előttük az ég bámulatos könyvét: egymás után mint túlvilági képek vonúltak el szemeik előtt a tenger fövényénél számosabb napok, az ismeretes világokon túl kezdődő ismeretlen világok, a véghetetlen isten, kinek hatalma épen olyan határnélküli, mint a tér kiterjedése stb. A fiú összevont szemöldökkel, mozdulatlanúl hallgatott, tüzes, meredt tekintettel bámult . . . Megérteni kivánta a dolgot. A leány sajátságos érzelem hatása alatt állt: arcza elhalványodott, keble pihegett, szemei könnyekkel teltek meg, magán kívül felkelt helyéről és a rémület által vonatva tanítója felé közeledett, mintha ennek előadása alatt egy megdöbbentő, vonzó kép jelent volna meg előtte . . . a fiú kereste istent, a leány pedig látta.

Eképen fog megtestesülni, — hogy így fejezzem ki magamat — felfogásom szerint a női sajátszerű szellem, ihletést és érzelmet

öntve mindenbe, és minden egyes tudomány-ág által, mint lépcső által közelebb emelkedve az éghez!

Házigazdánk e szavak után elhallgatott; a gróf mint legyőzött vagyis inkább meggyőzött fél, szótalan vesztegelt, kevés vártatva azonban megkísértett még egy utolsó támadást és gúnyos hangon így szólt:

— Bámulatos programm, csak hogy egy nagy hibája van: megöli a családot. Ki vigyáz fel a gyermekekre, míg az anya a csillagokat vizsgálja? Ki kormányozza a háztartást és ki fog a fazék mellett állani — mint Moliére mondja — míg a nő khémiai kísérletet tesz? Az önök tudós leányai talán apostolok lesznek — miképen önök kifejezik magukat, — de hitestársak és anyák . . . soha sem! Különben ezek kötelességei a csillagászok előtt nagyon is földi dolgok!

Mindeddig hallgattam, házigazdánkat engedve beszélni; de most hallva az örökös álokoskodást, mely a nőket oly sok századokig elnyomva tartá, így szóltam közbe:

— Oh, jól ismerem e régi fogást, mely mint ugyancsak Moliére mondja: Szent vassal áldozza fel az áldozatot! Ha arról van szó, hogy a hitestársakat és a családanyákat képezzük, e tan követői mindjárt így kiáltanak fel: Vigyázzatok, felforgatjátok a családot. Ha arról van szó, hogy jogokat adjunk nekik: rögtön kész a felelet: Vigyázzatok, megsemmisítitek a női természetet! E tan követői irígy zsarnokságukat a tisztelet álarcza alá rejtik és nem engedik meg a nők értelmi kifejlődését, mert az a családiasság rovására történnék, elnyomva tartják őket, mert különben női természetük csorbát szenvedne; zsarnokság ez, mely hódolatot hazudik! Mindezzel szemben én azt mondom, hogy igen is, épen a családnak nevében, a család üdvének, az anyai kötelességeknek, a házasságnak, a háztartásnak érdekében kell a leányok erőteljes és komoly nevelését követelnünk! Jöjjünk végre valahára tisztába a hitestárs és az anya tiszteletre méltó neveivel, melyeket eddig csak az alárendeltség eszközeinek tartottak. Kétség kívül senki sem hajlik meg nagyobb tisztelettel, mint én a háztartási teendők előtt, melyek látszólag alárendeltek ugyan, de valóságban magasz-

tosak, mert megtanítják a nőt: másokra gondolni. De vajjon ezen teendőkben határozódik-e a nők minden kötelessége? A házi nőnek és anyának nincs-e más kötelessége, mint ebédet készíteni, szolgákat kormányozni, a közös anyagi jólét és egészség fölött őrködni, vagyis nincsen-e más kötelessége, mint szeretni, imádkozni, vigasztalni? Nem, még ez nem minden; kötelessége még ezeken kívül vezetni és nevelni, következésképen tehát tudni. Tudás nélkül nincsen tökéletes anya; tudás nélkül nincsen valódi házi nő! Midőn a női értelmet a természeti törvények ismeretével gazdagítjuk, nem csillagászokat vagy fizikusokat akarunk belőlük képezni; avagy latinista lesz-e minden fiú, ki a latin nyelvet tíz évig tanulta az iskolában? Csupán csak azt czélozzuk, hogy értelmi világuk hatalmasan megedződjék, mert csak így birnak majdan részt venni férjeik minden munkájában, gyermekeik minden tanulmányában. Nagyon különös az önök gondolkozása! Felsorolják a nők tanításának minden rossz következését, de számításon kívül hagyják tudatlanságuk halálos veszedelmeit. A nevelés összekötő kapocs a házastársak között, míg a tudatlanság válaszfal. A nevelés vigasztalás forrása, míg a tudatlanság halálos büntetés. A tudatlanság ezerféle hibára, ezerféle megtántorodásra vezeti a nőt. Azért emészti a nőt az unalom, mert semmit sem tud; azért kaczér, szeszélyes és hiú a nő, mert semmit sem tud. Azért költi el férje egy havi fáradtságos munkájának gyümölcsét egy haszontalan ékszerre; azért okozza titkolt adósságaival férje romlását; azért kívánkozik esténként, fáradt vagy gyöngélkedő létére is mulatságokba, melyek terhére vannak, mert nem tud semmit sem, mert nem adtak neki komoly gondolkozást, mely táplálná, mert az értelmiség világából ki van zárva . . . mert az üres hiúság és a léha haszontalanság világát mondhatja magáénak.

E szerint ne rettegjen, gróf úr, a házastársak és az anyák nevelésétől és tudománybeli képzettségétől; egyedül csak ez teheti méltókká őket ama magasztos feladatra, mely rájuk várakozik. A neveléssel és kiképeztetéssel tartozunk nekik, mint önálló lényeknek!

Mindig bántott és bosszantott az a körülmény, hogy a fiatal

leányok erényeit és ismereteit csakis a férjhez menetel, azaz a férj érdekéért képezik. A fiatal leányokban csakis a leendő házastársat látják és képezik. Azt tartják, hogy minek a fiatal leánynak ilyen vagy amolyan nevelés vagy képzettség, ha egyszer férjhez megy? Tehát személyes fejlődése soha sem czél, hanem mindig csak eszköz. De hát, nem létezik a nő önmagában is? Nem istennek teremtménye-e akkor is, ha férfi élettársa lesz? Nincsen-e lelke, mint nekünk — habár a miénktől különböző, — halhatatlan, mint a miénk, és tökéletesedhetése folytán a végtelenség felé törekvő? Nem vonható-e felelősségre hibáiért, nem illeti-e meg erényeinek jutalma? Van a nőnek a házastárs és az anya nevén kívül, melyek csak ideiglenesek, véletlenek, melyeket a halál megsemmisít és a távollét felfüggeszt, melyek csak a nőknek egy részére és nem minden nőre vonatkoznak, örökké való, elidegeníthetlen neve, mely a többit mind megelőzi és uralja: ez az emberi teremtés magasztos neve, melynek következtében joga van eszének és szívének legteljesebb kiképezésére. Ne emeljünk azért a múlt törvényeivel haszontalan gátakat az áramlat ellen! Az örökké valóság nevében világossággal tartozunk a nőknek!

Ezen elvek nyilvánítása kettévágta a gróf gúnyolódását. Ekkor házigazdánkhoz fordúlva, így szóltam:

— Engedjen meg barátom még nehány szót. Ön mint atya és bölcselő beszélt, én mint polgár beszélek. Az ön nevelési reformjának csak az a hibája, hogy egyéni, következésképen kivételes. Már pedig a kivételességek látása reménységet szül, ha közszükségről van szó. Mit ér, ha egy gyarmat felszabadítja rabszolgáit? Minden rabszolgát fel kell szabadítani! Mit ér, ha egy atya komolyan neveli leányát? Minden leányt komolyan kell nevelni! Ezen munkát a társadalomnak kell végbe vinni, a törvénynek elrendelni. Egyetlen szükséges és fődolog tehát, hogy minden államban magasabb tanintézetek állíttassanak a leányok kiképezésére, melyekben ugyanazon dolgokat tanítsák a leányoknak, mint a fiúknak, de más szellemben, más módon, mely a női szellem egyéniségének megfelel. Ha ezen mélyreható intézkedést törvény rendeli el, és társadalmi közgondolkozás támogatja, czélt fogunk érni a nők nevelé-

sének nagyfontosságú kérdésében is, mely czél nem más, mint a természet különböző erőinek egyforma érvényesítése. Végre ne hagyjunk számításon kívül még egy döntő okot: neveljük, tanítsuk leányainkat, mert ez a legbiztosabb eszköz a férfiak jó és helyes nevelésére is!

E szavakra a gróf mosolygott; házigazdánk pedig kezet nyujtott: atya és polgár egy ugyanazon érzelemben egyesültek!

Fordította: Feleki József.

NŐNEVELÉSI ADATOK A XVII. SZÁZADBÓL.

(Nyilt levél egy tanítónőhöz.)

Tisztelt kisasszony! Természetesnek találom, hogy Ön, ki a nőnevelés magasztos teendőivel foglalkozik, a kétszáz év előtt divatos nőnevelés iránt is érdekkel viseltetik s megtisztelőnek tartom, hogy, midőn e kérdés szőnyegre került, reám gondolt; de felette sajnálva kell kijelentenem, hogy valami rendszeres nőnevelésnek valami rendszeres ismertetésével nem szolgálhatok, mert amaz időben — egyes rendkívüli egyének neveltetését vagy saját kiművelődését ez alkalommal nem tekintve, — nem volt rendszeres nőnevelés, s a mi volt is, annak ismertetésére vajmi gyéren maradott ránk nehány elszórt adat. Szerencsésnek fogom érzeni magamat, ha hirtelenében egy pár adatot összszehozhatok, hogy mind tanítványai, mind e becses lapok olvasói némi fogalmat szerezzenek a tárgyról, — és ha e fogalom a történeti valóságnak megfelelő leend.

A *köznép leányai* csak úgy növekedtek mint legnagyobb részben ma is növekednek. Főiskola volt *a szolgálat;* de akkor persze még az a kivétel sem volt meg, hogy (felekezeti vagy állami) népiskolák lettek volna, mint most, a nők számára is, hol legalább nehány leány gyermek az olvasást, írást és a keresztyén vallás elemeit megtanúlhatja. A szegény ember leánya *szolgálni* ment a földes urak udvaraiba, kastélyaiba és váraiba vagy a szomszéd városok vagyonosabb polgáraihoz. Itt aztán, a milyen volt a gazdája, megtanúlt tiszteségesen beszélni, gondos lenni, az aprópénzzel bánni, sőt némikép a háztartás kezelésében is némi oktatást nyert. Szerzett ruházatot, egy pár forintot, jobb esetekben tulipános ládát,

ezek képezvén hozományát. Két-három vagy több évi szolgálat után visszatért falujába, férjhez ment s leélte néha örömperczeket is nyujtó nyomorúságos életét, ha ugyan a török vagy tatár el nem rabolta.

A városokban *a polgári osztály* leányai némileg jobb sorsban voltak, mert anyáiktól már valamivel többet tanúlhattak s a vallásos gyakorlatok, (mint prédikáczió hallgatás, biblia olvasás, templomba járás, imádkozás, a családi életben akkoriban inkább lévén szokásban mint mai napság) valamivel szélesebbre terjeszték felfogásuk és érzelmeik világát, mint a falusi lakosoknál.

Általában meg kell jegyezni, hogy a polgár-leányok sokkal korábban és sokkal biztosabban férjhez mentek mint a mostani időkben. A városok polgárai ugyanis mesterségük szerint különféle czéhek tagjai voltak s nálunk úgy mint a külföldön a XV. század óta a legtöbb czéh szabályai közt (aranymívesek, borbélyok, mészárosok, szabók, asztalosok, csizmadiák stb.) feltalálható ama rendelkezés, hogy a czéhbe beállott ifju mesterember súlyos büntetés terhe alatt addig nem kezdhette meg nyilvános működését, míg meg nem házasodott;* ha megkezdte, a büntetés végrehajtatott és ha félévi vagy évi halasztást kért, az engedélyt csak pénzbeli áldozattal szerezhette meg. A mely városban vagy czéhben nem is volt meg e szabály, magát a dolgot ily rendben kivánta meg a jó szokás. Így a leányok kényszerűlve voltak, hogy a háztartás elég nehéz, de szép tudományát a szülői háznál minél hamarább elsajátítsák, hogy nemsokára bekövetkezendő saját házi asszonyi állásuk kötelességeit biztosan teljesíthessék. Ily kötelességeik voltak a főzés, fehérnemű-varrás, mosás vagy mosatás a háznál, a rend és tisztaság fentartása, gyakran az adás-vevés, vásárokra való járás, a legényekkel és inasokkal (akkoriban még nem voltak segédek, gyakornokok) való tapintatos bánásmód, gyerekápolás stb.

A *vagyonosabb, nemesi* vagy *úri osztály leányai* neveléséről

* De volt oly szabály is, hogy addig meg nem házasodhatott, míg a czéhbe be nem vétetett; és e szabály védelmi rendszer szülöttje volt, az elszegényedés ellen stb.

valamivel többet szólhatunk s kétféle módra oszthatjuk, úgy mint *a házi és zárdai* nevelésre. A házi nevelés ismét kétféleképen gyakoroltatott, úgymint a *szülői háznál* és *előkelő matronák házánál.*

A *szülői háznál* nyert nevelésre nézve itt is előre kell bocsátanom, hogy minél jobbkor meg kelle kezdetnie és rövid idő alatt sokat végeznie, mert a régibb korban a főrangú osztály hölgyeinek legnagyobb része 15 éves korában már férjhez ment. Legalább a hány nőnek a XVI. és XVII. századból születéséről s első férjhez meneteléről pontos adataink vannak, tízből nyolcz férjhez ment mielőtt a 16. évét elérte volna s felette kevés van, a ki 17—18 éves korában megy férjhez először. Így például Forgách Éváról (Forgách Zsigmond nádor és második neje Thurzó Zsuzsánna leányáról) tudom, hogy 18-dik évében ment nőül Csáky Istvánhoz 1625-ben. De hogy más részről is egy pár példát említsek: Petheő Borbála, Petheő István és Eődönffy Klára leánya, midőn 1620-ban deczember 1-jén Anárcsy Györgyhöz férjhez ment, csak 13 éves és negyedfél hónapos volt, pedig már az előtt pár hónapig jegyes volt Kapi Sándorral, egy özvegy emberrel. Öcscse Petheő Magdolna pedig midőn 1636. február 4-én Sárközi Újlaki Györgyhöz ment, még nem volt egészen 13 éves. Ezeknek leánya Újlaki Borbára is csak 13 éves és 9 hónapos volt, midőn 1655. február 8-án Serédi Benedek felesége lett.* Legtöbbnyire azonban a betöltött 14-dik év után, a 15-dik évben adattak férjhez, mint Wesselényi Anna, Perényi Mária, Balassa Ilona, Batthiáni Magdolna, Széchy Anna Maria, Forgách Zsuzsánna stb. stb. Ily körülmények közt tulajdonképi tudományos nevelésről szó se lehetett; bőven elégnek tartották, ha kiki a háztartásban életkorához mért jártassággal bírt** s ezen kívül ha tudott imádkozni. Még olyan eset is fordúlt elő, hogy a legelőbbkelő kisasszony sem tudott írni, tudva van ugyan is,

* Lásd Szabó Károly közleményeit a Tört. Tár. 1880. évi I. füzet 179 s köv. lapjain.

** Hogy mit kellett tudni a háztartó úri asszonynak a XVI. és XVII. században, erről más alkalommal óhajtok szólani. (Szives készséggel nyitunk tért közleménye számára. Szerk.)

hogy az említett Forgách Évát anyósa Wesselényi Anna tanította meg az irás mesterségére.

Az *előkelő matronák házánál* nyert nevelés minden valószínűség szerint a legértékesebb volt. Művelt lelkű, vagyonos, jószívű idősebb úri asszonyok ugyanis fiatal leányokat vettek magukhoz, hogy felügyeljék, tanítsák, gondozzák, jó erkölcsökben neveljék s legtöbbször hogy férjhez is adják. Az ily leányok a közeli rokonok, jó barátok, ismerősök gyermekei közül kerültek ki, vagy oly családokból, hol sok gyermek, több leány volt, különösen az árván maradott leánykákból; később, a reformáczió elterjedése után, e nemes kisasszonyok közé kerültek a protestáns papok, tanárok, tanítók, árva leányai is. A befogadó matrona és a befogadott leányka közt semminemű szerződési vagy másnemű konvencziós viszony nem létezett; alapja egyfelől a jótékonyság, másfelől a bizalom s mindkét részről főként a kölcsönös rokonérzés volt. Túlszigorú, valamint haszonleső úri asszonyok nem kaptak volna növendékeket. Az ilyen leányokat határozottan meg kell különböztetni a régi okiratokban előfordúló úgynevezett udvarhölgyektől, udvari vagy szolgálattevő leányoktól, kik a főfőrangú hölgyek körül, habár szintén nemes származásúak és jó családbeliek lehettek, bizonyos ideig s bizonyos előre meghatározott haszonért (bérért), vagy ajándéknyerésért tettek szolgálatot. E matrona nevelési módot — nem számítva a királynék és fejedelemnék udvartartását — pontos adatokkal lehet bizonyítani a XV. századtól kezdve. Hogy más országokban is szokásban lett volna, nem tudom; de a magyar nőnevelésnek felette szép és érdekes sajátsága, mely úgy szólva saját napjainkig fennmaradt, különösen Erdélyben, hol még élnek a néhai gróf Kemény Sámuelné neveltjei s még virágzó korban vannak a báró Radák Istvánné, gróf Rédei Klára fogadott leányai. Báró Radákné azonban, ki a hatvanas évek elején halt el, e tekintetben utolsó matronája volt Erdélynek.

A hol egy ilyen gazdag, nagytekintetű úri asszonynál, mint például Blatnicza várában Paksi Annánál, Révay Ferencz nádor özvegyénél 1560 körül, összetalálkozott öt-hat, sőt néha több kisasszony is: önként előállott a nevelés, tanulás vágya és szükséges-

sége. Nem kell azonban gondolni, hogy a női- és férfi tanítók serege vette körül a lányokat s a különböző tudományok szerint tankönyvek sokasága fárasztotta volna ifjú elméjöket s lankasztotta volna eleven kedélyüket, oh nem! ilyesmik akkor hazánkban még a képzeletben sem léteztek s egészen más dolgok foglalkoztatták őket mint mai napság. Nagy szerepet játszottak akkor a gazdaszszonyság teendői — a házi ipar készítményei s ezek megtanulása volt a főczél. Fehér czipó- és kalácstésztát dagasztani, pogácsa-, laska-, tarhonya- stb. tésztát gyurni; czernával, gyapju-, arany-, ezüstfonallal hímezni; fehér vászon- s drága kelmékből ruhákat szabni minden főrangú leánynak tudni kellett. A jövés-menés éléskamrába, pinczébe, gabonásba, szóval jövés, menés, mozgás a szabad légen okvetetlen szükséges volt s a gyakorlati élethez tartozott, minélfogva az akkori leányoknak testalkatuk sokkal erősebb, fejlettebbb, edzettebb volt mint ma; habár napjainkban is az uszás, korcsolyázás, sőt tornázás, a mennyiben divatba kezdenek jőni, ép e czélt tartják szem előtt. A nagy háztartásnál a leányok rendre voltak hetesek vagy naposok, aztán együtt imádkozták, együtt énekeltek, tánczoltak s együtt is tanúltak a helybeli vagy várbeli lelkésztől, míglen ha nem is együtt, de egymásután csakhamar férjhez mentek.

Mily érdekes, mikor a Wesselényi Anna, Vizkeleti Mária, Forgács Mária, Czobor Erzsébet — mind ily leányokat nevelő matronák — panaszairól értesülünk, hogy kisasszonyaik alig hagyják el a gyermekkort — még hasznukat se vehetik — már mind férjhez mennek. Természetes is, hogy ilyen helyről jó szívvel nősült akárki, mert itt a kisasszonyok rendet, tisztaságot, jó szokásokat, emberbecsülést, nemes magatartást tanultak; sőt ilyen helyen tanulhatták meg az előbbi nemzedékek családi- s némiképen a nemzeti üdvös hagyományait is stb.

A mi végre *a zárdai nevelést* illeti, az adatok kevés volta miatt erről sem mondhatok valami sokat. Tudjuk, hogy hazánkban is, különösen a főbb városokban, számos női zárda támadott a középkor vége felé. Okirataink emlékeznek Orsolya-rendűekről, Margit-apáczákról, Klariszákról, kiknek házaik voltak Budán, Pesten,

Kalocsán, Pécsett, Egerben, Nagy-Szombaton, Esztergomban s Pozsonyban. Valamennyi női zárda menedéke s egyszersmind nevelő intézete volt az akkori nőknek. A mennyire az eddig ismeretes adatok után szólhatunk, meg kell jegyeznünk, hogy női zárdáink házi szabályai nem voltak oly felette szigoruak — vagy tán nem kezeltettek oly szigoruan — mint más országokban, s ép ezért kedvelték a benlakást azok is, kik tulajdonkép nem voltak az illető rend tagjai. Ha egy családban több leány volt s vagyon nem sok, azaz nem elegendő mindenik kiházasítására, egyik leánynak, néha kettőnek is, a zárdai életre kellett magát adnia. S bármily szent dolognak tartatott s bármily háborítlan nyugalmat igért is az ilyen élet, a szegény édes anyák *„szivök keserűségével“* adták be leányaikat. Nem érzem magam hivatva a zárdai élet és törvények részletes ismertetésére, csak is az előmbe került adatokból fogok nehányat összefüzni. A zárdák régebben gazdagabbak voltak mint később, különösen a török hódítás által sok elpusztult (így a Margitszigeten is), a többi elszegényedett s így csak a folytonos befizetésekből s alamizsnából tarthatták fen magukat. A XVII. században első osztályu szerzetesnőnek — azaz főrangu családból származott nőnek — 2000 frtot kellett letenni, hogy befogadják s a ki ez összeget letette, az aztán a lehető legjobb ellátást nyerte (ez se volt valami fényes!) s csakis az alázatosság gyakorlása tekintetéből, — de mindenesetre csak formalitásból — tett évenként egy-két napon alább rendelt szolgálatot. Ők vezették a zárda kormányzását s jogositva voltak a sokszor változó főnöki (priorissa, fejdelemasszony, apátnő stb.) állás betöltésére. A kisebb vagyonu s városi polgárleányoktól, kik különben feltünő ritkán mentek zárdákba, kevesebb összeggel is megelégedtek (fordul elő 600 —800 frt); de valószinű, hogy ezektől több szolgálatot követeltek. Végre a szegények ingyen vétettek fel s ezek teljesíték a terhesebb szolgálatokat. Azonban, valamint a legfőbb ranguaknak is kelle olykor konyhai és más cselédi szolgálatot tenniök, erényes, buzgó, alázatos élet által a legszegényebb is feljuthatott a *materek* közé; sőt kivételes esetekben, s ha az alapító levél ki nem zárta, fejedelemasszony is lehetett.

Mikor aztán ott volt a szép épület, a nagy kert s 8—10 derék nő már benne lakott, a közeli s még távolabbi birtokosoknak is, nemes embereknek és főuraknak önként támadt a gondolatuk, hogy leányaikat egy pár évre a zárdába küldjék, hogy gondozva legyenek s valamit tanuljanak is. A jó apáczák aztán csekély évi fizetésért el is vállalták az ifjú leánykákat 8 éves koruktól kezdve; árvákat még kisebb korban is. Sokszor pedig csak bizonyos mennyiségű élelmi szert kötötték ki. Ha a leány 14—15 éves lett, szülei haza vitték, hogy férjhez adják, vagy sokszor megesett, hogy az ifjú lány égi hivatást érzett, nem volt kedve haza menni s 15—16 éves korában Krisztus menyasszonyává szentelték fel. Arra is volt eset, hogy az egyszer haza került leány nem kapván vőlegényt, 10—12 év múlva újból s örökre a komoly falak közé tért vissza. Mert általában a leánynak 24—25 éves koráig még várni szokták a vőlegényt, de akkor mindenki rátámadt, hogy menjen zárdába. Érdekes e részben Csáky Anna Franczisk a története, kit édes anyja Pozsonyba vitt a Klariszákhoz, de nem lévén készen a 2000 frt, a fejdelemasszonynál 5000 frt áru ékszert tett zálogba, míg a pénzt kicsinálja. «Fáj szívem — irja az anya bizodalmas udvari emberének — hogy ily kis összeggel lép ki a Csáky familiából, de a testvérei (két fiú) talán bizony minden nélkül is elbocsátották volna,» azaz, hogy szolgáló rendbe is beadták volna, csakhogy menekülhessenek egy osztozó féltől. És hogy ez nem volt egyedüli eset, mutatja Ujfalussy Judit nagyszombati Klarissza példája, ki nem volt oly türelmes mint Csáky Anna, mert midőn rokonai csak a tartására befizetett 2000 frttal akarták hagyni, saját részét illető egész vagyonát követelte s az atyafiak osztozása ellen kemény protestácziót adott be s úgy látszik nem is siker nélkül. Később Csáky Anna is édes anyja végrendelkezése következtében nyert egy kis vagyont, mely neki évenként 800 frtot hajtott, a mi akkor és egy szerzetesnőnek szép jövedelem volt.

Hogy a növelés e zárdákban miből állott, megint csak egyes adatokból lehet következtetni. Pozsonyban ugyanis a Klariszák zárdájában több fiatal úri leányka volt, Csáky Anna Franczisk a unokahuga, szintén Csáky Anna (Csáky István és Forgách Mária

leánya) is ott volt. Nénje a kis leányt, ki 8 éves korába került a zárdába, leveleiben Panokának nevezi s sokszor emlékszik róla. Panoka már olvas; Panoka varrta, kötötte; Panoka beteges, jobbadán van, már dolgozik, de azért *a tanulásban is előhalad.*

Mit ért tulajdonképen a jó néne a tanuláson, nem mondja meg, de minden valószínűséggel az irást, olvasást, a különféle imádkozásokat s vallásos gyakorlatokat s talán énekeket is értette, melyek közül a néneknek, valamint a növendékeknek is sokat latinul kelle tudniok. Íme egyik forrása, hogy a régi nők latinul is tudtak. Panoka 9—10 éves korában már írni is tudott, de nem elég gyorsan, mert nénje írja: Eugenia (ki tudja, ki gyermeke volt, talán valami rokon) s Panoka is írnak az úrnak, hogy megköszönjék az alamizsnát, de levelöket nem tudák elvégezni, más postára marad.

Más helyt írja édes anyjának: Most bőven írtam, mert nem mindenkor adatik időm, *köznapi dolgaink* vannak; innepnapon mulatni járunk az új klastromba (a mostani pozsonyi gimnázium), de immár én az irásért sokszor czellámba maradtam. Valamint Csáky Anna úgy Révay Kata s Kapi Éva is írják s külvilági emberek is szólnak róla leveleikben, hogy mi az a *köznapi dolog.*

Mindenek előtt saját egyházuk oltárait és szent képeit diszítették fel kézi munkáikkal s a szertartásokhoz szükséges kendőket, vánkosokat, papi öltözékeket készítettek. Aztán közelebbi s távolabbi rokonaik, pártfogóik számára pártákat, koronkákat szőttek, katrinczákat, kötényeket, korporalékat (kis táskák) varrtak; szoknyákat, zseb- és nyakkendőket, ingelőket, orczatakarókat hímeztek, szóval úgy látszik tétlenül egy perczet sem töltöttek s így a kézi és házi iparnak a legjobb s legszeretetreméltóbb iskoláját alkották. Ezen s más hasonló apróságokért aztán kaptak ajándékba butort, új ágyat, új széket, új iróasztalt. Megesett sokszor, hogy sokáig oda is felejtették őket; mert olykor panaszkodnak, hogy rongyos az ingök s minden ruhájok szakadozni kezd, tehát vásznat és ruhakelméket kérnek, a mik ha később is, de megérkeztek. Kaptak továbbá konyhaedényeket, élelmi szereket, szalonnát, sódart, lisztet, kását, halat, habarnyiczát (tengeri pókot), vajat, tojást, babot, borsót, fűszerszámokat, nádmézet, szarvasgombát,

mézet, aszalt gyümölcsöt, édes bort stb. A jámbor magaviselet jutalma volt az engedély, hogy látogatókat fogadhattak, kikkel nem csak a beszélő-csőven át, de szabadon is társaloghattak. A gyengébbek pedig pápai engedélyt nyertek, hogy bőjtjüket húslevessel, sőt hússétellel is enyhíthessék.

Mind ezeket végig sorolva csak azt veszszük észre, hogy amaz időkben tudományos nevelésről vagy rendszeres tanulmányozásról a zárdai életben sem volt szó. Mindazáltal látunk nehányat, ki az akkor elérhető legkitünőbb műveltségre tesz szert. Az ilyeneket némi véletlen segítségével s a viszonyok sajátságos alakulása mellett maga az élet nevelte. Ilyen a szerzetes nők között a többször említett *Csáky Anna*, zárdai nevén *Francziska*, kinek rövid életrajzát is elmondom. Született 1601-ben s késő vénségében 1690-ben halt meg. Atyja volt Csáky István, Erdélyország főkapitányja, Bocskainak kortársa s édes anyja Wesselényi Anna. Fiatal korában két jegyese volt, egyik lengyel, a másik magyar. A lengyel visszalépett, mert a nyerendő vagyont kevésnek találta; a magyar, hogy miért lépett vissza, nem tudjuk, valamint a két gavallér nevét sem említik a hátramaradt adatok. Azt tudjuk, hogy édes anyja «anyai szíve keserűségével» a pozsonyi zárdába helyezi 1625-ben.* Testvér-öcscsei voltak a Bethlen Gábor és a két Rákóczi György idejében szereplő Csáky István, tárnokmester és Csáky László országbiró s ezekkel és édes anyjával folytatott levelezése mutatja, hogy korának egyik legmíveltebb hölgye volt. Rokonainak, mint tudjuk, sokféle ügye volt az udvarnál és sok mindenféle összeköttetése volt az ország első hivatalnokaival, az egymásután következő nádorokkal, kanczellárokkal, érsekekkel, püspökökkel s minthogy Pozsony akkor az ország fővárosa volt, ezek az urak mind megfordultak Pozsonyban s csaknem mindannyiszor meglátogatták a szeretreméltó művelt apáczát. Természetes, hogy meglátogatták ama hatalmas férfiak női rokonai is és Csáky Anna részben mintegy központja volt a pozsonyi társas

* Lásd: „*Wesselényi Anna életrajza és levelei*, című munka. (Budapest 1875. Franklin-társulat) 82. lapját.

életnek. Ismerte a politikai helyzetet, befolyást gyakorolt sok eseményre, donációkra, kinevezésekre, választásokra, házasságokra stb.

Levelei tanulságosok, szellemesek, sőt humorosak is. Midőn öcscse, István 1638 megnyerte a szepesvári donációt s némely igért ajándékait késlekedett megküldeni a pozsonyi zárdának, Anna néne így ír hozzá: «Az vásznakat meghozták, Isten ezerannyival fizesse meg Kegyelmednek, az miből lehet ne hagyja immár kegyelmetek szegény vén nénjét. A vasfazékokat most csak látatlanban köszönöm Kegyelmednek, mert még Szombatban vannak. Elhigye Kd, hogy igérte minden bizonnyal ilyen okból: az szegény Thurzó Mihály (az utolsó Thurzó és Csáky előtt Szepesvár tulajdonosa) igért volt nekünk egy mázsát. A gyüléskor Kd nékünk azt mondotta, imádkozzunk Kdért, hogy Isten adja kezéhez Szepest, nem egy, hanem két mázsát ad; óh, én édes öcsém annyi volt akkor az Kd igéreti, meg sem tudnám immár mondani.»

Leveleiből megismerhető a Klariszák belső élete; tanulságosak, érdekesek és mulattatók azok. A styl mindenütt eredeti, sajátságos s valóban gyönyörködhetünk ama kor szép prózáján, mely e század vége felé ellapúl, satnyulásnak indúl. Szóval leveleinek olvasása derült elméjű, nyugodt mivelt lelkű, érdekes, okos nővel ismertet meg, kinek társasága a jelenkori olvasóra is vigasztaló s megnyugtató kellemes hatást gyakorol.

Kapi Éva nagyszombati apácza is, ki Bátori Zsófia védencze volt, szeretetreméltó leány lehetett. Egyetlen levele maradt ránk, de oly igaz ártatlanság ömlik el sorain, hogy okvetlen meghódítja az olvasó rokonérzését. Egyebek közt Nagyszombat elégését 1666-ban nehány sorban így írja le: «Édes kegyelmes asszonyom, tudom, hogy eddig hallotta a szegény Nagy-Szombat városunknak szerencsétlenségét. Ez elmúlt junius hó 23-ik napján szörnyű gyuladás történt ez városban, csak két kis utcza maradott meg és az egész város mind elégett, az város régi főkirályoktól épített toronyi földig elégett, az szegény pater franciskanusoknak klastromjok is mind elégtek, az embereknek számát sem tudják, sem gyermekeknek mennyi elégett, az toronyból tüzesen hullottak alá az emberek és gyermekek, semmi módon csak feléje sem mehetének, — öt felől

egyszersmind gyult meg, — az mi klastromunknak környös-körül az város mind égett és tűzben voltunk, csak az édes Jézus-Mariát kiáltottuk és meg is oltalmazott bennünket stb.» (Bátori Zsófia fejdelemnéhez intézett levél).*

Nem különben érdekes egyéniség volt Révay Katalin, Csáky Anna Franciska kortársa és szintén pozsonyi Klarisza, kinek szép imádságos könyve a néhai Szalay Ágoston gyűjteményében maradt ránk. Ez imádságos könyvet Both János nevű szerzetes tisztázta s a könyv végére egy rendkívül érdekes verset írt, melyben elszámláltatnak ama világi dolgok, a mikről a szerzeteseknek (férfiaknak s nőknek egyaránt) le kell mondani, midőn zárdába lépnek. E költeményben ily helyek fordúlnak elő:

«Skarlát, gránát s szép süvegek,
Selyem czifra öltözetek —
Aranylánczok, pohár s székek,
Függők és arany pereczek —
Drága gyöngyök, fényes kövek
Arany gyűrűk nem kedvellek
Mert rövid nap meghalok.

«Vadászás és madarászás,
Mulatságos jó halászás —
Lónyargalás és futtatás,
Sem pedig a pályafutás —
Dob, síp, lant és hegedőlés,
Nem köll nekem sem éneklés,
Trombitálás, virginálás,
Tőlem távol légy tánczosztás —
Mert rövid nap meghalok.

Nem kölletek kertek, mezők
Rétek és jó boru szőllők
Kártya játszás, ostáblázás
Mindenféle mulatozás. —
Nincs kedvem az szőnyegekben,

* Lásd *Magyar hölgyek Levelei* 499 darab 1515—1709, kiadta a m. tud. akadémia. Budapest, 1879. 320. lap.

Szépen irott czímerekben,
Sem a fényes fegyverekben,
A sok házi eszközökben stb. stb.
Mert rövid nap meghalok.

Nem gyöngyörködöm ezekben,
Mivel hogy vettem eszemben,
Hogy rövid nap meghalok;
Mindeneknek békét hagyok
Tudom rövid nap meghalok
Számot rólok nem adok.
(1631. jan. 24.)

De végre is azzal végzem soraim, hogy a XVI. és XVII. században tudományos nőnevelésről szó sem lehet s az ifju hölgyeket csakis a gazdasszonykodásban képezték ki s ezzel együtt — minthogy a gazdasszonykodás és sokszor a mezei gazdaság vezetése sok tevékenységgel, jövés-menéssel, szabad légen üléssel járt — kiképződtek testileg. Mind az által ha még is több úrasszonyt találunk a régi századokból, kik a műveltség és az akkori ismeretek birtokában vannak, azt kell következtetnünk, hogy ezeknek maga az *élet* volt mesterük.

A nők többnyire jókor férjhez mentek s azonnal bizonyos önállóságra jutva, kénytelenek voltak önerejökre támaszkodni, ha feleségi, háztartás-vezetési s anyai kötelességüknek méltóan megakartak felelni. A férjeknek, apáknak, fiaknak, testvéreknek gyakran kelle háborúba menniök; soknak egész életét az udvarnál vagy várbeli és véghelyi szolgálatban töltenie. Ilyenkor a családkormányzás, háztartás, vagyonmegőrzés, mezei gazdaság, állattenyésztés, jövedelem-szerzés összes terhe mind-mind az asszony vállaira nehezült. Ha a háborúzásnak vészes fordúlata állott be — a mi hazánkban sokszor megtörtént — futni kellett; a férfiak a harcztéren voltak, a nő gyermekeivel, hű cselédeivel, a család féltőbb kincseivel, az okiratokkal futott a merre biztosabb volt a menekülés. Mennyi lélekerőre, ügyességre, kitartásra, türelemre volt szükségük, hogy a szenvedések közt el ne csüggedjenek; mily erős hitök

lehetett a jó Istenben s minő mély bizodalmuk nemzetünk jobb sorsába, hogy annyi vész, vihar közt fentarthatták magukat!

Aztán kénytelen volt levelezni előbb nehezen, később valamivel könnyebben; mig végre a gyakorlat által pompásan vezette levelezéseit, férjével, tiszteivel, ügyvédeivel, gyermekeivel, a főbirákkal, vezérekkel s más idegen urakkal. Ily levelekből állítottam össze a magyar hölgyeknek amaz 500 levelét, melyekből sok érdekes részletet tanulhat, kit a XVI. és XVII. századi nők élete közelebbről érdekel.

Hála az égnek, hogy ma már más időket élünk, a nőnevelés a társadalom minden osztályánál tudományosan, rendszeresen megindult, nagy lendületeket tesz s gazdag eredményeket mutat hazánk s nemzetünk élő és jövendő dicsőségére!

Isten áldja meg Önt és működését. Alázatos szolgája

Deák Farkas.

A NEOLOGIA ÉS ORTHOLOGIA.

I.

Mai napság a míveltek társalgásában, valamint a napi sajtóban és folyóiratokban gyakran találkozunk e két szóval; épen időszerű tehát, hogy velök, az általok kifejezett fogalmakkal és irányokkal s ez irányoknak a mi tudományos életünkben és irodalmunkban egymás közt vívott harczaival itt kissé bővebben megismerkedjünk. De nemcsak a most mondott általános érdekből, hanem közelebbről az iskolai tanítás szempontjából is szükséges, hogy kissé részletesen foglalkozzunk e két fogalommal és iránynyal, hogy némi tájékozást szerezzünk arra nézve, minő álláspontot vegyünk velük szemben az iskolai oktatásban.

Neologia és *orthologia* mind a kettő görög szó; neologia eredetileg annyit jelent, mint *új beszéd* vagy *újított beszéd*, az orthologia első jelentése pedig *helyes beszéd*. Mint alább látni fogjuk, e két szó nyelvünk történetében két ellentétes elvet vagy irányt jelöl, melyek egyikének, a neologiai iránynak képviselői a magyar nyelvet minden áron újítani, a másikéi ez újítást fékezni, szabályozni, néha teljesen ellenezni törekedtek.

A nyelvnek tehát van története, fejlődése. A nyelv nem mint valami teljesen kész mű kerül a nemzetek birtokába, mint ahogy pl. a görög hitrege Athénét képzelte egyszerre sisakosan és paizsosan kiugrani Zeus fejéből, hanem kis magból fejlődik nagy, terepélyes fává. A nemzetek gyermekkorában a nyelv szűk körű és szegény, mert a kezdetleges nemzet fogalmakban is szegény, s a miről nincs fogalma, arra nem is lehet szava. Amint azonban a nemzet fejlődésével fogalmai szaporodnak, s e fogalmakat a gondolkozásban izmosuló ember mind több-több vízszonyba hozza egymással:

ugyanezen mértékben kell bővülni, gazdagodni, s ezáltal újulni a nyelvnek. Így fejlődik ki lassanként, századok és évezredek folytán a nyelv azon csodás szervezete, melynek segítségével a mívelt nemzet tagja a legmagasabban szárnyaló gondolatokat, e gondolatok legfinomabb árnyalatait is szabatosan és szépen ki tudja fejezni. A nyelvet tehát nem csinálják, hanem csinálódik. A nemzet szellemi erőinek terménye az, felnőve önkénytelenül, előre kigondolt terv külső ráhatása nélkül a nemzet szellemi tehetségeinek talajából; s ha külső behatást fogad is el olykor, az a környező fejlettebb nemzetek nyelve ráhatásának önkénytelen befogadása, mely hatást a nyelv észrevétlenül beolvaszt saját szervezetébe.

A nemzet művelődésének haladásával egyaránt bővül, gazdagszik, újul mindig nyelve is. És nagyon természetes az a felvétel, hogy a nyelv bővítésében mindig a nemzet derekabb, tehetségesebb tagai tesznek legtöbbet. A fejlődés magasabb fokán, mikor a nemzetnek már irodalma is van, természetes, hogy a nemzet szellemi vezéreinek, a tudósoknak és költőknek van a nyelv bővítésében és szépítésében a legnagyobb részök, mert hisz az ő gondolkodó lelkök tisztázza, viszonyítja a fogalmakat, s alkot sokszor újakat; mert hisz az ő emelkedett lelkök nemesíti az ízlést, fejleszti a szép érzéket a gondolat világában s a nyelvben egyaránt. A nyelvnek ily bővítése nem czélzatos és tervszerű működés; a nagy gondolkodó vagy író lelkében mintegy egyszerre születik meg az új fogalommal együtt az új szó vagy kifejezés is; a szóalkotót a lelkében élő génius megőrzi a botlástól; s ha tán olykor botlanék is, s hibás szóalkotása mégis a nemzet közkincsévé lenne: az ily szóalkotások vagy új kifejezések szórványos megjelenése a nyelv szervezetére bontó hatással nem lehet.

A nyelvnek ilynemű bővítését, fejlesztését megtaláljuk a régibb és újabb korok minden mívelt nemzeténél: épúgy a rómaiaknál, mint a görögöknél, épúgy a németeknél, mint a francziáknál. Ilyennek találjuk a mi nemzetünk fejlődésében is egész a múlt század vége tájáig. Példákat találhatunk erre Geleji Katona, Pázmány, Apáczai Cseri, Faludi irodalmi műveiben, hogy többeket ne is említsünk.

A múlt század vége felé és a jelen század elején azonban nyelvünk természetes fejlődését oly mozgalom szakította meg, melyhez hasonlót alig találunk az irodalmak és nyelvek összes történetében. Az irók egy csoportja tervszerűen, mohó gyorsasággal és erőfeszítéssel kezdte nyelvünket átalakítani, megújítani. Kezökben a nyelv nem eszköz volt, hogy irodalmi czélokra felhasználják; hanem czél, hogy megújítására irányozzák törekvésöket.

De vajjon volt-e szükség erre az erőltetett újításra? Hisz ha igaz az, hogy a nemzet értelmi fejlődésével nyelvének fejlődése lépést szokott tartani: akkor a nyelvnek tervszerű bővítése egészen fölösleges, czélját tévesztett és sikertelen törekvés! Igaz; de ha valamely nemzet elmaradott értelmi fejlődését hatalmas erőfeszítéssel gyorsan akarja az előhaladottabb nemzetek míveltségének szinvonalára felemelni: vajjon nem szükséges-é nyelvét is a rendes fejlődési menet megszakításával tervszerű és gyorsított mívelés alá venni; vajjon ha valamely nemzet történetében az a szokatlan és rendellenes jelenség mutatkozik, hogy az értelmi fejlődés sok tekintetben megelőzi a nyelvét, és a nyelv amaz mögött messzire hátra marad: akkor nem szükség által parancsolt-e e rendellenes jelenséget szintén rendellenes eszközökkel próbálni megszüntetni? A magyar nyelvújítás megadja rá a feleletet, hogy: igen.

Nemzetünk a XVI. századtól fogva a török elleni folytonos harczokkal elfoglalva nem haladhatott úgy előre a békés fejlődés útján, mint általa védett nyugoti szomszédai tehették. Majd mikor a töröktől békén lehettünk volna s a XVII. század belvillongásai is lecsillapúltak a szatmári békével: akkor meg a nemzetiség, a nemzeti nyelv érdekeinek elhanyagolása nehezedett ónsúlyként nemzetünk életére.

Mária Terézia uralkodásának három első évtizedében egyre haladt a nemzetiség érdekeinek elfeledése. Előkelőink szíves fogadtatásban részesültek a bécsi udvarnál, részben Bécsbe tették át lakásukat, ott német és franczia míveltséget sajátították el, s tovább plántálták a hazába az idegen szokásokat, erkölcsöket, nyelvet és míveltséget. Nagyjaink környezetében csak német és franczia szó hangzott. Középrendünk a felsőbb iskolákban latin nyelven tanúlta

a tudományokat, s középnemességünk még a társalgásban is ezt a nyelvet használta. Latin nyelven folytak az országgyűlési és megyei tanácskozások. A magyar nyelvet leginkább csak a szegény jobbágyság beszélte. Iróink voltak ugyan, s a tudományok irodalmi művelése nem hiányzott; de mindez latin nyelven történt.

A nemzet, vagy legalább a nemzet egy jó része előhaladt a mívelődésben, de a nemzeti nyelv hátra maradt, s a nemzetiségi érzés kialvó félben volt. Ez aléltságból való ébredezés első nyomai 1772-ben, Bessenyei és a bécsi testőrök irodalmi társulásának föllépésével mutatkoznak. De ez irodalmi mozgalom, mely épen nem a nemzeti pezsgő élet kifolyása volt, aligha lehetett volna elegendő a nemzeti öntudat felébresztésére, ha segítségére nem jő II. József császár azon önkényintézkedése, melylyel nemcsak nemzeti nyelvünk használatát, hanem még országunk politikai önállóságát is meg akarta szüntetni. Ez elég erős ébresztő szer volt. A hatás megszűlte ellenhatását. A magyar ismét magyar akart lenni. II. József ismét visszavonta törvényellenes intézkedéseit. Az 1790. országgyűlésen fellángolt a nemzetiségi érzés. Óvást tettek az ellen, hogy valaha a magyar nemzetre idegen nyelv erőszakoltassék; addig is, mig a magyar hivatalos nyelvvé lehetne, elrendelték az iskolákban való taníttatását.

De ez ébredés, bármily lelkesedéssel történt is, keserű ébredés volt.

Nemzeti művelődés volt a jelszó, de a nemzet jobbjainak fájdalmasan kellett belátniok, hogy e művelődés eszköze, a nyelv, mennyire elmaradt a kor követelményeitől s népünk elejének nemzetietlen mívelődésétől. Így történt, hogy a nemzet jobbjainak minden ereje az elhanyagolt nyelv mívelése felé fordúlt. Élénken érezték egy nyelvmívelő társaság (a későbbi akadémia) felállításának szükségét; pályadíjakat tűztek ki a nyelv szabályainak megírására; az írók nem annyira az irodalom, mint inkább a nyelv fejlesztését tekintették írói működésök czéljául. Rendszeres tevékenység indúlt meg, tervszerű munkásság jött létre a nyelv erőinek kifejlesztésére.

Ime ez az oka annak a maga nemében páratlan mozgalom-

nak, mely nyelvünk körül előállott, s mely egyelőre csak *tervszerű nyelvfejlesztés* volt, s csak később lett *nyelvújításssá*.

Irodalmunk újra ébredésével, a múlt század utolsó negyedében megindúlt a czélzatos nyelvfejlesztés. Iróink a szegény nyelvet gazdaggá és fordúlatossá, a magával tehetetlent ügyessé és simulékonynyá igyekeztek tenni. Kimondták, hogy a nyelvet bővíteni, másrészt a hosszú szavakat (mint: igazságosság = igaz, szerelmetes = szerelmes, mindazonáltal = mindazáltal, szükségeskép = szükségkép, minek előtte = mielőtt sat.) fölösleges alkotórészeik elhagyása által rövidíteni kell. A nyelvtudósok: Révai, Verseghy is helyeselték az ilyen eljárást.

De a békés nyelvmívelésből a túlbuzgóság nemsokára rohamos nyelvújítást csinált. Ez iránynak első megindítója *Barczafalvi Szabó Dávid* volt, a pozsonyi «Magyar Hirmondó» egyik szerkesztője. 1787. megjelent munkájában, a «Szigvárt» czímű német regény magyar fordításában nagyszámú önkényűleg, s a nyelv szabályainak tekintetbe vétele nélkül gyártott rosz szót használ. Badar gyártmányaiban, úgy látszik leginkább csak a hangzás, a fül, vezérlette. Ha talált 3—4 egyenlően végződő szót, nem törődve azzal, hogy az a *végzet* egyszerű szóvég is lehet és nem *képző*, újakat csinált amazok hangzása szerint. Így csinálta a *labancz* után (melyet így elemzett: *lábon* járó katona) a *lovancz*-ot a lovas katona elnevezésére; a *zarándok* szerint ezeket: *barándok* (szerzetes), *magándok* (remete); *paradicsom* szerint ezt: *haladicsom* (elysium); a *tombora* vagy *tambura* után a *zongora*. A hosszú szókat önkényűleg csonkította: *emlékezőtehetségből* lett *emlétség*, *diadalajándékból diadándék*. A konkoly közt akad azonban egy-egy szem tiszta búza is. Ilyen szavai, mint: *csontváz, hímez, iromány, jelenet, tünemény* nem eshetnek kifogás alá. A fentebb említett csoda-szavak közül csak a *zongora* maradt meg; de a szakemberen kívül ki gondolna ma már arra, hogy a *barándok* édes testvérei ezek is: alap, arány, bőrönd, ifjoncz, ima, közömbös, láthatár, meneszt, naptár, önkéntes, szakma, szemle, szerep, tanoda, tanácsnok, tábornok, titoknok, torz, tömör, újoncz, ügyész?

Ez első kezdeményezőnél már megvan a később még jobban

elterjedt önkénykedő szógyártás minden hibája. A Szigvárt nagy megbotránkozást keltett az országban. *Kazinczy*, ki két évtizeddel később a nyelvújítás vezére lett, de ekkor még inkább a nyelvmívelők közé tartozott, hangosan megrótta a Kassai M. Muzeumban Barczafalvi eljárását, s ha a «szószerzést» általában nem tartja is tilalmasnak, de gondosabbnak s ritkábban alkalmazandónak véli. Felszólalnak az önkényű szócsinálás ellen a debreczeni Grammatika irói; nagy nyelvtudósunk, Révai, határozottan így nyilatkozik ellene: «Veszedelmes némely iróknak azon öntetszelgő meggyőződése, hogy a mi még élő nyelvünk az ő kezükben van s hogy ők ennek képezői».

Barczafalvi kisérletei talán nyomtalanúl tüntek volna el, ha századunk elején egy tekintélyes nagy irónk nem szentesítette volna a hibás irányt. Ez *Kazinczy Ferencz* volt, a szép ízlés nagy mestere, a magyar irodalom nagy apostola. A szép iránt fogékony lelkét a Götheféle görög-német classicismus hódította meg, a szép izlés lett jelszava, ezt igyekezett meghonosítani irodalmunkban, hogy ezáltal ezt a nyugoti népek kifejlett irodalmához emelje. Egész életét e törekvésnek szentelte. Tűrt, szenvedett, szegénységgel küzdött, hogy írhasson, s a nemzeti művelődés fejlesztésén fáradozhassék. Tehetsége és írói sikerei köréje vonzották a szellemesebb írói nemzedéket; ezeket lelkesíteni, számukat szaporítani, példaadása által bennök a műízlést fölébreszteni, s lelkes csapatja élén szépirodalmunkat európai színvonalra emelni — — ez volt fenkölt lelkének hőn ápolt vágya, s ennek élt kizárólag hosszu írói pályájának második szakában, mely a Martinovics féle összeesküvés miatt szenvedett fogságából való kiszabadulásával, 1801-el veszi kezdetét.

Ez év lényeges fordulópont Kazinczynak, mint nyelvújítónak működésében. Ezt megelőzőleg inkább a békés nyelvmívelés útján haladt; láttuk, hogy megrótta Barczafalvi badarságait. A nyelv bővítését, szépítését azonban szükségesnek látta és munkálta már ekkor is. A nyugoti irodalmak legremekebb termékeiből számos darabot ültetett át e czélból irodalmunkba, hogy nyelvünket a kü-

lönféle és magasabb költési nemek kifejezési módjaihoz szoktassa. Evégből avúlt szókat elevenít fel a nyelv meglevő kincséből, tájszavakat és szólásmódokat visz be az írói nyelvbe, s szokatlanabb és csinosabb mondatszerkezeteket próbál alkalmazni. Ha új szókat használ is, azok nagyobb részt könnyen jöttek, természetesen szülemlettek és épen nem számosak. Czélja ekkor még nem a nyelvújítás, hanem a műízlés nemesítése volt, a nyelvben a páthosznak, a beszédbeli pompázásnak, díszeskedésnek meghonosítása. De már e nemű munkálkodásában érezte helyzete nehézségeit, s nyelvünk szegénységét. Csak az láthatja be világosan saját nyelve fejletlenségét, ki egy fejlettebb irodalom termékét ülteti át. Talán Kazinczyt épen műfordítói küzködései vitték később a rohamos nyelvújítás útjára. Már írói pályája elején, az 1788. megjelent magyar Gessner előszavában, miután előbb kiemelte nyelvünk erőteljességét és hajlékonyságát, így szól: «Minden sorban elakad a fordító, és kétségeskedik benne, ha a nyelvsajátságot áldozza-e fel a kifejezési erőnek, vagy a kifejezés erejét a nyelv-sajátságnak? Sokára elúnja a körömrágást és késsel nyúl a csomófejtéshez. Innen van, hogy a fordítás vagy vízízű s elveszti eredeti tüzét, vagy erőltetett, homályos és ízetlen. Az eredeti tisztaság érthetetlen csevegéssé, a szabatosság hosszas, hideg körűlirássá változik el; új faragásu szók és szólások sértegetik a fület s a jobbakon is idegen íz ismerszik.»

Ily csírákból nőhetett ki s érlelődött meg hét évi fogsága alatt lelkében a rendszeres, mondjuk: rohamos nyelvújítás eszméje. Lelke elhatározottabb lett, mint előbb. A szükség érzete kimondatta vele, hogy *az írónak joga van, ott ahol hiányt érez, új szókat alkotni, s idegen nyelvek szólásmódjait idegen szabásban áthozni nyelvünkbe;* kimondta, hogy *újításaiban különösen a* **műízlést** *tartja szeme előtt inkább, mint a szokást és a grammatikát.* Ha a nagy nyelvész, Révai († 1807.) tovább él, kit Kazinczy eddig nyelvi kérdésekben mesterének vallott, talán megóvhatja e sikamlós útra tévedéstől!

Mert Kazinczy buzgóságában csakugyan sikamlós ösvényre

tévedt. Mikor kimondta, hogy nála a nyelv bővítésében «nem a *szokás* a főtörvény, hanem a nyelv *ideálja*"; mikor úgy gondolkodott, hogy a nyelv ügye az írók kényétől függ, nem a százezrekétől. hanem nehány hivatottétól; mikor kimondta, hogy az idegen írót nemcsak tartalmilag, hanem minden sajátságával akarja áthozni; mikor idegenszerű szólásokat szóról szóra fordított; mikor már némileg Barczafalvit is védelmezte s számosabb új szóval tarkította irásait: vétett a nyelv szelleme ellen, s midőn a nyelvet szépíteni akarta, veszélyeztette annak eredetiségét, romlatlan állapotban fenmaradását.

A nyelv körüli eljárása irányának változását elég világosan szemlélhetjük azon nehány példában, melyet németből fordított «*Bácsmegyei*» című regénye 1789-i első, s 1814-i teljesen átdolgozott második kiadásának összevetéséből nyerhetünk. Sok régi szót és kifejezést, mit amabban még jónak tart, emebben már újakkal cserél fel. Ilyenek: a szerelem édességei (1789) — édjei (1814;) feddhetetlen tisztaság — feddtelenség; kellemetesség — kellem; virág — viradmány; el akarom verni bánatomat — el akarom szórni magamat (ich suche mich zu zerstreuen): nem hagytak nyugtot — reám törék magukat (sie liessen mich nicht aus); bevett szokás — tón; még valamit a bál felől — tovább a bál felől (weiter vom Balle); a dolog velejére — detailba sat. Szólások áthozására egyéb példák még: sereget vonni, «kik között Ráday, egyik fáklyavivőnk, *sereget vont*" (latinból szóról-szóra ebből: agmen ducere) e helyett: volt a vezér. Hamlet fordításában (még 1790.) «hány a harang?» ehelyett: hány óra? az angol «what o' clock» után. — Új szavaira, melyeket leginkább rövidítés (de a nyelv törvényei szerint meg nem engedhető rövidítés) által képzett, álljon itt nehány példa: árny, ehelyett: árnyék, bék — békesség, dics — dicsőség, győzedel — győzedelem; fekv — Stätte; egészen önkényű csinálmányok: pamlag, csány — virtus sat.

Kazinczy különben, ha a későbbi szógyártmányok özönét tekintjük, nem csinált nagyon sok új szót. De mint az irodalomban legelső tekintély, példaadása s kifejezett elvei által nagyon felbá-

torította az újításra különösen a fiatalabb írói nemzedéket. Berzsenyi, Kölcsey, Szemere, Helmeczy az ő nyomdokin jártak, s írásaikban széltére használták a már kész s magok által is készített új szókat, sokszor idegeneket is. Ez eljárás a mívelt közönségben nagy felháborodást szült. Bántotta a hazafiakat, hogy a közös nyelvkincset nehány író Csáky szalmájának tekinti, melyhez tetszése szerint nyúlhat; bántotta, hogy nekik magyaroknak magyarúl kell tanúlni, ha ez *új magyar* írókat meg akarják érteni. Kazinczy örült e felháborodásnak, mert úgy gondolkozott, hogy így fog majd az egész nemzet figyelme az átalakítandó nyelv ügye felé fordúlni. Különböző irásaiban, különösen az 1811. kiadott *Tövisek és Virágok*-ban nyilt hadat izent az általa úgynevezett *veszteglőknek*.

Az ország egyik szélétől a másikig nagy toll- és szóharcz kezdődött a tollforgató és könyvolvasó közönségben. Egyik táborban a *haladók*, másikban a *veszteglők* küzdöttek. Emezek magukat *orthologusoknak* s az ellentábort gúnyosan *neologusoknak* nevezték. A harczolók jelszava az *orthologia* es *neologia* lett, e két szó, mely azóta is, s a jelenben is jelzi nálunk a nyelv fejlesztésének ügye körül keletkezett két ellenkező párt állását.

Az orthologusok, bár elvben nem voltak ellenségei a nyelv lassú fejlesztésének, féltették nyelvünk eredetiségét. Megyegyűléseken hangoztatták, hogy Kazinczyt hivatalosan el kell tiltani a könyvírástól. A debreczeni, keszthelyi és szegedi írók és tudósok köre gúnyos röpiratokat adott ki az új irány s különösen Kazinczy ellen.

A grammatikus Beregszászi Pál elitélte a gondatlan szófaragást, s a szófejtésre (etymologia) való ügyeletet sürgette. A neologusok a nyelvújítás szükségességét s jogosságát vitatták. Kazinczy számos értekezéssel s munkái 9 kötetének kiadásával felelt. (Amazok közt legfontosabb a Tudományos Gyüjt. 1819. folyama XI. kötetében megjelent «Orthologus és Neologus.») Kazinczy követői Szemere és Kölcsey az 1813-i híres *Mondolatra* a „*Felelet a Mondolatra*“ czímű munkával feleltek 1815-ben, a durva támadásokat durván fizetvén vissza.

A győzelem végre is a neologusoké lett. Irányuk, bár hibás, a szabadelvűség és haladás iránya volt; táboruk bár csekély számu, de a legszellemesebb fiatal irókból állott. Az említetteken kívül ide csatlakoztak később Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Czúczor, Bajza, Toldy. Az orthologusok 1824. után elhallgattak. A magyar tudományos akadémia 1831-ben megkezdte működését, mely eleinte kiválólag a nyelvre irányúlt. Tagjai között Kazinczy hívei s társai képezték a többséget, s az akadémia elfogadta és szentesítette a neologiai irányt, *A neologia teljes diadalát aratta, legalább egy időre, az orthologia felett.*

Komáromy Lajos.

GYAKORLATI TANÍTÁS

az 1848-diki törvények szentesítésének évfordulóján tartandó nemzeti iskolai ünnep megülése alkalmával a népiskola felső- és ismétlő osztályaiban.

A népiskolának egyik legfontosabb feladata, hogy jó, kötelességeiket ismerő s azokat szívesen teljesítő állampolgárokat neveljen. Ha a zsenge ifjukorban nem szokja, nem tanulja meg a leendő polgár a törvény tiszteletét; ha jókor nem ébresztetik föl benne a hazaszeretet, az alkotmányos érzület, a király iránt való hűség, a felsőség iránt való engedelmesség érzete s a nemzeti közérzület: hiába való lesz az államnak minden törekvése, melylyel biztosítani akarja fönállását. Az állam-élet egyik legnélkülözhetlenebb alapja a polgárok kötelesség érzetének mélységétől és elevenségétől függ. A népiskolának sokat lehet és sokat kell tennie az államélet biztonságáért. A nevelés és oktatás által nemcsak azt kell eszközölnünk, hogy vallásos érzületű erkölcsös embereket neveljünk növendékeinkből, hanem azt is, hogy lelkes mivelt honpolgárokat képezzünk, mivel miként Eötvös József báró mondja, semmi sem veszélyezteti inkább az állam biztonságát, mint midőn legfontosabb ügyeiben olyanok határoznak, kikben az arra szükséges míveltség hiányzik. Hazánkban, a hol a politikai jogok élvezetére nézve kiváltságok nem léteznek, minden egyes polgárt alkalmassá kell tennünk jogainak és kötelességeinek felfogására és betöltésére. Egyetlen egy egyénnek sem volna szabad az iskolát előbb elhagynia, mielőtt elő nem készült polgári kötelességeinek teljesítésére. Az oktatás által meg kell ismertetnünk a leendő polgárokat hazánkkal, nemzetünk történelmével, alkotmányával, mivel ezeknek ismerete nélkül senki sem gyakorolhatja polgári jogait józanúl és senkiben sem fejlődhetik ki a honpolgári kötelesség érzete. A nevelés által pedig elő kell készítenünk a növendékeket a polgári életre.— S ezt annyival is inkább meg kell tennünk mivel nincs Európában alkotmányos állam, melynek népe nagyobb hajlandóságot mutatna a törvények kijátszására, mint a mi népünk. Virtusnak tartja a magyar az állam jövedelmének megcsorbítását s mig bűnnek érzi az egyház törvényeinek megsértését s annak bocsánatáért térdre borulva esedezik az ég urához: addig az ország törvényeinek megsértésével hőstettet vél elkövethetni s kérkedik vele, meg nem gondolván, hogy az Isten törvénye a világi hatóság törvényeinek tiszteletben tartását és teljesítését követeli. Hol áll a magyar nép törvénytisztelete az angol népben kifejlett törvénytisztelet mögött?

Mi az oka ennek? A népiskolára is jut abból a vádból egy jó rész, melyet emelnünk kell, ha az okokat kutatva a kérdéssel tisztába jövünk;

mert ha elfogadjuk is, hogy a magyar népben az örökös alkotmányellenes törekvésekkel való küzdelem s azon körülmény, hogy évek hosszu során törvénytelen kormányokkal állott szemben, mintegy természetté érlelte a felsőbbség iránti bizalmatlanságot s a rendeleteknek, ott a hol csak lehetséges volt, semmibe vételét: mégis el kell ismernünk, hogy mióta alkotmányos kormányunk van, többet tehettünk volna a népiskolában az alkotmányos érzület s a törvény iránt való tisztelet ápolására nézve mint a menyit tevénk. Gondoskodtunk-e arról, hogy a népiskola mellett oly népkönyvtár legyen, a melyből az oly müvek ne hiányozzanak, a melyekből a serdülő ifjuság s maga a nép megtanulhassa polgári kötelességeit és jogait, hogy azokért lelkesedni is tudjon? Tartottunk-e oly népszerű felolvasásokat, melyeken a néppel s a fölserdült ifjusággal megértettük volna egyik vagy másik törvény szükséges és hasznos voltát s az államélet alapfeltételeit? Megünnepeltük-e községeinkben hazánk nagy fiainak emlékezetét? Oda állítottuk-e a nép elé azon nagy hazafiak élet- és jellemrajzában azon eszményképet, melyhez közelítenie kell minden egyes polgárnak? Szenteltünk-e ünnepet azon törvények tiszteletének, a melyekért egy évszázadon át küzdöttek jobbjaink s a melyeknek védelméért annyi vért áldozott nemzetünk s a melynek visszaállításával kezdődött uj alkotmányos korszakunk, melyben nemzet és fejedelem egy szív és egy lélekké egyesült? Van-e népiskolai olvasókönyveinkben elegendő és elég jó oly olvasmány, melyek a gyermekek felfogásához mérten ismertetik a honpolgári kötelességeket, hazafiui erényeket? Át van-e hatva népiskolai oktatásunk és nevelésünk a nemzeti érzülettől? Teszünk-e népiskoláinkban annyit a nemzeti czél érdekében, mint az egyházi czél megvalósításáért? Mikor vett részt az ifjuság egy-egy nemzeti ünnepen? Hol lát nemzetének történelméből merített fenséges eseményeket feltüntető képeket?

Mit teszünk a nemzeti történelem és alkotmánytan kevés kivétellel gépies emlékeltetésén s a haza száraz helynévtárának ismertetésén kivül arra nézve, hogy növendékeinkből jó, kötelességeikeit szívesen teljesítő lelkes polgárok váljanak? — Valljuk meg, nem sokat! Igy maradhat-e ez tovább is? Nem! A népiskolának nemcsak a vallásos nevelés, hanem a nemzeti nevelés szempontjából is meg kell ragadni mindazon nevelési eszközöket, melyek nélkül czélhoz nem juthatunk. Mivel kezdjük meg a nemzeti irány érvényesítését a népiskolában? Azzal, a mire eddigelé oly kevés gondot fordítottunk: a nemzeti érzület ébresztésével és ápolásával. Miként eszközöljük ezt? A mint nem lehet vallásos érzületet az egyház által elrendelt ünnepek megszentelése s vallásos szertartások nélkül ébreszteni s a mint el kell az oly iskolát itélnünk, mely e tekintetben növendékeit elhanyagolja: ugy bizonyos, hogy nemzeti érzületet nemzeti ünnepek megtartása nélkül fejleszteni nem lehet s az iskolának ilyeneket tartania szent kötelessége.

Nemzetünknek két nagy napja van a közel multban, melyeket országszerte meg kellene minden egyes népiskolának ünnepelnie: az egyik az 1848-diki törvények szentesítésének évfordulója, a másik felséges urunk és királyunk megkoronáztatásának napja.

Miként tartandók meg ezen iskolai nemzeti ünnepek?

Legyen az említett két nagy alkotmányos ünnepen hazánk minden népiskolájában ünnepies tanítás, melyre a növendékek ünnepi

köntösükben jelenjenek meg, melyre az iskolai hatóság is meghívandó volna.

Énekeljék el a növendékek a tanítás kezdete előtt a nemzeti hymnusok egyikét, s azután szavaljon egyik másik növendék egy alkalmi költeményt. Erre fogjon a tanító az ünnepélyes oktatáshoz. Lássék meg külsején, hangján, modorán, hogy e napon nem közönséges tanítást végez. A tanítás befejezése után énekeljen az ifjuság ismét egy két szakaszt a hymnusból, azután pedig intézzen a lelkész vagy az iskolai hatóságnak más tagja egy pár buzdító szót az ifjúsághoz s ezzel fejeztessék be az ünnep. Ha azonban van a helységnek valamely oly pontja, melynek megtekintése e napon az ünnepet emelhetné, ugy e ponthoz vezesse a tanító az ifjuságot, hogy bennük a fenséges érzelmet és a haza szent szeretetét ápolja. E napokon koszorúzza fel az ifjúság a haza és törvény védelmében elesett hősök sírjait, e napokon emlékezzenek hazánk azon nagy fiairól, kik történelmünk lapjain fényes helyet szereztek maguknak. Az 1848-diki törvények szentesítésének évfordulóján a következő olvasmány tárgyalása által ülhetnők meg az iskolai nemzeti ünnepet népiskoláink felső és ismétlő osztályaiban.

1848. április 11.

I.

Törvények; törvény szerint való kormányzás: alkotmány. A magyan nemzet alkotmányos szabad nemzet.

1. Minden ember szeret a maga esze, a maga akarata szerint cselekedni, s ezért a hol több ember él együtt, könnyen megeshetik, hogy egyiknek az akarata a másikéval ellenkezésbe jut, összeütközik. Ilyenkor oda a rend s felbomlik a békesség.

2. Hogy ez ne történhessék, az embereknek szükségük van valami *feljebbvalóságra*, a mely a viszálkodók között igazságot oszszon, békét szerezzen, rendet csináljon. Ezen feljebbvalóság tisztét a családban a család feje, a községben a községi előljáróság, a megyében a megyei hatóság, az egész ország fölött a király nevében az országos kormány viseli. Nagy a följebbvalóság hatalma s egyaránt oszthat áldást s lehet átka az alája rendelteknek. Hogyha saját tetszése, kénye-kedve szerint élhet a hatalommal, könnyen fordíthatja azt rosszra. A helyett hogy igazságot osztana, maga vetemedhetik igaztalanságra; a helyett hogy védené a népet, annak elnyomójává fajulhat.

3. Hogy az emberek ez ellen védjék magukat, közmegegyezéssel maguk állapítják meg, hogy mit *szabad* tenniök, azaz milyen

jogokkal bírjanak, mit *kell* tenniök, azaz mely *kötelességekkel* tartozzanak egymás irányában. Szóval *törvényeket* alkotnak. A feljebbvalóság aztán csak e törvények szerint járhat el; tiszte az, hogy a törvényeket végrehajtsa. Mindent tehet s meg kell tennie, a mit a törvények megengednek s követelnek; semmit sem szabad elkövetnie, a mit a törvények tiltanak.

4. Az olyan uralkodó, a ki törvények nélkül kénye-kedve szerint uralkodik, zsarnoka a népnek; s az olyan nép, a mely zsarnoknak engedelmeskedik, nem egyéb szolgahadnál.

5. A magyar szabad nemzet, mivel olyan törvényeknek engedelmeskedik, melyeket királyával közösen maga alkotott magának s olyan királynak hódol, a ki azért áll a törvények fölött, hogy azoknak hű őre, gondos és szigorú végrehajtója lehessen.

6. *Az országos törvények foglalatját alkotmánynak nevezzük; a magyar nemzet tehát alkotmányos szabad nemzet s az is volt, mióta csak történetét ismerjük.*

II.

Mai alkotmányunk és az 1848-ik évi törvények.

1. Magyarország földén születtünk, élünk; a közös egy haza gyermekei, tehát testvérek vagyunk. Egyenlően szeretjük hazánkat, egyenlő buzgósággal munkálkodunk fölvirágoztatásán, s ha kell, egyenlő készséggel és lelkesedéssel áldozzuk érette életünket, vérünket: *egyenlők vagyunk tehát a törvények előtt is.*

2. Az életben van gazdag és szegény, úr és szolga, hatalmas és ügyefogyott, tudós és tudatlan; a törvény nem válogat, nem tesz különbséget közöttük: egyenlőképen terjeszti ki védelmét a haza minden fiára, a mint a nap mindnyájunkra egyaránt árasztja jótevő világosságát.

3. Minden polgár személye szabad, meggyőződése sérthetetlen; akaratja ellenére nincs kötve senkihez, nem szolgája senkinek.

4. Nyitva előtte az élet minden pályája: a törvény nem kérdi származását, rangját, vallását, nemzetiségét. Eljuthat a leg-

magasabb polczig: csak egyet követel meg, hogy becsületes ember és jó hazafi legyen.

5. A ki esze, keze munkájával, okos takarékossággal vagyont gyüjtött, arra fordíthatja, a mire jónak látja: földbirtokot szerezhet magának, házat építtethet s azt tetszése szerint eladhatja, örökbe szállíthatja.

6. Maga választja elöljáróságát a községben, a megyében, s része van az országos hatalomban is az által, hogy képviselőt választ az országgyülésre, a mely a polgárok összeségének nevében hoz törvényt s ellenőrzi a kormány intézkedéseit. A minisztérium felelősséggel tartozik az országgyülésnek; az országgyülés a nemzetet képviseli, a nemzetnek pedig minden polgár egyenlő jogú tagja.

7. De nemcsak jogaink egyenlők; azok kötelességeink és terheink is, melyekkel a hazának adózunk. S a mint polgári jogaitól nem lehet senkit sem megfosztani, a ki kötelességeit teljesíti: úgy a kötelességek teljesítése alól sincs fölmentve az, a ki jogokat gyakorol. Törvényeinknek egyenlő engedelmességgel, királyunknak egyenlő hódolattal tartozunk mindnyájan. A ki vét ellenök, egyenlő büntetéssel sujtja azt az igazság keze: nincs más-más törvény, más-más bíróság a szegény és gazdag, előkelő és alacsony sorsú számára.

8. Adónkat pénzben fizetjük a községnek, a megyének, az országnak; a szegény kevesebbet, a vagyonos többet, de fizet mindenki tehetsége arányában.

9. A haza védelmében is egyaránt osztozik mindaz, a kinek ép, erős teste a hadi szolgálatot megbírja; a törvény csak azt menti föl, a kinél a természet vagy az élet mostohasága parancsolja.

10. Ilyen törvények alatt élünk; ilyen a mi alkotmányunk ma. Ilyen volt-e mindig? s ha nem, mióta ilyen? — Most harminczkét éve, 1848-ban hozták apáink ama törvényeket, a melyek mai alkotmányunk gyönyörű épületének fundamentomát képezik. Ők mondották ki ama nagy esztendőben *a haza minden fiának, minden magyar polgárnak egyenlőségét a törvény előtt:* s eltörölték a nemesi kiváltságokat, felszabadították öröklött szolgaságából a jobbágy-

ságot. Ők alapították meg nálunk *a felelős, parlamenti kormányzatot:* így a képviselők választása által az egész nemzetnek befolyást nyitottak a törvényhozásra s a kormány ellenőrzésére. Ők vésték a törvény táblájára a *közteherviselést:* a katonai kötelezettség általánosságát s az egyenlő adózást minden polgár személye után, keresete és vagyona arányában.

11. Mi boldog utódok, a kik a nagyszerű örökséget élvezzük a nélkül, hogy annak kivívásában részt vettünk volna: kegyeletes szívvel őrizzük, ápoljuk ama nagy év emlékét s köteles hálával adózunk apáink érdemeinek, a kik oly sokat megtagadtak maguktól, hogy reánk annál többet hagyhassanak.

12. Hogy láthassuk, megbecsülhessük, miről mondottak le ők s mit szereztek meg nekünk: tekintsük át egy futó pillantással, milyenek voltak törvényeink, milyen volt alkotmányunk 1848. előtt.

III.

A magyar alkotmány 1848. előtt. Nemesi jogok, kiváltságok; a nem-nemesek helyzete; rendi országgyülések.

2. Szent István király idejétől fogva egészen 1848-ig két nagy osztályra választották szét törvényeink a nemzetet. Az egyik volt *a nemesi osztály;* a másik a *nem-nemeseket* foglalta magában. Amaz volt az uralkodó osztály, a hatalom s a jogok birtokosa; emez annak alárendeltje s a legsúlyosabb terhek hordozója. A nemesi osztály kiváltságaiban dúslakodókat ezrével is könnyen meg lehetett számlálni; míg a nem-nemesek helyzetében a nép milliói osztoztak.

2. A nemesi osztályban is fejlődött ugyan ki idők folytával némi rangkülönbség, az *egyháznagyok,* a *világi főurak vagy az ország bárói,* és a *köznemesség* külön-külön rendeket alkottak: de a törvény előtt azért minden nemes ember egyenlő volt. Személyükre nézve egyaránt szabadok voltak; szabadon szerezhettek bárminemű fekvő vagyont s annak örökbeszállítását csak a vérségi kapocs és a család kihalta esetében a korona öröklési joga korlátozta; országgyüléseinken ők alkották a törvényeket; ők hajtották azokat végre, a mennyiben országos hivatalokat csak ők viselhet-

tek; adót nem fizettek s mindeme jogok fejében csak egy kötelességgel tartoztak: a haza fegyveres védelmével. (Arany bulla, 1222; ősiségi törvény, 1351.)

3. A nem-nemeseket csak a nemességgel szemben lehet külön egy osztályba foglalni; egyébként maguk között két olyan csoportot alkottak, a melyeknek helyzetében alig találunk hasonlóságot. A nem-nemesek közé tartozott: a *városi polgárság* és a nemes urak jószágain élő, azoknak földét művelő *jobbágyság*.

4. A többnyire idegen eredetű, külföldről beköltözött városi lakosság eleinte nem bírt ugyan semmi politikai jogokkal; nem volt része az országos hatalomban akár a törvényhozásban való részvétel-, akár országos hivatalok viselése által: de azért kezdettől fogva megvolt személy- és birtokszerzési szabadsága, maga választotta saját városi tisztviselőit, bíráit s csekély királyi adón és hadjutalékon felül semmi terhek nem nehezedtek rá. Azonban munkájuk, szorgalmuk, tehetségük és fontosságuk folytán az idő egyre öregbítette jogaikat s a XV. század elejétől fogva a kir. városok polgárait már ott látjuk az ország rendei között: küldötteik együtt tanácskoznak a megyei köznemesség követeivel a törvényhozás asztalánál. (A városok jogainak szabályozása Zsigmond alatt 1405.)

5. A jobbágyság számra nézve az ország lakosságának legtekintélyesebb, helyzetére nézve legalárendeltebb részét képezte. A paraszt jobbágy a nemes földbirtokán élt, annak földét művelte s a termés tizedével az egyháznak, kilenczedével földesurának tartozott. Maga magának nem szerezhetett földbirtokot, s azért a kedvezményért, hogy másnak jószágán élhetett, másnak földét művelhette, a tizeden és kilenczeden felül még számos teherrel: füstpénzzel, robottal s egyéb személyes szolgálattal tartozott földesurának. Ha panasza volt, földesura ült felette törvényszéket, (úri székek); ha a megyéhez felebbezett, itt is csak nemes urak mértek számára igazságot. Földesura mindent tehetett vele, ellene; míg ő földesura ellen semmit. Egyetlen egy vigasztalása, utolsó keserves menedéke maradt: urát, a ki rosszúl bánt vele, otthagyhatta. Egy joga volt annyi teherrel, annyi zaklatással szemben: *a szabad költözködés*,

szolgahelyzetének váltogatása. De elveszti ezt is, midőn elkeseredésének és boszúságának véres kitörését, a paraszt lázadást, urai embertelen kegyetlenséggel leverik s megtorolják. (A jobbágyság örökös szolgasága, II. Ulászló törv. 1514.)

6. Kétszázötven éven át sinylett a jobbágyság, míg egy kegyes szívű, felvilágosodott gondolkodású uralkodó, Mária Terézia királynő meg nem kísérli rabsága láncainak feloldását. (Mária Terézia úrbéri szabályzata, 1766.) Fel nem oldhatta még azokat; de tágított rajtuk. Visszaadta nekik a költözés szabadságát, szabályozta terheiket, megnyitotta előttük a közélet némely pályáját s korlátozta a földesúr zsarnokságát a jobbágy személye fölött. A királynő intézkedése ellenére volt a nemességnek s midőn fia, II. József, a merész ujító, anyja nyomdokait követte, a nemesség ellene is szegűlt; de azért az idő nem ejtette el a két fenkölt gondolkodású uralkodó törekvéseit.

7. Nagyot változott a világ állása a múlt század vége felé. A földi dolgokat más szemmel kezdték nézni az emberek, mint annak előtte. Kitünő tudósok, írók szellemük egész erejével Európaszerte azon törekedtek, hogy az embereket felvilágosítsák, a népeket felszabadítsák. Eloszlatni a régi kor tévelygéseit, megszüntetni a múlt időknek ránkszállott igaztalanságait! A természet szent jogainál fogva — ezt hirdették — minden ember egyenlő, s nem egyezik meg az emberi méltósággal, hogy egyik osztály a másiknak, a jobbágyság a nemességnek szolgája, rabja legyen. Mint a közös hazának gyermekei, mint polgárok egyenlők vagyunk a törvény előtt is, egyenlők jogaink és kötelességeink, egyenlően szabadok vagyunk személyünkre és vagyonunkra nézve, s egyenlő részünk jut a hatalomból is úgy a törvényhozás mint a kormányzás terén. Ezen eszmék gyorsan terjedtek, hódítottak az érző szívekben és gondolkodó fejekben; de az uralkodó osztályok, a melyek a hatalom gyeplőit kezökben tartották, nem engedték azokat az életbe átültetni. Rettenetes összeütközés támadt ebből: a népek az erőszak útjára tereltetvén, fegyverrel vívták ki, s vérök hullatásával pecsételték meg kivívott szabadságukat. 1789-től, a nagy franczia forradalom kitörésétől 1848-ig Európa minden művelt nemzete

felszabadúlt; csak Törökországból s a muszka czár birodalmából hallatszott még az elnyomott nép rablánczainak csörömpölése.

8. A nagy európai események hatása alatt, bár későn, de azért nálunk is megkezdődött a mozgalom az elnyomott osztályok felszabadítására. Nem a csatatéren, országgyüléseinken folyt a küzdelem. Az országgyüléseken a nemesség hozott törvényt az egész nemzetnek: nem kisebb dolog forgott szóban, mint az, hogy a nemesség tagadja meg egész múltját, mondjon le csaknem ezer éves jogairól, kiváltságairól, s a megsemmisítés ítéletét maga idézze önön fejére. Nehéz az önmegtagadás munkája; de a ki egy magasabb czél kedvéért nem retten vissza az áldozattól, dicsőséges cselekedetet végez. A magyar nemesség megtette; hosszú tusakodás, makacs védekezés után, de önként a rendes törvény útján tette meg azt. Örök dicsősége a magyarnak, hogy a mit az elnyomott osztályok Európa más országaiban a fegyverek erőszakos hatalmával vívtak ki maguknak, azzal nálunk a szó, a meggyőződés, az eszmék tusája után a törvény békés betűi ajándékozták meg őket. E dicsőség oroszlánrésze a nemesség azon kitünő fiait illeti meg, a kik önzetlenségükben habozás nélkül áldozták fel a múlt kiváltságait, a szabad jövőért. *Deák Ferencz, Széchenyi István gróf, Eötvös József báró, Kossuth Lajos* voltak a haladás eszméjének zászlóvivői és vezérei az országgyülési ellenzék ama kis seregében, mely fölé tehetségeik emelték, de a melyet sem nagylelkű önzetlenségben, sem kitartó lelkesedésben felül nem múlhattak. A magyar nemzet megváltásának műve, az 1848-iki törvények meghozása az ő nevükhöz van kötve. Nagy az ő dicsőségük, leróhatatlan a nemzet hálája irányukban; de nem osztatlan. Osztályosuk az egész nemzet, mely támogatta őket, s a király, ki megértve a nemzet s a kor követelését a törvények szentesítésével járult a munka teljességéhez.

9. Igy történt, hogy 1825. óta több mint húsz éves küzdelem után az 1848-ki pozsonyi országgyülés megalkotta a parlamenti felelős kormányzatról, a közteherviselésről s a jobbágyok felszabadításáról szóló törvényeket és azokat felküldte Bécsbe V. Ferdinánd király elé szentesítés végett.

IV.

Az 1848-ki törvények szentesítése és kihirdetése a pozsonyi országgyülésen április 11-én.

A király a királynéval, Ferencz Károly és Ferencz József főherczegek kíséretében április 10-én érkezett le Bécsből az országgyülés székhelyére, Pozsonyba. Azon körülmény, hogy a király személyesen jött le a törvények szokásos szentesítésére, megszilárdította a nemzet bizalmát az uralkodóház őszinte jóakaratában s a rendek nagy örvendezéssel látták, és a jövőre nézve is biztató, megnyugtató jelnek tekintették, hogy a királyi szék jövendő örökösei is személyes megjelenésükkel emelték az ünnep fényét és fontosságát.

Midőn ő felségeik fényes országos küldöttség által üdvözöltettek, a király magyarúl ekép válaszolt: «Örömmel jöttem hozzátok, mert kedves magyar népemet most is olyannak találom, mint mindenkor tapasztaltam.» Ferencz Károly főherczeg szintén magyar válasza ekép hangzott: «Úgy tartom, hogy minden, mit e nemeslelkű nemzet és ennek nemzetisége dicső felvirágoztatására csak óhajtani lehetett, azon törvényekben, melyeknek szentesítési ünnepében részt venni különös nyereségemnek tartom, bőven föllelhető. Senki a magyar névnek dicsőségét nálam jobban nem kívánja.»

Április 11-én Pozsony fényben és örömben úszott. A király a nádor főherczegtől s a miniszterektől körülvéve, d. e. 10 órakor a primási palota termébe lépvén, a lelkesedés zajos kitöréseivel üdvözöltetett. A királyné a két főherczeg kíséretében a karzaton jelent meg. A király az általa szentesített törvényczikkeket a nádornak átadta s a legmélyebb és ünnepiesebb csend közepette így szólott: *„Hív magyar nemzetemnek szivemből óhajtom boldogságát, mert abban találom föl a magamét is. A mit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel által is adom a nemzetnek, úgy, mint a kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását és boldogságát.“*

S a nemzet milliói, a kik az imént még szolgaságuk zsellérhajlékában hajtották szomorú nyugalomra fejüket: e napon mint az alkotmányos Magyarország szabad polgárai ébredtek a réginél derültebb és fényesebb jövendővel kecsegtető új életre.

Az ünnepi olvasmány tárgyalása.

A tanító az egész olvasmányt előadja érthetően, kellő hangsúlyozással eleitől végig, minden egyes fejezetnél hosszabb szünetet tartva, hogy így a növendékek már az első hallás után is megjegyezhessék az olvasmány lényeges részeit. Miután az egész olvasmányt elmondotta egyszer a tanító, akkor újra kezdi annak szakaszonként való előadását és tárgyalását.

A) Az 1-ső szakasz előadása után a tanító a következő kiegészítő kérdéseket intézi a növendékekhez: Mi szerint szeret minden egyes ember cselekedni? Mi bomlanék föl csakhamar, ha minden egyes ember azt tehetné, a mi neki tetszik?

A második szakasz előadása után pedig a következő kérdéseket állítja fel a tanító: Mire van az embereknek szükségük, hogy a jórend és a békesség föl ne bomoljék közöttük?

Mit kell ezért tenni a feljebb valóságnak? Ki tesz rendet, ki szolgáltat igazságot a családban? Ki szolgáltat igazságot a községben? Hol van a megyei feljebbvalóság székhelye? Ki kormányozza az országot a király nevében? Mit hozhatnak a jó feljebbvalók az alattvalókra hatalmuknál fogva? Mikor élhet vissza a felső hatóság hatalmával? Mire vetemedhetnék a feljebbvaló, ha saját tetszése szerint használhatná a hatalmat?

(A *hatalmas* fogalmának magyarázata: Kié ez az egész világ? Ki teheti a világgal azt, a mit akar? Ki tehet mindent, a mit akar? Miért nevezzük tehát az Istent mindenhatónak? Mindenható-e az, a ki nem teheti azt, a mit akar? Milyen ember az, aki sokat megtehet abból, a mit akar? Tehet-e sokat a szolga? Mit tehet csak a szolga? Tehet-e sokat a király? Melyik tehát a hatalmasabb? A ki mindent megtehet, a mit csak akar, az a mindenható. A ki sokat megtehet abból, a mit akar, az hatalmas. Miért mondjuk, hogy a feljebb valóság hatalmas? Melyik a leghatalmasabb feljebbvalóság az országban?)

A harmadik és negyedik szakaszt egymásután mondja el a tanító s a következő kérdéseket intézheti: Jó volna-e, ha a feljebbvalóság mindazt meg tehetné, a mit csak akarhat? Kik állapítják meg, hogy mit tehet a felsőbb hatóság és hogy mit szabad minden egyes embernek tennie, s mit nem? Mihez van minden embernek joga? Van e ahhoz joga a mit tennie nem szabad? Van-e ahhoz joga a feljebbvalóságnak, a mit tennie nem szabad? Miben áll minden embernek a kötelessége? Mit nem teljesít az, a ki nem teszi meg, a mit meg kellene tennie? Miben van az felsorolva, hogy miben áll a feljebbvalóságnak és az alattvalóknak a joguk és a kötelességük? Ki hajtja végre a törvényeket? Mit szabad csak a feljebbvalóságnak is tennie? Mit nem szabad elkövetnie? Milyen uralkodó az, a ki törvények nélkül uralkodik? Milyen az a nép, mely fölött zsarnok uralkodik?

Az ötödik és hatodik szakasz elmondása után a tanító a következő kérdéseket teheti: Miért nevezhetjük a magyar nemzetet szabad nemzetnek? Milyen királynak hódol a magyar? Milyen törvények foglalatját nevezzük alkotmánynak? Miért nevezzük a magyar nemzetet alkotmányos szabad nemzetnek? Mik szerint kormányozzák az alkotmányos szabad nemzeteket?

A törvény fogalmának tisztázása: Ki adta a tiz parancsolatot? Miért nevezzük a tíz parancsolatot Isten törvényének? Mit követ az el, a ki a tízparancsolatot nem tartja meg? Mit tesz azzal az Isten, a ki az ő parancsolatjait megszegi? Kik parancsolnak az egész országban? Minek nevezzük azon parancsolatok összegét, a melyet az országban mindenkinek meg kell tartania? Kik hozzák az országos törvényeket? Hol alkotják az országos törvényeket? Ki szentesíti az országos törvényeket? Mit követ el az, a ki az országos törvényekben foglalt parancsolatokat megszegi? Ki vigyáz arra, hogy az országos törvényeket mindenki megtartsa? Régenten az olyan emberek feje fölött, a kik az országos törvényekben levő parancsolatot meg nem tartották, annak jeléül, hogy bűnhődniök kell, a felsőhatóság, a feljebbvalóság egy pálczát tört ketté és ez azt jelentette, hogy a ki az országos parancsolatoknak nem engedelmeskedik, azt az országos felső hatóság hatalmánál fogva *megtörheti*: megbüntetheti és életétől is megfoszthatja. Ezért az olyan parancsolatot, melyet mindenkinek teljesítenie kell, az egész országban, *törvénynek* nevezték.

Az első fejezet előadása után a tanító a következő kérdések által foglaltatja össze annak lényegét:

Minek nevezzük az oly szabályokat, a melyekben az ország lakosai közmegegyezéssel megállapitják, hogy mit szabad tennünk és mit kell teljesitenünk? Minek nevezzük az országos törvények foglalatját? Milyen törvények szerint uralkodik a magyar király? Milyen nemzet tehát a magyar nemzet?

Megjegyzendő, hogy az ünnepies oktatást egy pár előkészitő órának kell megelőznie s ez esetben a tanító az ünnep alkalmával a szakaszonként való kikérdezést s a fogalom tisztázást megrövidithetí sőt el is hagyhatja; de e fejezeteket összefoglaltató utolsó kérdéseket nem szabad az ünnepi ohtatáskor sem elhagynia.

B) A második fejezet egyes szakaszai után a következő kérdéscsoportok járulhatnak:

1, 2) Kik tartoznak a magyar haza gyermekei közé? Miknek tekinthetjük hazánk gyermekeit? Milyenek vagyunk mind az Isten és a haza törvényei előtt? Van-e a törvény előtt személyválogatás?

3, 4, 5) Miben áll a magyar polgár személyének szabadsága? Mikor nem volna szabad a polgár személye? Mit választhatunk mi szabadon? Mi kivántatik ahhoz, hogy a szabad polgár a legmagasabb polczokra is fölemelkedhessék?

6, 7, 8, 9) Csak a személye szabad-e a magyar polgárnak? Mit tehetünk vagyonunkkal? Mit választhat magának a magyar állam polgára? Csak a községi feljebbvalónak megválasztásához járul-e a magyar állam polgára? Hogyan vehet részt a haza minden szabad polgára a törvényhozásban? Kit küldött el a mi választó kerületünk polgársága maga helyett törvényt hozni? Hol hozzák az országos törvényeket? Mi képviseli az egész alkotmányos magyar nemzetet? Kinek tartozik a király

nevében kormányzó minisztérium felelősséggel? Csak jogainkra nézve vagyunk-e egyenlők avagy kötelességeinkre nézve is? Minek tartozik minden polgár engedelmeskedni? Kinek hódolunk mindnyájan? Ki a legelső magyar ember? Milyen a király személye? Van-e személyválogatás a király előtt? Van-e személyválogatás a király nevében ítélő bíróság előtt? Milyenek vagyunk a törvényszék előtt? Kinek kell az ország költségeihez járulni? Kinek kell a legtöbb országos adót fizetnie? Ki köteles a hazát védelmezni? Kiket ment fel a törvény az ország védelmezésének kötelessége alól?

10, 11, 12) Mikor hozták a magyar nemzet mai alkotmányának alaptörvényeit? Mivel tartozunk ezért a haza azon fiainak, kik ezen törvényeket alkották?

(A *közteherviselés* fogalmának magyarázata: Ki fizeti a honvédőket? Ki ruházza őket? Ki szerzi be a fegyvereket? Ki építteti a várakat? Ki tartja jó karban az országútakat? Ki építtette a vasútak nagyobb részét? Ki fizeti a törvényhozás költségeit? Ki fődözi a királyi udvartartás költségeit? Ki fizeti a külföldi udvaroknál levő követségeinket? Ki tartja fen a törvényszékeket? Ki gondoskodik a vakok és siket-némák neveltetéséről? Ki fizeti az állami iskolák tanítóit? Ki tartja fen az országos kórházakat? stb — Honnan kerül az ország jövödelme? Csak a gazdagabbak fizetnek-e országos adót? Van-e olyan polgár, a kinek ne kellene adót fizetnie? Kik járulnak az ország terhének fedezéséhez? Miért mondhatjuk, hogy közteherviselés van államunkban?)

A második fejezet előadása után az ünnepi oktatás alkalmával sem mellőzhetők a következő összefoglaló kérdések?

Mit mondott ki az 1848-diki törvényhozás a haza gyermekeinek személyére nézve? Mióta van hazánkban a felelős parlamenti kormányzás törvény által kimondva és elrendelve? Melyik törvény mondta ki hazánkban első ízben a közteherviselést? Melyik törvény képezi tehát mai alkotmányunk alapját? Miker szentesittetett ezen törvény.

C) Az olvasmány harmadik fejezete az ünnepet előkészítő órákban tüzetesebben tárgyalandó s ez annyival is inkább lehetséges, mivel a népiskola felső 5 és 6-dik osztályainak és az ismétlőknek csak vissza kell idézni a történelemből és az alkotmánytanból azt a mit az évfolyamokban tanultak. Az ünnepélyes oktatás alkalmával a harmadik fejezetnek előadása után a következő kérdések teendők?

Milyen volt az 1848-dik év előtt a magyar országgyülés? Miért nevezhetjük az 1848-diki országgyüléseket rendi országgyüléseknek? Hány nagy osztályra választotta szét a törvény a nemzetet 1848 előtt? Melyik volt a kiváltságos, jogokkal bíró szabad osztály? Miféle rang külömbség támadt a nemesség között? Melyik törvény szabta meg a nemesek jogait és kötelességét? Miben állott a nemesség egyedüli kötelessége? Mely két főosztály támadt a nemnemesek között? Miben állott a városi polgárság joga és kötelessége? Mikor kezdett a polgárság is részt venni a törvényhozásban? Kikből állott a lakosság legnagyobb része 1848 előtt? Miben állott a jobbágyság kötelessége? Miben állott II-dik Ulászlóig a jobbágyság egyedüli joga? Ki adta vissza nekik ismét ezen jogot? Ki akart a jobbágyság sorsán nagyobb mértékben javítani? Miért nem sikerült ez neki?

Mióta kezdődött Európa népeinek felszabadítása? Melyik országban maradt a nép 1848 után is szolgaságban? Mikor kezdett hazánkban a jobbágyság felszabadítása és az új alkotmány létrehozása czéljából erősebb mozgalom megindulni? Kik voltak e mozgalom vezetői? Miben áll a magyar nemesség örök dicsősége? Melyik magyar király szentesítette az 1848-diki törvényeket? Mikor halt meg V-dik Ferdinánd felséges királyunk?

D) Az olvasmány IV-dik fejezetét a tanító fellelkesült hangon adja elő, kérdéseket utána ne is tegyen, hanem szavaltasson el egy alkalomszerű költeményt és erre énekeltesse el a nemzeti hymnusok egyikének nehány szakaszát s fejezze be az ünnepet.

A NÉPISKOLAI FÖLDRAJZI OKTATÁSRÓL.

(Első közlemény.)

I.

A tanterv és az abban kijelelt oktatási czélok.

A minisztérium által kiadott népiskolai tanterv a *földrajzból* következőleg szabja ki a tananyagot az első 4 évfolyam számára:

«Az iskolai első és második évben a beszéd- és értelemgyakorlatokban a gyermekek a hely- és földrajzi tájékozást, tanulják. A tanítás menete a következő: A helyrajzi tájékozás mellett lerajzolja a tanító az iskola udvarát, a helységet és környékét. A lakóhely e képén épen úgy tájékoztatja tanítványait mint tájékoztatta annak természeti fekvésén. Az iskolai harmadik évben a lakóhely rajzáról rávezettetnek a növendékek a földabrosz ismeretére, különösen saját lakóhelye vidékén megtanítja a tanító a földabroszon a síkok, dombok, hegyek, völgyek, folyók, tavak stb. rajzait s ezeken a lakóhely környékének a képét. A lakóhelynek és legközelebbi környékének természeti képét megeleveníti a tanító az azon szemlélhető falvakkal, városokkal, lakóik sajátságaival, a vidéken előjövő (élő) nevezetesebb állatokkal, növényekkel, feltünőbb föld- vagy kőzet-nemek ismertetésével. A negyedik évfolyamban a tanító saját vidékének és megyéjének fenjelelt módon való ismertetése után lehetőleg összevonván a képet, utaztatási modorban terjeszkedik ki a haza különböző vidékeinek ismertetésére, míg végre az egész magyar birodalomnak tájékozás utján általános vonásokban természeti képét meg nem ismerteti annyira, hogy akár lakóhelyéről, akár a haza bármely pontjáról indíttassék el a tanuló, földabroszon, vagy képzeletben, minden képen és minden irányban tudja magát, tájékozni. Ugyanezen mód szerint, de még általánosabb vonalakban megismerteti velök a magyar birodalommal határos országokat, s ez országok szomszédait mindaddig, míg Európa legáltalánosabb képét nem ismerik. E képet még általánosabb vagy is lehető legnagyobb körvonalokban kiegészíti a föld öt részének, a száraznak és tengereknek vázlatosan ismertetett képével s végre ugyanezeket megmutatja a földgömbön is, hogy a gyermekeknek a földrajzi tanítás ezen fokán már általános ugyan, de egész képzetük legyen a földről.»

A tantervnek ezen idézett részleteiből nemcsak azon czél tünik ki világosan, a melyet a földrajzi oktatás körében a népiskola első négy osztályában szem előtt kell tartanunk; hanem azon mód is, melyet a földrajzi ismeretek közlése alkalmával követnünk kell, ha sikert és helyes eredményt akarunk elérni.

Nagysúlyt fektet a minisztérium által kiadott tanterv arra, hogy a népiskola növendékeivel első sorban saját szülőhelyüket, azután vidéküket s az országot s végre az egész földet megismerjék s igy megszünjenek e földön, saját országukban, vidékükön és szülőföldükön idegenek lenni.

Minél több földrajzi ismerettel bir az egyén, annál inkább alkalmassá válik arra, hogy később az életben hasznavehető tagjává legyen a társadalomnak és az államnak, ha t. i. a földrajzi ismeretek helyesen s válogatva nyujtattak neki. — Tantervünk a tananyag kijelölésénél eléggé feltünőleg kiemeli, hogy a népiskolának első sorban a növendékekhez legközelebb álló földrajzi területekkel kell és pedig a legrészletesebben foglalkoznia s igen helyesen, mivel a leendő polgárnak első sorban saját vidékén, saját hazájában kell otthonosnak lennie.

Méltán elitélhetjük tehát iskoláinkban az oly földrajzi oktatást, mely a növendékekkel tüzetesebben megismerteti a svájczi vagy a tiroli hegységeket, mint a Kárpátokat, mely teljes részletességgel szól Spanyolországról vagy Francziaországról, de egy-két szóval túlesik Szerbiának, Romániának és Bolgárországnak ismertetésén. Minél közelebb áll valamely földrajzi terület hozzánk, minél nagyobb mértékben összefügg valamely területnek érdeke a mi hazánk érdekeivel, annál részletesebben kell azt még népiskoláinkban is tárgyalnunk. Azon mód is, melyet a földrajzi ismeretek közlésénél követnünk kell, arra utal, hogy a mi közvetlen közelünkben van, azt részletesebben ismertessük, a mi távolabb esik tőlünk, általánosabban; ezt tantervünk is kétségbe vonhatlanul megköveteli.

A földrajzi oktatásnak azonban nemcsak a hasznossági czélt, hanem az alaki czélt is szem előtt kell tartania. Az alaki czél pedig megköveteli, hogy az oktatás által a növendékek összes szellemi tehetségeit ébreszszük fel és fejtsük ki. A lélek működésének megindítása kétségtelenül a szemlélet utján szerzett benyomásokból eredő képzetek által eszközölhető. Ha tehát azt akarjuk, hogy a földrajzi oktatás az alaki czélnak is megfeleljen, nem kezdhetjük feladatunk megoldását mással, mint azzal, hogy az első évfolyamban a beszéd- és értelem-gyakorlatok alkalmával a közvetlen körülöttünk létező földrajzi területet megszemléltetve, a gyermek lelkében minél több, minél világosabb földrajzi képzetet keletkeztessünk, azokat a földrajzi fogalmak magaslatára emelni törekedjünk, s így az értelmet fokozzuk. Az értelem fokozása a földrajzi oktatás minden stádiumában szem előtt tartandó.

Ugyancsak az alaki czél és az értelem fejlesztése czéljából figyelnünk kell a földrajzi oktatás körében arra is, hogy az emlékező tehetség, itélő tehetség s a képzelő tehetség folytonosan gyakoroltassanak. Az emlékező tehetség támogatása és fejlesztése követeli meg, hogy a mit a növendék az első osztályban tanult, a másodikban felhasználja, hogy a két első évben szerzett földrajzi ismeretek a későbbi évfolyamokban előforduljanak, rendszeresíttessenek, bővíttessenek és hogy a természetes ismétlés minden lépten-nyomon előforduljon.

Az itélő tehetség és a képzelő tehetség fejlesztését eszközli azon eljárás, melyet a tanterv elénk szab, s a mely a térkép-rajzolás és olvasás s az utaztató módszer alkalmazásában áll. Egyébként nemcsak az értelem világát, hanem az érzelmeket is fejlesztheti a földrajzi oktatás által. Az által, hogy a növendéket saját helysége határának és vidékének

tüzetes megszemlélésére, megfigyelésére szoktatjuk s észre vetetjük vele a szépet, a nagyszerűt saját szülőföldjén, nemcsak képzeteket, hanem érzelmeket is keltünk a gyermeki lélekben. Ha élénken és híven leírjuk, ha képekben bemutatjuk a növendékek előtt hazánk szebb pontjait: nemcsak szépészeti érzelmek fakadnak a gyenge lélekben, hanem föl-ébreszthető abban a haza szent szeretete is.

Nagy feladatot kell a földrajzi oktatás által megoldanunk! Ki kell írtanunk közép- és felső köreinkből azon természetellenes vágyat, mely őket a külföldi szép vidékek megtekintésére készti s elvonja őket saját hazájuk szépségeinek megismerésétől. Hány ember van hazánkban, ki Svájczot már több ízben is látta; de nem vágyódik a magas Tátra vidékére, nem Marmarosba, nem a gyönyörű Erdélybe. Hányan barangolták már be fél Európát, de hazájukból alig ismernek mást, mint azon vasúti állomások házait, a melyeknél külföldre utaztukban néhány perczig időzni voltak kénytelenek. Ennek elhibázott földrajzi oktatásunkon kívül az idegen országbeli nevelők és nevelőnők az okozói. — Földrajzaink, legalább a régebbiek, rendesen többet nyujtottak a nagy német birodalom egy-egy kis tartománykájáról, mint hazánkról; a tanító is többet járt Szász-Weimarban, mint a Balaton mentén, s így többet is, érdekesebbet is tudott arról beszélni, mint erről: csoda-e tehát, ha az ily körülmények mellett a külföld megismerésére többet adott közönségünk, mint saját hazájának ismeretére?

Ehhez járul és járult még az is, hogy a magyar és német képes lapok egyiránt keveset foglalkoznak hazánk ismertetésével. S ezt, kivált a magyar lapoktól, nevelési szempontból is, méltán zokon vehetjük. Bizony helyesebb úton jártak képes lapjaink akkor, a midőn 10 magyar tárgyu kép után adtak egy-egy idegen tárgyu képet mint ma, a midőn majdnem megfordított arányban mintegy szántszándékkal azon dolgoznak, hogy a külföld iránt jobban érdeklődjünk, mint saját hazánk iránt!

II.

A földrajzi oktatás módszerének rövid ismertetése s a mult századbeli nézetekkel való összehasonlítása.

A minisztérium által kiadott tanterv a népiskolai földrajzi oktatás módszeréül az indukcziót, a szinthetikai menetet ajánlja s e tekintetben is megegyezik a módszertan jelen álláspontjával. Sajátságos dolog, hogy ezen menetet és módszert már a mult században elterjedt s a normális iskolákban kötelezőleg előirt földrajzi tankönyvek is helyeselik s a tanítókat ezen módszer alkalmazására utasítják; de azért maguk e tankönyvek még az analitikai tanmenetnek feleltek meg s egészen 1830-ig egyetlen egy magyar nyomtatott földrajzunk sem volt, mely a lakóhely nyujtotta szemléletből kiinduló földrajzi oktatásra kellő utmutatást adott volna. Pedig miként az „*Anleitung zur Erdbeschreibung zum Gebrauche der Normal- und Hauptschulen, 1792*“ czímű munkából vett következő pontok világosan mutatják, a földrajzi oktatás módszerével már akkor is oly tisztában voltak, hogy ma is haszonnal olvashatjuk az akkori elméletet:

1. «Közelebbről haladjunk a távolabbira» — mondja az említett könyvben foglalt utasítás — «ezen minden egyes tanitóra nézve fontos

szabály a földrajzi oktatás körében is érvényesítendő. Csak is akkor lehet a növendékben képzetet, fogalmat soha nem látott városokról, vidékekről keletkeztetnünk, ha előbb a szemlélet utján megismertetjük vele a saját helységének határában létező hegyeket, völgyeket, folyókat s a környéken levő megszemlélhető helységeket, falut, várost stb. 2. A földrajzi oktatásnak tehát azon helység, azon vidék ismertetésével kell megkezdődnie, a melyben a tanuló lakik, a melyet naponként megszemlélhet. A növendékek figyelmét először is ezeken kell gyakorolnunk és azt nemcsak azon tárgyakra kell irányoznunk, a melyek magukban is nevezetesek és jelentékenyek, hanem az olyanokra is ki kell terjeszkednünk, a melyek később a földrajzi oktatás folyamában a meg nem szemlélhető, távoleső földrajzi elemek megismertetése, felfogatása alkalmával jó szolgálatokat tehetnek, a midőn is a képzelőtehetség segítségével, a meglevő képzetekből új más képzeteket kell alkottatnunk. Ezen földrajzi oktatás térkép és tervrajz nélkül is eszközölhető. — 3. Ha azonban a tanító már odáig haladt növendékeivel, hogy megértetheti, felfogathatja velük, hogy valamely nagy terület, egy város határostól, vidékestől a rétekkel, mezőkkel, hegyekkel, patakokkal folyókkal egyetemben egy kis képen is ábrázolható, kisebbített arányokban lerajzolható: akkor már térképet, helyrajzot is lehet és kell alkalmaznia. Hogy pedig ezt elérhesse, első sorban pontos tervrajzot kell azon iskola-teremről keszítenie, a melyben oktat. Az elkészített tervrajzon a kisebbített mértéket is fel kell tüntetnünk. Az iskola tervén, a falak hosszúságán kívül legyenek feltüntetve az ablakok, ajtó, a kályha s az asztalok helyei a kisebbített mértéknek pontosan megfelelő arányokban. Azután mutassa be a tanító ezen képet a növendékeknek a következőleg: Ez az iskola-szoba kisebbített képe. Azután fektesse a képet az asztalra épen úgy, hogy a képen látszó ablakhelyek épen azon falnak megfelelőleg álljanak, a melybe az ablakok bevágattak. Azután fogassa fel a tanító, hogy az egyes szélső vonalok az iskola falait jelentik a képen s a vastagabb részek a falat jelző vonalokon vagy az ajtót vagy az ablakokat ábrázolják. Kerestesse fel azután a képen a gyermekekkel az egyes ablakokat, a tanító asztalát, a kályha helyét stb. — Miután ebbe begyakorolta őket, vegye elő a nagy mértéket és méresse meg azzal a falak hosszát stb. azután mutassa meg nekik, hogy a vonalakat is meg lehet mérni nem a nagy mértékkel, hanem a nagy mértéknek valamely kisebb részével és tüntesse fel a gyermekek előtt, hogy a hány öl hosszu a fal annyi hüvelyk hossza van a falat ábrázoló vonalnak. Igy fogassa fel a gyermekekkel a kisebbített mértéket s az azzal való élést gyakorolja is be. — 4. Ha van a helységnek helyrajza, akkor az iskola tervrajza után előveheti a tanító ennek a tüzetes ismertetését, nagyobb városoknál ajánlatosabb a város tervrajzának csak egy részét fölvenni. E tervrajzon kerestesse fel a tanító a növendékek által ismeretes utczákat, térségeket, kapukat, nyilvános és nagyobb magánépületeket s fogassa fel velük, hogy nagyobb területek lerajzolásánál nem lehet minden kicsiséget megjelölni. E czélból kerestesse fel a képen az iskola-utczáját, abban az iskola helyét s mutassa meg, hogy ott nem található fel az iskola-szoba külön területe, annál kevésbé az ablakok és a kályha helye. Igy vezesse a gyermekeket arra, hogy minél nagyobb területet rajzol le valaki annál kisebbre szorítja az egyes házak, utczák, területek helyét s igy, ha valaki azon egész vidéket leakarja rajzolni, a melyet a magas hegy tete-

jéről belát, még a helység is csak oly kicsi lesz, hogy annak utczáit sem lehet bele rajzolni a helységet jelelő térségbe. 5. A gyermekek már az iskola tervrajzánál megtanulhatják, hogy mihelyt a tervrajzot megfordítva tesszük az asztalra a rajzon feltüntetett falak nem felelnek meg a valóságban létező falak fekvésének s figyelmezteti őket arra, hogy a tervrajzokat, helyrajzokat, térképeket soha sem fektethetjük a mint akarjuk, hogy e képeknél is vigyáznunk kell arra, hogy megfordítva ne akaszszuk fel őket. — S mivel a tervrajzoknak fejük-lábuk nincs, azért úgy kell azokat fölakasztanunk, hogy mindig az az oldaluk essék a szemlélő jobb keze felől, a mely a valóságban levő területnek a napkeleti oldalát képezi stb».

Nem sorolhatom itt elő a nevezett munka 21 pontban kifejtett módszertani utasítását teljesen; ezen idézett 5 pontot is elégségesnek tartom arra, hogy kitünjék miszerint a normális iskoláinkhoz kapcsolt tanítóképző intézetekből kikerült tanítók már a mult században is helyes ismerettel birhattak a földrajzi oktatás módszeréről, s hogy a mit akkor utasításképen adtak a tanítóknak, az a jelenleg érvényben levő tanterv keresztülvitelénél ma is értékesíthető.

A szinthetikai tanmenettel kapcsolatban alkalmaztatja jelenlegi tantervünk a földrajzi oktatásnál a csoportosítás elvét is. Világosan kimondja, hogy a földrajzi területek ismertetésével az illető területek eleven képét kell nyujtanunk. Nemcsak a helységek és lakosaik ismeretét, nemcsak a sikok, dombok, tavak, hegyek, völgyek stb. rajzait kell nyujtanunk; hanem egyúttal meg kell ismertetnünk a növendékekkel a terület természeti viszonyait is. Sőt a tantervnek itt nem idézett egyik szakasza odautasítja a tanítót, hogy mindaddig, míg a történelem önálló tantárgyként nem lép fel, a földrajzi oktatással kell azt összekapcsolnunk. A földrajznak ily módon való tárgyalását a népiskolában a legjelesebb szakférfiak ajánlják s mi magyarok büszkék lehetünk arra, hogy a mit e tekintetben e században, mint ujat hangoztattak és alkalmaztak, azt magyar földrajzi iróink némelyike már a mult században tényleg követte is. Bertalanffy Pálnak 1757-ben megjelent „*Világnak kétrendbeli rövid ismerete*“ czímű műve már alkalmazza a csoportosítás azon módját, melyet a jelenlegi módszertanok ajánlanak.

Nem érdektelen az sem, a mi az Urményi és Tresánszky által 1777-ben készített «Ratio Educationis» 124. §-ban a földrajzi oktatásra nézve foglaltatik. Nevezett tanítási rendszerben a következőket olvashatjuk: «Ezután elő kell venni azon kerület térképét, a melyben az illető iskola létezik s annak nevezetességeit kell megismertetni. Az iskolát a világ mindnégy tája szerint környező helységeknek megismertetése után át kell térni a szomszéd kerületre s annak megismertetésében hasonló módon kell eljárni; ezáltal a növendékek tiszta fogalmat nyernek az egyes helységekről, azoknak fekvéséről és viszonylagos távolságáról annyira, hogy azokat maguk is feltudnák keresni, fekvésüknek meghatározása után.

Ezen földrajzi utazásnál, mindenek előtt a következő főtárgyakat kell megjegyeznünk: 1. A *tavakat*, azoknak nagyságát, benne élő vízi állatokat s hogy azok mennyiben hasznosak avagy károsak. 2. A *folyókat*, hol erednek, mely országokon folynak keresztül, milyen a medrük, gazdagok-e halakban, nincsen-e bennök aranypor. 3. A *hegyeket*, rétegeik

miféle kövekből állanak, van-e bennök ércz vagy egyéb értékes ásvány, alkasmasak-e a földmívelésre, a bortermelésre, baromtenyésztésre vagy vadászatra. 4. *Minden egyes városnál* megjegyzendő, valjon szabad királyi város-e, bányaváros-e, mekkorra kiterjedése, milyen fekvése, melyek az ebből folyó előnyök avagy hátrányok, milyen a lakosság, annak foglalkozás-módja, szokása, nyelve, melyek a város történeti nevezetességei s mi az, a mi benne megjegyzésre méltó.

5. A *váraknál* meg kell jegyeznünk, hogy királyiak-e azok vagy pedig magán birtokot képeznek s kik a birtokosok, miféle események emléke fűződik hozzájok, mily állapotban van a vár környékén a földmivelés s a baromtenyésztés?

6. A *mezővárosoknál* ugyanazokra kell figyelemmel lennünk, a miket a városoknál megjelöltünk.

7. A *megyék* vagy *kerületek* leírásánál ügyelni kell azoknak falvak, városok, várak, kastélyok, urodalmak és egyházi községek szerint való felosztására.

8. Különösen figyelembe kell vennünk a *földtalaj* minőségét természeti szempontból, nevezetesen, hogy hegyes-e, sík-e, termékeny-e avagy terméketlen. Meg kell ismerkednünk azzal, hogy milyen a földmüvelés: mely gabonanemek díszlenek ott a legjobban, terem-e len, kender, dohány, komló vagy szőlő? Mily állapotban van a baromtenyésztés, tenyésztetnek-e lovak, szarvasmarhák, juhok, szárnyasállatok, van-e sok vad, miféle halfajok honosak a vizekben stb.

9. Gondot kell fordítanunk arra is, hogy a növendékek megismerjék az egyes vidékek iparát s azt, hogy valjon az ipartermékek a vidéken használtatnak-e fel avagy kereskedésbe is kerül azokból valami. Az ifjuságnak, ily földrajzi oktatása által, meg kell szoknia a tárgyak fölött való önálló gondolkozást, meg lehet ismernie a különféle életpályákat s azoknak egymáshoz való viszonyát, oly ismereteket lehet szereznie, melyek nemcsak a családnak, hanem a közjónak is előnyére válhatnak.» —

A földrajzi oktatásra vonatkozó ezen utasítás a gramatikai alsó osztályokra vonatkozik ugyan,— de meg van s meg volt már ezelőtt száz évvel a magyar iskolák számára, magyar szakférfiak által készített iskolai tantervezetben.

Rendkívül érdekes az is, hogy miként írja le 1824-ben *Böszörményi Pál*, (Schlez után szabadon) fordított „*A közép számára készült kézi könyvben*“ a földrajzi oktatás módszerét. A mű második részének 20-dik szakaszában a következő részlet áll.

«Békési és Tamás világi dolgokra tanítják gyermekeiket. Békési tanácsára némely országoknak a fekvését lerajzolta Tamás nagy papirosra. A formáját Békési készítette, minthogy igen jól tudott rajzolni, még pedig egy kevéssé nagyobbra, mint rendszerint szokás, maga festette külömbféle vékony festékkel; a nyomtatott rajzolatból *mind keresztül vonta azon neveket*, melyek paraszt embernek szükségtelenek. Tamás szép betükkel beleirta azoknak a helyeknek neveit, a melyeket prédikátora szükségeseknek ítélt; és nem sokára öt rajzolatot készített. Az elsőn volt az egész *föld*, a másodikon *Európa* magában, a harmadikon *Magyarország*, a negyediken az a *vármegye*, melyben Szőlőske fekszik. Ezen kívül az uraság házánál igen szép rajzolatja volt *Szőlőskének*, melyen a falu, az egész határ minden halmaival, utaival, patakjaival, malmaival, erdei-

vel stb. igen szépen és helyesen le volt rajzolva. Ennek is mását készítette Tamás; azután mind az ötöt rámákra csináltatta és az oskolának ajándékozta. A tanulást, melyre minden héten három óra volt rendelve, így kezdették el: Legelsőben is a falu rajzolatját akasztották fel a falra, megmutatták a gyermekeknek, hogy mind az, a mit a mezőn a magok valóságában láttak, kicsinybe ide van téve. Nagyon örűltek a gyermekek, hogy papiroson meglátták és megesmerték a kopasz dombot, a csonka füzest, a patakot, a malmokat, a Hosszufalvi útat, szőlőhegyeket, egy szóval mindent megleltek, a mit már esmertek. Nem tölt bele egy hét, mikor egyszerre mindent megtaláltak a mit kerestek; — kérték tanítójokat, hogy engedje meg nekik, hadd maradjanak még leczke után egy óráig az oskolában és hadd tanulják meg Szőlőske rajzolatját: még azt is probálták, hogy a rajzolat alatt levő kis mérték szerint, egy czirkalommal megmérték a határt; és így az egész rajzolatot úgy tudták, mint a kétszer-kettőt.

Ezután a vármegye rajzolatja következett; hát látják a gyermekek, hogy az ő nagy Szőlőskéjek felette kicsinyé változott: azonban ott látták a sok szomszéd falukat, a nagy városokat, a melyekről már részszerint hallottak valamit, részszerint mindeddig semmit sem tudtak. Békési itt is Szőlőskéről indúlt ki a gyermekekkel és úgy szólván bejárta velek a vármegyét. Ez útjokban nemcsak a városokat, helységeket kellett nézniek, hanem mind azokat meg kellett tanulni, a miket tudni mind paraszt, mind nemes embernek szükséges. A mit tudott Békési a földmívelésről, az imitt-amott termő gyümölcsökről, a kereskedés nemeiről, valamiféle termésnek elkészítéséről stb. mind elmondta a maga helyén; melynek a gyermekek azt a hasznát vették, hogy mikor idővel vándorolni mentek, nem voltak ismeretlenek azokkal a helyekkel és nem töltötték haszontalansággal az időt, hanem tudták hol, mit kell nézni.

Minekutánna a vármegyét is bejárták, Magyarország következett. Ebben már megint a vármegye is kicsinnyé lett. Ekkor kezdték a gyermekek képzelni, milyen nagynak kell az egész földnek lenni; nem nézték már úgy a magok határját mint a világnak negyedrészét, hanem erősen csudálkoztak rajta, hogy az ő Szőlőskéjek olyan kicsiny, hogy még csak helyt sem érdemlett az ország rajzolatjában. Mindazáltal ezen rajzolaton is onnan indúlt el velek Békési, a hol kellett volna a Szőlőske nevének lenni. Minek utánna Magyarországot is bejárták, Európát vették elő. Ezt is úgy járták el, hogy a magok vármegyéjéből indúltak el. — Most már alkalmas képzelődések volt a gyermekeknek a földnek arról a részéről, a melyhez tartozott az ő hazájok. Most vette elő Békési a föld golyóbisa rajzolatját. Bárány a tisztartó jó gazda lévén, és az oskolás gyermekek előmenetelében gyönyörködvén, maga költségén hozatott az oskola számára egy mesterséges lábakon álló föld golyobisát.

Erről a golyobisról tanította meg a prédikátor kisded hallgatóit a földnek egész állására, vízeire, országaira éghajlásaira és mind arra, a mit egy paraszt embernek a földről tudni szükséges, annak forgására, a naptól való távolságra, a nappalnak és az éjjelnek változásaira, az idő szakaszaira stb.»

Ime, ily értelemben fogták föl nálunk már a mult században s e század elején a földrajzi oktatatás módszerét s ha lett volna közeg, a mely a nézetek részletezésével és terjesztésével foglalkozott volna: úgy

bizonyára másként állana népünk a földrajzi ismeretek dolgában mint a hogyan áll — ma. De meg az is kitünik a felhozattakból, hogy a földrajzi oktatás helyes módszerének elméletéért nem kellett volna e század közepe óta írt módszertanoknak a kölföldre menniök, hogy a helyes irányt nálunk elterjeszszék; hanem azon az alapon kellett volna haladniok, a melylyel már a mult században birtunk s melyek még ma is oly annyira értékesek, hogy azok jelenlegi tantervünk magyarázatául, részletezéseül alkalmazhatók és figyelembe vehetők.

Ámde a külföldieskedés nálunk még az oktatástan körén belül is oly annyira elharapódzott, hogy nem is tartottuk lehetségesnek azt, a miről lassanként meggyőződhetünk t. i. hogy voltak nálunk is gondolkozó fők, a kik az oktatás terén érdemeket szereztek s kiknek nevével, működésével ép oly jogosan foglalkozhatik az oktatástan történelme, mint egyik másik németországi nagyságéval. Ideje volna, ha szakférfiaink azon kincsek halmazával tüzetesebben kezdenének foglalkozni, a melyet Kiss Áron, Szigethy, Fraknói, Fekete, Rezik, Kováchich, Ribini hoztak napfényre. Magyar tanítóinknak Graser, Rattich, Pestalozzi, Dittes stb. mellett magyar pedagógusainkat is részletesebben meg kellene ismerniök!

Mert hogy Magyarországban is voltak már régebben oly férfiak, kik az oktatásban szabályait ismerték és helyesen alkalmazták is: arról azonnal meggyőződhetünk, ha azon főbb szabályokat megtekintjük, a melyek jelenleg Németország jelesebb szakférfiai által olyanokul jeleltetnek meg, a melyeket a földrajzi oktatás körében követnünk kell és ha e szabályokat a fentebb bemutatott utasításokkal összevetjük. *Guth Fr.* Nürtingeni képzőintézeti tanítónak „*Praktische Methodik*“ czimű jeles munkájában a földrajzi oktatásra nézve következő szabályok állíttatnak fel.

1. Legyen a földrajzi oktatás minél nagyobb mértékben szemléltető.
2. Rajzolva ismertesd és közöld a földrajzot.
3. Térkép nélküli földrajzi oktatás nem is létezhetik.
4. Gondoskodjál az anyagnak élénk és élethű előadásáról.
5. Feleljen meg a tanalak a tantárgynak és legyen az eléggé változatos.
6. Oktatásodban meghatározott diszpozicziót kövess.
7. Gondoskodjál a folytonos és természetes ismétlésről.
8. Csoportosítsd a földrajzi ismeretekkel a többi ismereteket józanúl! —

Avagy nem találjuk-e ezen szabályok mindegyikét kellőleg méltányolva a fentebb idézett mult századbeli utasításokban? Hogy a földrajzi oktatás helyes módszerét az elemi iskola egyes osztályaiban mi módon lehet és kell érvényesítenünk, arra nézve bővebb felvilágosítással legközelebb nyujtandó gyakorlati tanításaink fognak szolgálni.

y. r.

Mi módon lehet a statisztikai adatokat polgári és felső-leányiskoláinkban fölhasználni?

A miniszterium által kiadott tanterv a leányiskolák számára sem a statisztikát sem a nemzetgazdaságtant nem vette fel a rendes tantárgyak sorába s igen helyesen, mivel a tantárgyak száma és terjedelme ezen tudományok nélkül is elég gondot ád a tanulónak s tanítónak egyiránt. Azonban mégis megköveteli a tanterv a tanítótól azt, hogy a növendékekkel saját hazánk állapotát, más országokkal való viszonyát s azon főbb nemzetgazdaságtani elveket megismertessük, melyek ismerete nélkül az egyes polgár sem felfogni, sem követni nem lehet képes azon elveket és törekvéseket, melyeknek keresztül vitelétől hazánk anyagi jóléte függ. Csak az esetben nyerhet családi köreinkben azon felfogás nagyobb tért, mely a házi iparnak biztos alapot s a hazai iparnak életet képes adni, s a melynek lényege azon igazságban áll: Elpusztul az állam, melynek többet kell az oly dolgokért kiadni, a melyeket neki a külföld szolgáltathat, mint a mennyit oly czikkekért bevesz, a melyeket a külföld vett át tőle. Nem ér a hazaszeretet semmit, ha nem nyilatkozik az tettekben s hogy azokban nyilatkozhassék, már a serdülő leánykákkal is tudatunk kell, hogy a mely nő az itthon font és szőtt vásznot oly széppé és értékessé tudja tenni, hogy fölér az a külföld szemkápráztató csecsebecséivel, a nemzet vagyonát emeli s a haza jólétéhez járul, hogy a mely család minél kevesebbet ád ki, a külföldi ipar termékeiért, s a mire rászorul azt is honi iparostól szerzi meg, az az államot kiméli, hogy a mely községben a külföldi drága kelmék nagyobb mértékben divattá válnak, hol az oly vendégeskedések, melyeken sok külföldi termék fogyasztatik, minők a franczia borok, déli gyümölcsök, tengeri halak stb, napirenden vannak, ott közel áll az eladósodás szomoru képe, ott nem tudják, hogy miként kell a hazaszeretet tettekkel bebizonyitani. — Ezeknél fogva leányiskoláinkban a nemzetgazdaságtannak főbb tételeit meg kell ismertetnünk s a statisztikából egyet mást át kell adnunk. A földrajzi oktatással és a számtani oktatással kapcsolatban sokat nyujthatunk ezen fentebb említett tudományok elemeiből. Kiváltképen alkalmas a számtan arra, hogy vele kapcsolatban a nemzetgazdaságtan elveinek, igazságainak ismeretére vezessük növendékeinket. Számtani feladványainkat oly adatok felhasználásával kell összeállítanunk, melyeknek puszta megszemlélése is reá vezetheti a növendéket egyes fontosabb életbe vágó nemzetgazdasági tételekre s a példák kidolgozása után pedig tisztába jöhet az iránt, hogy miben áll a haza anyagi jólétének védelme. A következő táblás kimutatást oly czélból közöljük itt, hogy annak a jelelt módon való felhasználására felhívjuk tanítóinkat:

Külkereskedelmünk állapota. A monarchia külkereskedelmi mérlege folytonos javulást tanusít; a főforgalmi adatok a következő jegyzékből tünnek ki.

	1878.		1879.	
	behozatal	kivitel	behozatal	kivitel
	métermázsa			
buza	2.192,658	3.744,713	1.454,980	3.623,374
tenkely	15,033	1,957	19,568	2,400
kétszeres . . .	2,135	3,314	1,947	232
rozs	919,161	732,777	563,453	442,516
árpa	275,620	1.903,313	478,114	2.748.140
maláta	19,922	661 848	9,380	548,782

	1878.		1879.	
	behozatal	kivitel	behozatal	kivitel
	métermázsa			
zab	173,651	1.057,779	143,745	903,212
kukoricza . . .	1.370,298	1.193,554	2.145,862	374,692
tatárka	34,792	60,928	9.297	5,188
köles	69,317	40,946	67,436	24,305
hüvelyesek . .	66,551	800,979	23,200	392,129
őrlemények . .	591,148	2.432,316	484,927	2.316,845

A marhakereskedés igen szük korlátok közt mozgott. Úgy a behozatal mint a kivitel csökkenést mutat, csupán a sertéskivitel emelkedett. Az összes behozatal 690,263 dbról 587,123 drbra, a kivitel 870,478 drb marháról 727,809 dbra csökkent.

Iparczikkek tekintetében a következő hivatalos adatokat közölhetjük:

	behozatal		kivitel	
	1879	1878	1879	1878
	métermázsa			
pamutfonal	111,500	147,794	4,768	6,326
len- és kenderfonal .	35,931	18,915	100,162	85,100
gyapjufonal	38,591	35,646	15,081	18,272
pamutáruk	10,366	10,251	26,671	30,960
vászonáruk	173,519	212,954	62,983	52,299
gyapjuáruk	31,370	37,358	49,266	43,587
ruhák	1,798	2,209	13,523	15,803
papir	59,972	53,278	184,176	175,652
papiráruk	5,646	5,438	13.136	17,637
bőr	86,941	96,292	11,401	13,784
bőráruk	3,196	2,994	15,970	20,960
faáruk	129,383	63,814	308,910	269,019
üvegáruk	41,432	79,216	266,914	273,126
kőáruk	92,010	36,479	59,083	9,026
agyagáruk	314,733	295,692	434,547	274,362
vasáruk	70,480	87,389	188,041	186,910
érczáruk	7,909	6,807	14,944	12,372
szerszámok	2,432	2,642	3,325	3,334
gépek	210,576	194,537	84.826	81,508
rövidáruk	2,252	2,196	32,258	35,029
tüzelő szerek	6,577	5,939	55,124	49,752

Nehány feladvány: 1. Mennyivel volt több a kivitel, mint a behozatal a buzából, őrleményekből, kukoriczából stb. az 1878-dik évben s az 1879-dik évben.

2. Mennyivel javult a kivitel a buzára, őrleményekre, árpára nézve?

3. Hány métermázsával csökkent a behozatal a nyers termékeket illetőleg az 1879-dik évben az 1880-dik évhez képest és mennyivel emelkedett a kivitel?

4. Mennyivel kevesebb marhát vittek ki 1879-ben mint 1878-ban?

5. Mennyi pénz jött és maradt a monarkhiában buzáért 1878-ban és mennyi 1879-ben, ha a métermázsa buza árát 2 forinttal kevesebbre veszszük a mai árnál?

6. Hány perczenttel csökkent pamutfonal a behozatal 1879-ben az az 1878-dik évi behozatalt tekintve?

VEGYESEK.

— *Isten-áldását kérjük a legmagasabb körben működő kartárs működésére!* Stefania kir. herczegnő magyarul tanul. Rudolf trónörökös kezdeményezése folytán s a király jóváhagyásával Dr. Dezső Dénes, a bécsi Tereziánumbam alkalmazott magyar tanárt érte azon ritka kitüntetés, hogy trónörökösünk arájának magyar nyelvtanítójává választatott. Dr. Dezső Dénes Nagyvárad-egyházmegyei pap 1872. év óta van a Tereziánumban alkalmazva. Kitünő szolgálatai következtében a magyar kormány indítványára 1878. évben végleges tanárrá neveztetett ki és még az évben megnyerte ő felségétől a tanári czímet is. Ritka gyakorlati jártassága, ügyessége, mivelt modora s tiszta hazafiui érzelmei köztiszteletet s elismerést vivtak ki számára.

* *Eötvös-ünnepélyek.* Az aradvidéki tanítóegyesület már régebben elhatározván, hogy évenkint József napkor az iskolákban megünnepeltessék Eötvös József báró emlékezete, az aradi tantestület az indítványt szép sikerrel keresztül is vitte. Az aradi iskolákban f. é. márcz. 19-kén, ünnepélyes oktatások tartattak, melyeken az iskolaszék tagjai is megjelentek. Ez alkalommal krajczáros gyüjtés is rendeztetvén az „*Eötvös-alap*“ javára, annak eredménye meghaladta a 100 forintot. Hasonlólag megtartották az *Eötvös-ünnepet* a bpesti *sugáruti állami tanitónő képző intézet növendékei is.* A lélekemelő ünnepélyen nehány költeményt szavaltak s egy Eötvös-működéséről szóló munkálatot olvastak föl. A tanárikar és az igazgatótanács jelenlétében lefolyt ünnepélyt az intézet igazgatója nyitotta meg. A budapesti tanfelügyelő, Békey Imre pedig meleg hangon tartott beszédében elismerését fejezte ki az ünnep megtartása fölött s arra buzdította a tanítójelölteket, hogy az életbe kilépve nemzeti érzület emelését czélzó ilyen iskolai ünnepeket gyakrabban tartsanak.

* *Haladunk!* Az *esztergomi érsek, országunk primása,* 100,000 forintot adományozott népoktatási czélokra. *A szarvasi polgári leányiskolai* társulat intézete jelenleg már 4 elemi és 4 polgári osztálylyal bir s a társulat napról-napra erősbödik. *Dévaványán* Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében és *Kisujszálláson* kisdedóvó intézetet szerveznek. *Vasmegye* 2000 forintot szavazott meg ujból az idegen ajku néptanítókat magyarosító tanfolyamok fentartására és a magyarnyelvnek az idegen ajkú népiskolákban való terjesztésére. — *A pedagogiai társaság* kiadja történeti füzeteit, neveléstani lexikont szerkesztet és néhány jeles angol művet fordíttat le. — *A 2½ millióra menő zsidó iskolai alap,* mely azon sarczból származik, a melyet a szabadságharcz után Haynau a magyarországi zsidókra kivetett, Molnár Aladár indítványa folytán hozott törvény értelmében ezentúl is a zsidó tanító- és rabbi-szeminarium fenntartására fog fordíttatni, de a fönmaradó összegből csak azon zsidóiskolák fognak segélyeztetni, a melyek a magyarosításra különös gondot fordítanak.

Miniszteri rendeletek 1. A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter f. é. jan. 13-án 23,225 sz. a. kelt rendeletével erélyesen felszólította a szerb és román egyházi iskolai hatóságokat, hogy néptanítóikat az 1868-diki népoktatásügyi törvény értelmében élethossziglan válaszszák, s odautasítja a kir. tanfelügyelőket és közigazgatási bizottságokat, hogy a törvényellenes úton helyeikről elmozdított szerb és oláh tanítókat hivatalukba közigazgatási úton helyezzék vissza. 2. «Minthogy Pestalozzi Henrik, a jeles nevelő és ritka emberbarát elveinek terjesztése hazai nevelésügyünkre nézve csak hasznos lehet, indíttatva érzem magamat a „*Pestalozzi válogatott pedagogiai munkai*“ czímű, *Zsengeri Samu* fővárosi tanító által lefordított és magyarázatokkal kisért művet a tanítóképezdei és tanítói könyvtárak használatára ajánlani». Trefort.